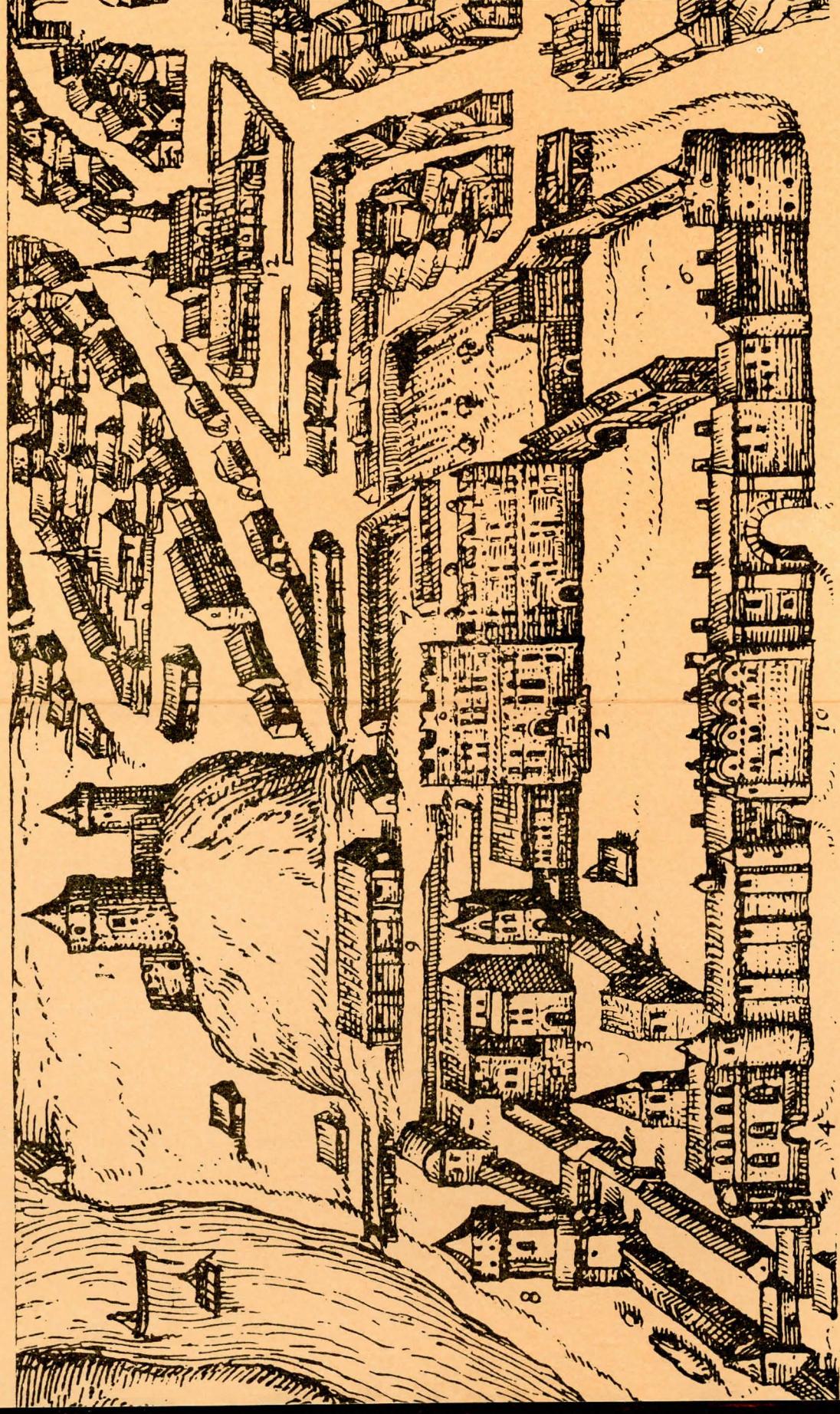

VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES RŪMAI

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS
PAMINKLŲ RESTAURAVIMO PROJEKTAVIMO INSTITUTAS

VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES RŪMAI

(1988 metų tyrimai)

VILNIUS 1989

Brėžiniai: Napaleono KITKAUSKO
Piešiniai: Rūtos CIGRIEJUTĖS ir Jolantos KANAŽAUSKAITĖS
Nuotraukos: Kazimiero VAINORO
Dailininkas: Vilius ARMALAS
Redaktorė: Aušra KLIMAVICIENĖ

Pelnas už knygą skiriamas tolimesniems rūmų tyrimams.

I V A D A S

Vilniaus Žemutinė pilis apėmė kelių hektarų plotą Gedimino kalno šiaurinėje, vakarinėje ir pietvakarinėje pašlaitėje. Ją bent nuo XIII a. pabaigos — XIV a. pirmosios pusės supo mūrinės gynybinės sienos su bokštais, už jų, klampiu slėniu, tekėjo Vilnia. I pilį galima buvo patekti tik tiltu per upę ir už jos bokšte ar sienoje šalia bokšto esančius vartus. Šiauriniame Gedimino kalno šlaito lyvės kelias jungė Žemutinę pilį su kalno viršuje buvusia tvirtove — Aukštutine pilimi.

Upės, sienų bei bokštų saugojamame plote bent nuo XIV a. pradžios stovėjo Lietuvos didžiojo kunigaikščio, o nuo XIV a. pabaigos ir Vilniaus vyskupo rūmai, Katedra, šv. Onos bažnyčia (kalno šiaurinėje pašlaitėje). Šalia katedros buvo pirmoji Lietuvos mokykla, kapitulos narių ir didikų gyvenami pastatai. Pilies teritorijoje stovėjo ir ginklų sandėlys — arsenallas, buvo pilies sargybos ir rūmų tarnybų patalpos, arkliédės, patalpos karietoms ir vežimams. Vėliau čia įsikūrė ir Vyriausias Lietuvos tribunolas, bokštų rūsiuose buvo kalėjimai, o Katedros ir šv. Onos bažnyčios šventoriuje iki XVI a. vidurio — kapinės. Šalia kunigaikščio rūmų bent nuo XVI a. vidurio — sodas. Taigi, pilis buvo tarsi atskiras miestas — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinio, ūkinio ir religinio bei kultūrinio gyvenimo centras (pav. 1). Bent tokią šią pilį įsivaizduojame nuo XIV a. Kartu žinome, kad ji visą laiką pamažu kito. Pilies sienos, bokštai, rūmai, bažnyčios ir kiti pastatai buvo remontuojami, perstatomi po gaisrų ar keičiantis jų šeimininkams, pritaikant juos prie naujų šeimininkų skonio ir reikalavimų.

Kartu turime pripažinti, kad pilis dar menkai pažįstama, nes rašytinių žinių apie ją yra nedaug (pilis pirmą kartą paminėta 1365 m., dauguma žinių yra iš XVI—XVIII a.), nedaug išliko ir iliustraciniés medžiagos (seniausias pilies planas yra XVIII a. vidurio, dauguma

piešinių iš XVIII a. antrosios pusės ir XIX a. pačios pradžios).

Nedaug težinome ir apie svarbiausią pilies pastatą — valdovų rūmus. Iš XVI—XVIII a. duomenų yra aišku, kad rūmai tuo metu stovėjo tarp Gedimino kalno ir Katedros, tai yra beveik Žemutinės pilies centre. Iš XVIII a. vidurio plano matyti, kad XVI—XVIII a. rūmus sudarė keturi korpusai, supę netaisyklingo keturkampio formos kiemą (rytinis korpusas buvo Gedimino kalno pašlaitėje, o vakarinis — beveik glaudėsi prie katedros rytinio galio) (pav. 2). XVIII a. pabaigos — XIX a. pačios pradžios piešiniai liudija rūmų rytinį ir pietinį korpusus buvus trijų aukštų.

XVI a. ir XVII a. pirmosios pusės duomenys liudija, kad rūmai buvę puošnūs, kad čia būta Žygimanto Augusto bibliotekos, paveikslų galerijos, kitų meno vertybų rinkinių. Rūmuose vykdavo koncertai, XVII a. pirmoje pusėje — ir operų spektakliai, o kieme — turnyrai. 1610 m. rūmai sudegė, po to buvo remontuoti ir valdovų naudojami dar daugiau kaip 40 metų.

1655 m. vasarą Maskvos kariuomenė be didesnių mūšių užėmė Vilnių ir jo pilis. Tik 1661 m. liepos 11 d. Lietuvos kariuomenė atsiėmė miestą, o pilyse liko apsupta Maskvos įgula. Iki gruodžio mėnesio pradžios, tai yra beveik 5 mėnesius, tėsėsi kovos dėl pilies. Mūšių metu dalis Žemutinės pilies pastatų sudegė, dalis buvo apdažyti artilerijos sviedinių, kitas medines dalis apsupta kariuomenė sunaudojo kurui. Kunigaikščių rūmai liko apgrauti, be stogų. Po to apie šimtą metų jie stovėjo neremontuojami ir nenaudojami. XVIII a. antroje pusėje dar tinkamos gyventi patalpos buvo išnuomotos nepasituriintiems miestiečiams, kurių čia apsigyveno daugiau kaip 20 šeimų. 1799 m. spalio 19 d. Vilniaus magistratas Lietuvos civilinio gubernatoriaus J. Fryzelio nurodymu šiuos apgruvusius rūmus pardavė Kremenčiugo pirkliui M. Sluckiui nusigrauti, ir 1800—1801 m. jie išnyko nuo žemės paviršiaus. Išliko tik rytinio korpuso dalis, kuris XIX a. perstatytas iš pradžių priklausė A. Šliozbergui, o vėliau karinėms įstaigoms. Kelis pastaruosius dešimtmečius šiame pastate buvo respublikiniai Pionierių ir moksleivių rūmai.

Kunigaikščių rūmų teritorija ir jų aplinka labai nukentėjo 1831—1837 m., kai Gedimino kalnas ir jo pašlaitėje buvęs arsenolas buvo paversti tvirtove — juos apsupo gilus griovys ir pylimas. Tada ir buvusių rūmų teritoriją perkrito apie 2,4 m. gylio tvirtovės griovys, o stengiantis, kad tvirtovę suptų tuščias, geriau apšaudomas laukas, buvo nugriauti Žemutinės pilies bokštą ir gynybinių sienų likučiai, vartai ties Pilies gatvės pradžia, tribunolo pastatas, vyskupų rūmai ir kiti pastatai. 1878 m. tvirtovė panaikinta, 1881—1884 m. jos grioviai užpilti, pylimai išskleisti, rūmų teritorija ir aplinkinis plotas buvo atiduoti miestui. Ji, užsodinta medžiais, virto parku. 1899 m. švenčiant poeto A. Puškino gimimo šimtąsias metines, pavadinta Puškino skveru, kuriamo 1900 m. spalio 15 d. atidengtas paminklas poetui (26)*.

Žemutinės pilies ir jos rūmų vaizdas pamažu išdilo iš vilniečių atminties. XX a. trečiame ir ketvirtame dešimtmetyje, kasant griovius kanalizacijai, vandentiekui ar kabeliams, juos retkarčiais primindavo čia aptinkami mūrų likučiai, griuvenos, koklių gabalai.

Taigi, tiek rašytinių žinių, tiek ir ikonografinės medžiagos apie Gedimino kalno pašlaitėje stovėjusius Lietuvos valdovų rūmus turime nedaug. Todėl suprantama, kad šio svarbaus Lietuvos architektūros ir kultūros paminklo istoriją žinome tik bendrais bruožais, daugiausiai pažistame tik paskutinį jų gyvavimo laikotarpi — XVI—XVII a. (10).

Ilgą laiką vyravo nuomonė, kad renesansinius valdovų rūmus Vilniuje XVI a. viduryje statydino Žygimantas Augustas. Pastaraisiais dešimtmečiais šias žinias papildė naujai rasti šaltiniai. 1958 m. Renesanso epochos Lenkiijoje tyrinėtojas V. Pociecha paskelbė Žygimanto Augusto motinos Bonos Sforcos gydytojo A. Valentino 1530 m. rugėjė 2 d. rašytą laišką iš Krouvos į Mantują. Laiške tarp kitko užsimenama, kad 1530 m. liepos 2 d. didelis gaisras, nusiaubęs Vilnių, palietė tik dalį Žemutinės pilies ir ką tik užbaigtį statyti 100.000 dukatų kainavę valdovų

* Pirmas skaičius skliausteliuose žymi literatūros sąrašo eilės numerį, kiti — veikalų puslapius.

rūmai pilyje liko ugnies nepaliesti (23, p. 93; 125, 234—235). Taigi, renesansinius rūmus apie 1520—1530 m. pastatė Žygimanto Augusto tėvas Žygimantas Senasis. Vėliau rūmai buvo tik remontuojami ar rekonstruojamos atskiros jų dalys, patalpos. Keičiantis valdovams, keitėsi ir dalis jų vidaus puošybos.

Tuo tarpu tebėra neaišku, kaip atrodė valdovų rezidencija iki XVI a. pradžios. Dar ne taip seniai buvo samprotaujama, kad ji iki XV a. vidurio (40, p. 66) ar net iki XV a. pabaigos (12, p. 34) buvusi medinė. Tiki pastaruoju metu vis labiau plinta nuomonė, kad jau XV a. pirmaisiais dešimtmečiais, Vytautui valdant, šalia mūrinės Katedros stovėjo ir mūriniai valdovo rūmai. Tokias prielaidas patvirtina po buvusiais Pionierių rūmais išlikę gotikiniai rūsiai (pav. 3) ir kitos mūrų liekanos šioje teritorijoje (10, Nr. 6, p. 52—54; Nr. 7, p. 60—62). Galime spėti, kad ir XV a. statant rūmus, galėjo būti panaudoti senesi — XIV a. mūriniai pastatai. Taigi, rūmai greičiausiai buvo bent kelis kartus statomi, perstatomi, kartais iškomponuojant į juos senesnius pastatus, plečiant rūmų apimtį. Tačiau apie tai kol kas tenka tik spėlioti, nes žemėje išlikusios ivairių laikotarpinių pastatų liekanos dar neatidengtos archeologų ir neištirtos architektų, nors į rūmų teritoriją archeologai buvo užsukę jau keletą kartų ivairių ūkiniių darbų metu.

Lieka pridurti, kad Žemutinės pilies ir jos rūmų teritorija grėžiniai žvalgė ir geologai. Jų duomenimis, rūmai ir Katedra buvo pastatyti ant aukštumos liežuvio-rago, einančio nuo Gedimino kalno vakarinės pašlaitės į Vilnios slėnį (18 ir 38). Rūmai ir Katedra iš pradžių stovėjo ant šios Žemutinės pilies centre buvusios kalvelės. Geologų duomenimis, prie rūmų pietvakarinio kampo ir šalia pietinio korpuso, o taip pat prie vakarinio korpuso šiaurinio galo esama 6—8 m storio griuvėnų ir pelkių nuogulų sluoksnių.

1964 m. rūmų teritorija rytų-vakarų kryptimi buvo perkirsta grioviu šiluminei trasai iš Katedros į buvusius Pionierių rūmus. Trasa buvo iškasta rankomis, prižiūrint Lietuvos TSR MA Istorijos instituto archeologams. Prie Katedros zakristijos rytinės sienos beveik žemės paviršiu-

je rastos gotikinių mūrų dalys. Buvo perkirsti rūmų vakarinio korpuso pamatai (rūsys buvo su cilindriniais skliautais). Rūmų kieme nedideliamė plote rasta V—IX a. gyvenvietės pėdsakų (grublėtos ir lygiu paviršiumi lipdytos keramikos, šlako, gyvulių kaulų, degesių), mūrinės tvoros su nišomis bei pastato (?) su masyviais keturkampiais kontraforsais liekanų (pav. 125, 126), architektūros tyrinėtojų datuojamų XIII—XIV a. (11, p. 7—9).

1974—1985 m. Paminklų konservavimo institutas atkasė ir išvalė dalį rūmų vakarinio korpuso rūsių, juos perdengė ir viduje įrengė kondicionierių Katedroje buvusiai Paveikslų galerijai. 1986 m. per rūmų vakarinę dalį buvo iškastas griovys vandentiekui, sujungiantis kondicionierių su vandens aušinimo baseinu. Visų šių darbų metu aptikta įvairių laikotarpio mūrų, surasta statybinių detalių, kitos archeologinės medžiagos, bet duomenys iki šiol neskelbti. 1987 m. buvo kilusi mintis buvusiuosius Pionierių rūmus pritaikyti Tautų draugystės muziejui. Paminklų restauravimo projektavimo institutas valė buvusio rūmų rytinio korpuso rūsius, tyrė išlikusius mūrus, ištyrė plotus prie pastato rytinės ir vakarinės sienos, kasė griovių naujai šiluminei trasai ir numatytais rekonstruoti kanalizacijai. Buvo aptiktas nežinomas renesansinis mūras, spėjamos šiaurinio korpuso pamatų dalys, atidengtos prie pastato pietinio galo dar vieno rūsio liekanos, rasta daug XV—XVII a. koklių ir kitų architektūrinų detailių (9 ir 24).

Šių pastarųjų darbų metu iškilo mintis, kad reikėtų ištirti visą buvusią valdovų rūmų teritoriją, išaiškinti šios teritorijos užstatymo raidą, atkasti renesansinių rūmų pamatus ir atstatyti šį pastatą Tautos muziejui. Lietuvos TSR kultūros ministerijoje buvo sudaryta komisija Vilniaus Žemutinės pilies tyrimo, tvarkymo bei rūmų ir kitų pastatų atstatymo ir panaudojimo klausimams nagrinėti (5 ir 17). Lietuvos TSR Mokslo Akademijos Prezidiumas 1988 m. kovo 9 d. nutarė Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos archeologinius ir istorinius tyrimus paveсти Istorijos institutui. Tų pačių metų kovo 31 d. Istorijos institute tyrimams sudaryta archeologų grupė, vadovaujama ist. m. k. Vytauto Urbanavičiaus (jos sudėtyje

moksl. bendradarbiai Albinas Kuncevičius ir Adolfas Taučiūčius), istoriniams tyrimams vadovauja istorikas Stasys Samalavičius. Atkastų pastatų liekanų architektūriniams tyrimams Paminklų restauravimo projektavimo institutas šiai grupei priskyrė architektūros istoriką Napoleoną Kitkauską. Tyrimų grupė numatyta papildyti menotyrininkais (dailėtyrininkais) ir, kaupiantis medžiagai, ją išplėsti.

Istorijos instituto archeologai į Žemutinės pilies teritoriją sugrįžo po didesnės nei du dešimtmečiai pertraukos. 1988 m. reikėjo sukurti archeologiniams tyrimams pritaikytą materialinę bazę. Reikėjo transporterių, keltuvų, plovyklų, sietų, neštuvų, kastuvų bei daugelio smulkesnių įrankių.

Modernizuoti pagalbinių archeologinių tyrimų darbus padėjo techniškoji Lietuvos intelligentija, pirmiausia Šiaulių inžinerių namai. Darbų pradžiai buvo pasiūlyta pa-naudoti dėvėtus įrengimus, pritaikant juos archeologų poreikiams. Juos įsigyti padėjo Šiaulių projektinis statybinis susivienijimas „Šiauliai“, Šiaulių Durpių įmonės Radviliškio skyrius, Šiaulių „Elnio“ gamykla, Statybos ministerijos Mechanizacijos valdyba, Mokslų Akademijos Fizikos instituto Bandomoji lazerinės ir elektroninės technikos gamykla. Daugelis jų pagalbą suteikė nemokamai, kaip įnašą į Lietuvos kultūros fondą. Medžiagomis radi-niams saugoti padėjo apsirūpinti Vilniaus „Plastos“ gamykla, tyrimų teritoriją aptverti — Panevėžio Statybinių konstrukcijų gamykla.

Nuolatinj dėmesj tyrimams rodė Kultūros ministerijos bei Vilniaus m. LDT Vykdomojo komiteto padaliniai, daugelis kitų įstaigų.

Archeologiniai tyrimai mieste susiję su dideliais žemės darbais. Ištirtą žemę iš teritorijos pastoviai išveždavo Statybos ministerijos I-jo autoūkio mechanizatoriai ir Vilniaus melioratoriai (beje, žemės supiltos ne į savartyną, o į rekonstruojamą kairiąją Neries krantinę, šalia Žaliojo tilto). Tačiau pagrindinė jėga archeologiniuose tyrimuose — žmogaus rankos.

Nuo pirmos dienos į tyrimus įsijungė Lietuvos visuomenė: moksleiviai ir studentai, mokytojai ir gydytojai, in-

žinieriai ir darbininkai, bibliotekų ir leidyklų darbuotojai, buhalteriai ir pačių įvairiausių specialybių mokslininkai — visų ir išvardinti neįmanoma. Ateidavo pavieniui ir šeimomis, moksleiviai — klasėmis, ištaigos ištisais skyriais, darbininkai — cechais, ateidavo pradedant eiliniai ir baigiant stambių ištaigų vadovais. Vilniškius talkininkus, nuo pradinuko iki pensininko, telkė Vilniaus „Talkos“ bendrija, „Alko“ bei Jaunimo paminklosaugos klubas. Talkino grupės iš Vilniaus ir Nemenčinės, Kauno ir Medininkų, Panevėžio ir Anykščių, daugelio kitų Lietuvos miestų ir net Ukrainos. Tai bene pirmieji archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje, sulaukę tokio didelio visuomenės dėmesio ir paramos. Tai spartino tyrimus, leido jau pirmaisiais metais pasiekti žymų rezultatų — baigtas rytinio korpuso tyrimo pirmas etapas.

Visų suminėtų ir nesuminėtų mums padėjusių ištaigų vadovams, inžinieriems ir darbininkams, visiems tyrimų talkininkams Istorijos institutas nuoširdžiai dėkoja.

Sukaupta įvairi medžiaga toliau tiriama specialistų, laboratorijų (dendrochronologijai, radiokarboniniams datavimui, palinologiniams tyrimams ir t.t.). Ne visi šios medžiagos tyrimai užbaigtini, ne visiems medžiagos užtenka, o dalis sukauptosios medžiagos (oda) tebelaukia savo eilės. Nėra abejonės, kad kaupiantis medžiagai, pasipildys jos tyrimų duomenys, ir pirminės išvados bus koreguojamos.

ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

I. PLOTAS 1.

1987 m. Paminklų restauravimo projektavimo instituto archeologams buvo užsakyta dar kartą atidengti XIII—XIV a. (?) mūrinės sienos su kontraforsais, kuri buvo aptikta 1964 m. tiesiant šiluminę trąšą tuometinių Pionierių rūmų kieme ties pagrindiniu jėjimu, liekanas (buvo galvota jas eksponuoti) ir kartu iškasti tranšeją naujai šiluminei trasai arčiau rūmų šiaurės vakarų kampo. Todėl 1987 m. prie buvusių valdovų rūmų rytinio korpuso vakarinės sienos (buvusiam rūmų kieme) buvo kamas 8×9 m dydžio plotas ir apie 7,5—8 m į šiaurę nuo jo dar 3,2 m pločio perkasa (šiluminei trasai, pav. 3). Pasiekus 4 m gylį darbai buvo nutraukti, abu plotai uždengti lentomis ir toliu.

Mokslų Akademijos Istorijos institutui perėmus Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimus, 1988 m. nuspresta abu minėtus plotus sujungti — iškasti 20×9 m dydžio plotą (pav. 3). Tyrimais siekta:

a) Užbaigti 1987 m. pradėtus tirti plotus — pasiekti jžemį;

b) Išsiaiškinti 1964 m. aptikos mūrinės sienos paskirtį. Jei čia ištikrujų būta pastato, surasti jo antrą — šiaurinę sieną, o kartu išsiaiškinti ir 1987 m. šiluminei trasai kastoje tranšejoje rastosios renesansinės sienos paskirtį (ar tai renesansinių rūmų šiaurinio korpuso pamatai, ar tik šių rūmų kiemo siena);

c) Surinkti duomenų apie čia esantį kultūrinį sluoksnių ir teritorijos užstatymą iki renesansinių rūmų statybos.

Kasamo ploto pietinis kraštas liko tas pats kaip ir 1987 m. kastojo, vakarinis kraštas sutampa su buvusio Pionierių rūmų kelio vakariniu kraštu, šiaurėje plotas kiek praplėstas (tikėtasi atidengti renesansinės sienos šiaurinę pusę). Kasamo ploto rytinis kraštas visu ilgiu remiasi į rūmų rytinio korpuso vakarinę sieną. 1987—1988 m. žiemą architekto N. Kitkausko atlikti šio pastato

rūsių ir sienų tyrimai parodė, kad ši pastato dalis yra dviejų laikotarpių: viena dalis renesansinė, pristatyta prie gotikinio pastato šiaurinio galo, o kita — XIX a. viduryje pridurtas rytinis galas. 1988 m. kasamas plotas yra ties renesansinės pastato dalies pamatais (pav. 8).

Ne į visus iškeltus klausimus pasisekė atsakyti. Pirmiausia paaiškėjo, kad pagal rūmų vakarinės sienos pamatus yra kastas platus (apie 3 m pločio viršuje ir 1 m pločio dugne) iki 4 m gylio griovys, kuris atkerta kieme esančius kultūrinius sluoksnius nuo rūmų pamatų (pav. 4). Iš pradžių spėjome, kad tai renesansinės rūmų dalies pamatams kasto griovio kraštas. Bet griovyje, maišytoje žemėje rasta ir velyvų plytų ir XIX a. koklių bei molinių ir stiklinių indų šukiu iki pat 4 m gylio. Pastebėtos pamatų remonto žymės (jmūrytos kito formato geltonos plytos, naudotas skirtingas skiedinys) rodo, kad griovys prie pamatų iškastas XIX a. Yra žinoma, kad šis pastatas 1853—1854 m. buvo perstatytas ir remontuotas — pritaiytas Vilniaus karinės apygardos viršininkui gyventi (26, p. 49). Matyti tuo metu ne tik pristatyta rūmų šiaurinis galas, bet remontuoti apirę, suskilę renesansinės rūmų dalies pamatai. Prie pamatų krašto, griovio žemėse, apie 3 m gylyje rastas vieintelis retesnis radinys — Vаclово IV kaldintas Prahos gražis (tyrimų metu rastujų monetų priklausomumą nustatė Lietuvos TSR istorijos ir etnografinios muziejaus Numizmatikos skyriaus vedėjas Vytautas Aleksiejūnas).

Be to, paaiškėjo, kad kultūrinis sluoksnis čia yra beveik 8 m storio, jo apačia yra 3,5—4 m giliau negu renesansinių rūmų pamatų apačia. Kasti iki kultūrinio sluoksnio apačios šalia pamatų negalima (pavojinga pastatui). Todėl teko apsiriboti tik nedidelės dalies žemutinio sluoksnio ištyrimu. Ploto pietinėje dalyje aptiki vandeniningi „tekančio smėlio“ sluoksniai taip pat trukdė tirti žemutinę sluoksnio dalį.

Tyrimai parodė, kad rūmų kiemo šiaurės rytiniame kampe kultūrinis sluoksnis yra iki 7,8 m storio (pav. 4). Savo sudėtimi chronologiškai jis skiriasi į tris dalis:

- A — Viršutinis 30—70 cm storio tamsios žemės sluoksnis.
 B — XVI a. trečiame dešimtmetyje supiltas 1,9 ir storio griuvėnų sluoksnis.
 C — 4—4,8 m storio durpės sluoksnis su XIV—XV a. žmogaus veiklos pėdsakais ir jį dengiantis 40—70 cm storio niveliacinis smėlio sluoksnis, supiltas XVI a. pradžioje.

A sluoksnis susideda tarsi iš dviejų dalių. Paviršiuje yra 10—15 cm storio juodo dirvožemio sluoksnelis. Jis ryškus 4 m pločiu pagal rūmų sieną, o toliau yra apie 5 m pločio kelias, kurio kraštus žymi cementinės plytos. Kelią sudaro 10—15 cm storio skaldos sluoksnis. Po skalda vietomis pastebėta apie 10 cm storio smėlio sluoksnio lopai. Manoma, kad XIX a. kelias buvo išgrįstas akmenimis. Kelią rekonstruojant, grindinio akmenys išlupti.

Giliau — 30—35 cm storio tamsios maišytos žemės sluoksnis su plytgaliais. Šis sluoksnis greičiausiai bus susidaręs 1878 m. panaikinus Vilniaus tvirtovę, išlyginant jos pylimus ir 1882—1884 m. šią tvirtovės teritorijos dalį pritaikant miesto skverui (26, p. 59—60).

B sluoksnis nuo viršutinio (A) skiria 60—70 cm gylyje esąs 15—20 cm storio smėlio sluoksnis, kuriame kai kur dar rastas vienas kitas 10—30 cm skersmens akmuo. Kaip matyti iš 1987 m. kasto šiluminės trasos griovio šiaurės vakarų kampe išlikusio sluoksnio pjūvio, minėtas smėlio sluoksnis šiauriniame kiemo krašte rėmësi į renesansinę sieną. Taigi, savo metu jis dengė visą šiaurinę kiemo dalį, ir, be abejonių, žymi XVI—XVII a. rūmų kiemo paviršių. Kiemas buvo grįstas akmenimis, ir, atrodo, jo paviršius liko nepakitęs nuo rūmų perstatymo 1520—1530 m. iki jų nugriovimo XVIII a. pabaigoje. Susidaro įspūdis, kad rūmų kiemo grindinys buvo išardytas. Akmenys išlupti arba rūmus nugriaunant, arba čia įrengiant skverą XIX a. pabaigoje.

Po smėlio sluoksniu — XVI—XVII a. kiemo grindiniu — kasamame plote rastas apie 1,9 m storio griuvėnų sluoksnis (pav. 4: 24), o jo apačioje nuo 3—5 cm iki 15 cm storio kalkių skiedinio pluta. Ant jos apie 6 m nuo

rūmų pamatų ir apie 5,5 nuo kiemo šiaurinės sienos buvo suversta apie 4—5 m skersmens ir iki 40 cm aukščio nepanaudoto skiedinio krūva, o plutoje buvo stambesnių plytgalių ($10 \times 9,5$ cm, $13,5 \times 7$ cm storio plytų) bei viena $26 \times 14,5 \times 8$ cm dydžio plyta su išilginėmis braukomis.

Griuvenų sluoksnį sudaro smulkūs plytgaliai, skiedinio trupiniai. Didesnių plytgalių nėra. Matyt, griaunant pastatus, sveikesnės plytos ir didesni plytgaliai buvo išrinkti ir sunaudoti statyboms. Kalkių skiedinys baltas, su žvyru. Be storų gotikinių plytų pasitaikė ir plonesnių (6 cm storio) plytų gabalų.

Figūrinių plytų fragmentų griūvenose nedaug. Beveik visi jie rasti griūvenų sluoksnio žemutinėje dalyje, arčiau rūmų pamatų. Tarp jų yra keliolika stambių nerviūrinių kryžiaus formos plytų gabalų. Jų plotis ties „kryžma“ 14 cm, o storis — 9 cm. Viename šone plytos turi įrežtą kryžių ir įbestas 1 ar 2 skylutes — duobutes. Tokių plytų rasta ir kieme prie sienos su kontraforsais (11, pav. 9, deš.) Viena panaši profiliuota plyta buvo be „sparnelių“ (kryžmos) ir turėjo 13 cm ilgio bei 8 cm storio pleišto formos galą įmūrijimui (pav. 151).

Rasta ir keliolika panašių mažesnių profiliuotų plytų galų (panašios į 11, pav. 9, kair.). Du šių plytų fragmentai dažyti — padengti plonu baltų dažų sluoksneliu, po to brėžtos tiesios juodos ar tamsiai mėlynos juostelės ir tarp jų dar mažos tamsiai raudonos dėmelės. Radinai rodo, kad dalis 1520—1530 m. nugriautų pastatų turėjo puošnias lubas. Rasta ir keletas tinko gabaliukų su dažų žymėmis. Manoma, kad kartais sienos buvo puošiamos freskomis.

Išliko ir apie 10 minėtų stambių nerviūrinių plytų ar kitų plytų taip pat su įrežtu kryžiumi ir skylutėmis viename šone galų, kurie paplatinti į abi puses iki 13 cm, tarsi kad tvirčiau laikytuosi skliautuose. Be to, griūvenų šiaurės vakariname pakraštyje rasti keli fragmentai plytų nukirstu kampu. Jos 8,5—9 cm storio ir 14 cm pločio bei daugiau kaip 26 cm ilgio.

Grindų plynelių ir jų fragmentų rasta apie 30. Jos gana įvairaus dydžio ir storio. Daugumas jų kvadratinės,

bet kelios buvo trikampės (ar rombinės). Jų storis 2—4 cm, o dydis nuo 11×11 cm iki 17×17 cm. Daugiau išliko didesnių ir storesnių Plytų šoninės briaunos taip pat dvejopos — vienų šonai statūs, kitų — tarsi nusklembti (plytos apatinė plokštuma mažesnė už viršutinę). Pastarasis bruožas būdingas didesnėms, storesnėms plytelėms. Dalies plytelų apačioje ir šonuose išliko prilipusio švesaus kalkių skiedinio, o dalis — be jo žymių. Matyt, dalis grindų plytelų klota ant kalkių skiedinio, o dalis — ant smėlio. Plytelės viršutinė plokštuma kartais apdilusi, o kartais šiurkštī, tarsi grindimis niekas nebūtų vaikščiojęs.

Dalis šių plytelų buvo glazūruotos. Rasti du fragmentai su ruda glazūra (viena iš jų buvusi 12,5 cm pločio ir 2 cm storio) ir bent 10 nedidelių gabaliukų su žalia glazūra (išlikęs tik vienas 13 cm ilgio kraštas, 2 cm storio). Galimas dalykas, kad tokios plonesnės glazūruotos plytelės naudotos ne tik grindims, bet ir sienų apdailai.

Cerpių fragmentų nedaug. Visi jie yra lovelio formos cerpių, raudonos ir pilkšvos spalvos, gana jvairaus storio ir, atrodo, nevienodo pločio.

Koklių gabalų griuvenose labai nedaug. Daugiausia, tai plokštinių koklių su aukštomiis masyviomis atkraštėmis kampai. Ir molis ir koklių paviršius tamsios spalvos, kartais šiurkštus, tarsi perdegės. Jų ornamento iš išlikusių fragmentų apibūdinti negalime. Sprendžiant iš stambių atkraščių, kokliai turėtų būti XVI a. pradžios.

Susidaro jspūdis, kad po griūvenomis aptikta kalkių pluta yra iš 1520—1530 m. renesansinių rūmų statybos laikotarpio. Pastaciūs rūmų rytinį korpusą, mūryta kiemo šiaurinė siena, sujungusi rytinio korpuso šiaurinį galą su trumpesnio šiaurinio korpuso rytiniu galu. Tai rodo ir prie renesansinės kiemo sienos pamatų pastebimas 15—20 cm pločio griovio kraštas. Jis užpildytas tamsesne žeme su griuvenomis.

Išmūrijus rūmų rytinio korpuso šiaurinį-renesansinį galą ir rūmų kiemo šiaurinę sieną, čia supiltos rekonstrukcijos metu nugriautę pastatų griuvenos. Po to kiemo paviršius išlygintas, užpiltas smėlio sluoksniu ir išgrįstas akmenimis.

C s l u o k s n i s. Po XVI a. trečio dešimtmečio kalkių skiedinio pluta rastas 40—70 cm storio smėlio sluoksnis (storesnis jis vakariname ir šiauriniame pakraštyje) su plytgaliais ir pavienėm plytom, angliukais, gyvulių kaulais, lovelio formos čerpių bei puodyninių koklių fragmentais. Koklių dalis apskritomis ir kryžminėmis, o dalis keturkampėmis angomis. Tai, matyt, niveliacinis sluoksnis. Gal būt, čia paskleista dalis smėlio iš pastatų pamatams kasamų griovių.

Po šiuo niveliaciniu, supilto smėlio sluoksniu, giliau, yra durpių sluoksnis su žmogaus veiklos pėdsakais (pav. 4:2, 5, 6). Durpių sluoksnio viršus nelygus, kiek banguotas. Aukščiausias jis ploto pietrytinėje dalyje, o žemiausias šiauriniame pakraštyje. Durpių sluoksnio viršutinėje dalyje būta kelių duobių, į kurias suverstos griūvenos, kai kur su moliu, kai kur su smėliu. Vienos tokios didesnės duobės būta arčiau rūmų sienos, apie 4 m nuo jų šiaurinio galo, o kita didesnė, bent apie 1,6 m gylio, į dugną siaurėjantį duobę kasta tiriamo ploto vakarinėje dalyje apie 3 m nuo kiemo šiaurinės sienos. Durpių viršutinėje dalyje gausu stambių supuvusių medžių, lentgalių, smėlio intarpų. Giliau — daugiau skiedrų, medis geriau išlikęs. Vyrauja pušies skiedros, rastų galiukai ir skeltos lento, kai kur daug pušies žievės, mažiau beržo žievės, plonesnių beržinių karčių, kuolų gabalai. Tarp jų taštyti ir apvalūs stulpai, pastatų ir grindinių dalys, gausu gyvulių kaulų, yra odos atraižų, pavienių medinių ir metalinių daiktų bei kitų radinių.

Durpių sluoksnio viršutinėje dalyje rasti stiklinių indų trupinėliai, puodyninių koklių, plokštinių koklių bei žalia glazūra dengtų plytelių su Sirena, Ragų herbu ir kitais piešiniais dalys rodo, kad šis sluoksnis yra XV a. antros pusės ar pabaigos. Panašūs, tik gausesni radiniai durpės sluoksnio viršutinėje dalyje buvo rasti ir 1987 m. tirtame pietiniame šio ploto pakraštyje (24, p. 145 ir 9, p. 59).

Rūmų rytinio korpuso šiauriniame gale esančios renesansinės dalies pamatai įkasti į durpių sluoksnį 40—70 cm. Pamatų griovio plotis neaiškus, nes XIX a. viduryje pamatai buvo atkasti iki pat apačios. Rūmų pamatų akmenys dėti tiesiog ant durpių ir jose išlikusio medinio

grindinio. Po pamatais nėra statybos metu kloto rastų grindinio, kokį, pavyzdžiu, randame po XVI a. viduryje statytos šv. Onos-Barboros bažnyčios pamatais. Rūmų kiemo šiaurinės sienos pamatai įkasti tik į niveliacinį smėlio sluoksnį, durpių nesiekia. Pamatų apatinė akmenų eilė silpnai surišta skiediniu.

Pasiekus rūmų pamatų apačią, 4,5—4,7 m gylyje paaiškėjo, kad šio ploto giliau kasti negalima. I giliau kasamą duobę slinktų rūmų rytinio korpuso pamatai. Todėl kultūrinio sluoksnio storui ir chronologijai išaiškinti ploto šiaurinėje dalyje (4,3 m nuo rūmų, lygiagrečiai jų pamatams) iškasamas tik 3×2 m dydžio šurfas (pav. 8:6).

Surfo pietiniame gale aptiktas apie 65 cm storio tam siai pilkšvos žemės (tarsi durpių su smėliu) tarpsluoksnis, o po juo plonas balto, tarsi vandens suplauto, smėlio sluoksnelis su virš jo sumestais akmenimis. Grindinio šiaurinis kraštas sutvirtintas šiaurės vakarų-pietryčių kryptimi paguldytais rasteliais ir prie jų iš šiaurės pusės įsmeigtais beržiniais kuolais. Atrodo, kad čia savo metu buvo šlaito kraštas, sutvirtintas akmenimis ir rasteliais. Iki šio gylio durpėse ir po jomis esančiame supiltiniame sluoksnje bei prie akmenų gana gausu plytgalių — plytų skaldos. Giliau vėl yra durpės, kuriose mažiau skiedrų, daugiau žabų, šakų. Kitų žmogaus veiklos pėdsakų žemutinėje durpių dalyje mažiau. Tai pavienės juodos spalvos puodų šukelės (dalies jų puoštos tiesiais horizontaliais grioveliais), daug mažiau gyvulių kaulų, yra viena kita odos atraiža. Surfo šiaurės vakariniame kampe rastas vertikalus 1,45 m aukščio ir 24 cm skersmens apvalus stulpas su nukapotomis šakomis viršutiniame gale (pav. 6:7).

Ploto šiaurinėje dalyje po 4,25 m storio durpių sluoksniu pasiektais šlynas. Jo viršuje yra gana daug akmenų. Jie apie 7,7 m gylyje nuo kiemo paviršiaus. Geologų nuomone, tai buvusios Neries senvagės dugnas. I šlyno sluoksnį rėmési minėto stulpo apatinis galas, jis įkastas tik į durpes. Surfo pietiniame gale ant akmenų rastos kelios lipdytų puodų šukės ir akmeninio kirvio su skyle kotui dalis — ašmenys (kirvis trūkės ties skyle (pav. 33).

Tokiu būdu, žemutinė kultūrinio sluoksnio dalis (C sluoksnis) susidaro iš apie 4,4 m storio durpių sluoksnio (jų viršus nelygus, paviršius žemėja šiaurės link) ir jį dengiančio 40—70 cm storio niveliacinio — supilto smėlio sluoksnio.

Radiniai. Kaip minėta, sluoksnyje gausu gyvulių kauļų, yra koklių ir puodų šukų, čerpių gabalų, plytgalių, apavo liekanų, odos atraižų, pavienių metalinių daiktelių, stiklo trupinelių, medinių daiktų, medinių stulpų, pastatų ir grindinių liekanų.

Stulpai. Viršutinėje durpių sluoksnio dalyje, ploto rytiniamame pakraštyje gana gausu labai supuvusių, netvarkingai sumestų rastų. Dalis jų šakoti, apkapoti, daugumas guli galais į pietryčius ir šiaurės vakarus. Iš šią sluoksnio dalijkasta keliolika medinių stulpų (pav. 13, 14). Jie dvejopi — vieni keturkampiai, dailiai nutašyti (pav. 15), o kiti — apvalūs (pav. 16). Dalies jų viršutiniai galai buvo išlindę iš durpių, užpilti smėliu, labai supuvę. Tuo tarpu durpėse buvę apatiniai galai gerai išlikę. Visų apatiniai galai lygiai nukirsti.

Ploto rytinėje dalyje, arčiau rūmų pamatių, išskiria 13 stulpų grupė (iš jų 10 keturkampių). Storiausias iš jų yra 45×45 cm, grupės pietrytiniam kampe (apie 4,2 m nuo sienos su kontraforsais, tik žymiai giliau). Kiti stulpai 26×26 cm, 28×28 cm, 30×29 cm, o apskritieji — 18—27 cm skersmens. Išliko jų 70—95 cm ilgio galai. Jie iškasti į 40—65 cm skersmens ne visai taisyklingas cilindro formos duobes. Si stulpų grupė sudaro netaisyklingą keturkampį apie 6,3 m ilgio iš šiaurės į pietus ir apie 5,3 m pločio šiauriniame gale. Cia pietryčių kampe buvo ir storiausias stulpas. Jis pasviręs į šiaurę.

Sprendžiant iš stratigrafinės padėties ši stulpų grupė datuotina XV a. antraja puse — XV a. pabaiga. XVI a. pradžioje jie nukirsti ir žemėje likę galai užpilti smėliu. Stulpų paskirtis ne visai aiški. Jie sudaro tarsi tris eiles. Atrodytų kad stulpai laikė 5—6 m pločio tiltą, kuris kilo aukštyn į sienoje su kontraforsais buvusius vartus, pro kuriuos buvo patenkama į apie 3—3,5 m aukščiau buvusi rūmų kiemą.

Giliau aptikti dar 5 stulpai. Iš jų 3 apskriti, 20—25 cm storio, sudaro vieną tiesią liniją. Pietinis šios eilės stulpas yra apie 2,5 m nuo sienos su kontraforsais, ploto vakariname krašte. Jų visų paskirtis lieka neaiški. Dviejų keturkampių stulpų viršūnės aptiktos pačiame šiauriniam ploto pakraštyje, prie rūmų kiemo sienos pamatų, giliau jų. Visų šių stulpų viršų dengia durpių sluoksnis. Jie ankstyvesni negu aukščiau aprašyta stulpų grupė.

Ir dar vienas 1,45 m ilgio ir 27 cm storio stulpas įkastas į žemiausią kultūrinio sluoksnio dalį, siekė po kultūriu sluoksniu esantį šlyną. Skiriasi nuo kitų tuo, kad įkastas buvo tik tokio ilgio koks išliko. Visų kitų stulpų viršus nupuvęs, arba nukirstas. Be to, panaudotas šakoto rąsto galas, šakos nukirstos keli centimetrai nuo kamieno, todėl jo viršus kiek platesnis. Galimas dalykas, kad pastarasis stulpas panaudotas kaip kaladė pastato kampui ar sienojui paremti.

Drenažo giovys. Durpių sluoksnio viršutinėje dalyje, šalia minėtos viršutinės stulpų grupės, iš vakarų pusės yra buvęs apie 70 cm gylio griovys, siauru dugnu, kurio kraštuose išilgai paklotos lentos sudarė lataką. Kad lentos per daug neiškryptų, kai kur įsmeigtinė kelių centimetrų storio beržiniai kuoliukai. Griovys éjo nuo ploto pietiniam krašte esančio skardžio į šiaurę.

Mediniai pastatai, kelio grindinys. Aptiktas vieno medinio pastato pietrytinis kampus (pav. 17). Likusi šio pastato dalis yra po renesansinių rūmų kiemo šiaurine siena (apie 3,5 m nuo rūmų rytinio korpuso vakarinės sienos pamatų). Medinio pastato išliko apatinis vainikas. Jį dengia 45 cm storio durpių sluoksnis ir apie 15 cm storio smėlio sluoksnelis, o ant pastarojo — kiemo sienos pamatų apatinė akmenų eilė.

Iš po pamatų išlenda tik nedidelė pastato dalis — 1,13 m ilgio rytinės sienos ir 1,98 m ilgio pietinės sienos dalys, o vidaus tik $1,8 \times 0,87$ m dalis. Sienojai išilgai skelti, vidinė pusė tašyta, išorinė — apvali (pietinio sienojaus išlikusi dar ir pušies žievė). Sąsparų galai tik 7—8 cm ilgio, statmenai nukirsti. Viduje, 28 cm nuo kampo prie pietinės sienos įsmeigtas 12—13 cm skersmens stulpelis, o apie 50 cm nuo rytinės sienos atsidengė lygiagrečiai

jai gulinčios apie 40 cm pločio lentos pietinis galas. Lentė nesiekia pietinės sienos. Matyt, viduje grindų nebūta, jas atstojo viena kita numesta lenta.

Plonus skeltų sienoju sienos ir netvarkingos grindys rodo, kad čia būta ūkinio pastatėlio (tvartelio ar ratinės). Pastatų iš skeltų, viduje tašytų sienoju Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje aptikta 1959—1961 m. Gedimino kalno šiaurinėje pašlaitėje (pastatas Nr. 7 (31, p. 176).

Prie pietinio sienojaus, išorėje, gulėjo daugiau kaip 1,8 m ilgio, 0,14—0,15 m pločio plonas lentgalys, o už 15—17 cm kita, kiek platesnė, lygiagreti lenta. Be to, apie 60 cm nuo sienos ir 1,6 m nuo pastato kertės stovi 30—35 cm skersmens apskrita, kiek į šiaurės vakarus pakrypusi kaladė (išliko apie 90 cm ilgio dalis).

Prie pastato rytinės sienos glaudžiasi grindinio galas. Grindinys iš plonų, jvairaus pločio lentų, klotų ant išilginių karčių. Lentos dėtos viena greta kitos. Kasamame plotė yra tik pietiniai jų galai, tik pietinis grindinio kraštas. Jo šiaurinj kraštą dengia minėtos renesansinių rūmų kiemo sienos pamatai. Virš grindinio yra 60—75 cm storio durpių sluoksnis. Ilgiausias atidengtas grindinio lentos galas yra 1,75 m. Taigi, grindinys buvęs bent apie 2 m pločio. Kasamame plotė atidengtas 4,9 m ilgio pietinis kraštas. Toliau į pietryčius einančio grindinio dalį dengia rytinio korpuso vakarinės sienos pamatai (grindinys yra 40—60 cm žemiau apatinės pamatų akmenų eilės). Atidengtoje grindinio dalyje yra penkiolikos lentų galai. Lentos nuo 15—20 cm iki 30—40 cm pločio. Išilgai grindinio pietinio krašto padėtas tašytas 4,45 m ilgio rastelis (pav. 14), kurio viršus yra aukščiau grindinio. Panašių grindinių ir jų krašte guldytų išilginių rastų 1960 m. aptikta Gedimino kalno šiaurinėje pašlaitėje XIV a. sluoksniuose (30, p. 107—108, pav. 4).

Atrodo, kad čia aptiktasis grindinys éjo iš pastato į kelią-gatvę, buvusią, po renesansinių rūmų rytinio korpuso šiauriniu galu (greičiausiai, éjusią nuo gotikinio korpuso šiauriniame gale buvusių rūsio durų).

Pastato ar kažkokio nežinomo įrenginio liekana yra tame pat gylyje apie 2,2 m į pietus — pietvakarius nuo ūkinio pastato pietinės sienos. Tai 27 cm storio ir 29 cm

pločio dailiai tašytas keturkampis rąstas, kurio atkasta 5,8 m ilgio dalis. Jo rytinis galas yra 4 m nuo rūmų pamatų, o vakarinis galas — už kasamo ploto ribos. Rasto rytinis galas nelygiai nukirstas. Apie 20 cm nuo galio, viršutinėje plokštumoje, yra iškirstas 11×12 cm dydžio ir 8 cm gylio keturkampis lizdas vertikaliam stulpui. Rasto paviršiuje yra 24×25 cm storio keturkampio stulpo galio įsispaudusios žymės. 4,95 m nuo pirmo lizdo yra antras panašaus dydžio, keturkampis lizdas kitam stulpui. Iš pirmo žvilgsnio atrodytu, kad tai karkasinio tipo pastato apatinio vainiko rąstas. Tačiau nėra jokių žymyų, kad šis rąstas būtų buvęs sujungtas su kitos sienos rąstu. Todėl šio stambaus gulsčio rąsto su jį įstatytais keturkampiais stulpais paskirtis ne visai aiški.

Keturkampis rąstas 1,8 m nuo jo rytinio galio perkirstas (iškirsta 1,12 m ilgio dalis) XV a. pab. ar XVI a. pradž. kai čia buvo kasama duobė griūvenom suversti.

Ploto vakariname pakraštyje (už keturkampio rąsto) gulėjo keti apvalūs 15—20 cm skersmens rasteliai bei lentgaliai po jais. Kasamame plote atidengti tik rąstų šiaurės rytiniai galai apie 1,2—1,7 m ilgio. Kai kurie netoli galio turi iškirstas iškarpas kertės sunerimui. Manoma, kad čia suversti nugriauto pastato sienojai.

Tvora. Greičiausiai, čia stovėjusią sodybą supo ploto pietinėje dalyje aptikta tvora. Ji yra apie 6 m nuo medinio pastato ir kelio grindinio į pietus, kalvos, ant kurios stovėjo rūmai, pašlaitėje (pav. 8:8).

Tvora yra iš skeltų, jvairaus storio ir pločio vertikalių lentų. Jų apatiniai galai kartais kiek įstrižai nukirsti, jkasti į apie 30 cm pločio griovį. Išliko apie 60 cm aukščio galai. Viršutinė dalis nukapota. Tiriamame plote aptikta 7,3 m ilgio tvoros dalis. Jos rytinis galas yra 1,6 m nuo rūmų vakarinės sienos pamatų. Atidengtoje tvoros dalyje yra išlikę dvidešimt trijų lentų galai. Lentos nuo 20—25 cm iki 50—55 cm pločio. Kartais jos vienas kraštas yra tik 3—4 cm, o kitas — 10—12 cm storio. Kelios lentos skeltos nuo apvalaus rąsto. Jo įkastos apvaliuoju kraštu į pietus — į skardžio pusę. Rytinis tvoros galas kiek pasisuka į šiaurę. Cia, iš šiaurinės pusės (kiemo viduje), prie tvoros yra 19×19 cm storio keturkampio stul-

po galas. Patvoryje (42 cm nuo tvoros rytinio galo) įsmeigtas 6 cm storio apskritas beržinis kuoliukas, 1,25 m nuo jo į šiaurę vakarų buvo antras 4 cm skersmens ir 77 cm toliau ta pačia kryptimi trečias 7 cm skersmens.

Sodybos miestuose dažnai buvo aptveriamos. Tvoros žymėjo sklypų ribas. Todėl tvorų likučių rasta beveik visuose tyrinėtuose XI—XIV a. miestuose. Stačių skeltų pušinių lentų tvora prie gatvės rasta Kernavėje XIII a. antros pusės — XIV a. pirmos pusės sluoksnyje (16, 140). Minske vyrauja aštriakuolės — vertikalių smailais galais stulpų tvoros, bet būta ir skeltų lentų tvorų (42, 187). Panašus vaizdas ir Breste, kur sodybas irgi dažniau supo ažuolinė aštriakuolė (50, p. 78, 98, 100, pieš. 33).

Kieme, pastatų lygyje, tarp skiedrų rastos cilindrinės spynos dalys, arbaleto strėlės antgalis ir kiti radiniai leidžia spėti, kad sodyba stovėjo XIV a. viduryje ar antroje pusėje. Lieka pridurti, kad kalvos pašlaitė — teritorija šalia rūmų — tuo metu buvo rečiau užstatyta, negu šiaurinė kalno pašlaitė, tyrinėta 1955—1961 m. Matyt, stengtasi rūmus apsaugoti nuo gaisro, kuris galėjo greit persimesti iš medinių sodybų. XV a. (bent jo antroje pusėje) čia sodybos visai nebūta. Tai rodo jos vietoje sukasti jau minėti keturkampiai stulpai.

Medinių dirbinių durpėse rasta nedaug. Iš jų galima paminėti 27 cm ilgio ir 7,8 cm pločio kibiro ar puskubilio šulą. Jo paviršiuje 3,5 cm nuo dugno atsispaudės 3,5 cm pločio lankas.

Statinių, kibirų, puskubilių ir kitų indų šulų bei dugnų Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rasta ir 1959—1961 m. tarp XIII—XIV a. medinių pastatų liekanų (29, p. 64). Gausūs šie radiniai ir kituose XI—XIV a. Rytų Europos miestų sluoksniuose, kur geriau išlieka medis. Vien Naugarde per 50 metų surinkta daugiau kaip 1400 iš šulų darytų indų liekanų. (48, p. 82).

Rastas čia ir apie 17—18 cm skersmens, lėkšto, skaptuoto medinio dubens kraštas (pav. 18). Mediniai skaptuoti ir tekinti indai, taip pat ir šulai yra gana dažnas to meto miestų kultūrinio sluoksnio radinys (48, p. 82).

Rastos 7,5 cm ilgio dvipusės medinės šukos (pav. 19). Kitos, dailaus darbo, greičiausiai, atvežtos, dvipusės me-

dinės šukos pilies teritorijoje rastos 1960 m. (30, p. 121, pav. 16). Panašių šukų rasta ir Rygos XI—XIII a. sluoksniuose (25, pav. 39).

Gausūs šie radiniai senuosiuose Rusios miestuose. Jų rasta XIII—XIV a. sluoksniuose Minske (42, p. 250, pav. 154) Breste (50, p. 320, pav. 233), o Naugarde iki 1982 m. X a. antrosios pusės — XV a. pirmosios pusės sluoksniuose jų rasta daugiau kaip 450 (ir dar apie 1000 kaulinių), bet medinės daugiau būdingos XIII—XIV a. sluoksniams (46, p. 166, pav. 5; 47, p. 217—218).

Kauliniai dirbinėliai taip pat negausūs, bet gana įvairūs (pav. 20, 21).

Viršutinėje durpių sluoksnio dalyje rasta dalis kaulinės adatinės (pav. 21, vid). Ji buvusi apie 1,8 cm skersmens su 0,9 cm skersmens tuštuma viduje. Išliko jos tik penkių cm ilgio dalis. Adatinė tekinta, jos paviršių puošia skersinių griovelii grupės ir tarp jų stambi akutė. Kaulinių adatinių randama visoje Lietuvoje XV a. kapuose, o gana panašiai puošta adatinė žinoma iš Jakštaičių, Šiaulių raj. (33, p. 55, pav. 2:4).

Atskirai minėtinas apie 3,5 cm skersmens pusrutulio formos verpstelis iš sąnario galvutės (pav. 22). Tai reti radiniai, tačiau jie žinomi ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyninėje Latvijoje, kur jų rasta Dauguvos pakrančių piliakalnių, pilių ir gyvenviečių XIII—XV a. sluoksniuose (14, p. 303, lent. 80:11).

Rasta viena sveika 1,7 cm aukščio ir 1,5 cm skersmens pagrindu, kaulinė šachmatų pėstininko figūrėlė (pav. 20) bei du fragmentai smulkijų šachmatų (?) figūrelių (pav. 21) ir dalis vienos didesnės figūros (karaliaus?) (pav. 20). Visos jos tekintos. Šachmatų figūrėlės Lietuvos archeologijos paminkluose yra gana reti radiniai, didžiausia jų grupė rasta XIV—XV a. Trakų pilių sluoksniuose (15; 49, p. 124—125, pav. 7). Pavienių kaulinių šachmatų figūrelių rasta ir Latvijos pilyse (27, pav. 82:19), bet ypač jų gausu Rusios miestų XII—XV a. sluoksniuose. Pavyzdžiui, Naugarde jų rasta daugiau kaip 150 (48, p. 87), o Minske XIII a. sluoksniuose rasta ir medinių figūrelių (42, p. 151—153, pav. 157).

Seniausias kaulinis dirbinys yra ploto centrinėje dalyje kasto šurfo žemutinėje dalyje (95 cm giliau didžiojo keturkampio rasto) aptiktas 16,2 cm ilgio rago gabalas, lygiai nupjautais galais. Greičiausiai, tai ruošinys kokio nors įrankio rankenai.

Geležiniai dirbiniai taip pat negausūs, bet gana jvairūs.

Iš įrankių paminėtini du peiliai (pav. 24). Vienas jų išprastos formos 11 cm ilgio ir 1,6 cm pločio prie įkotės geležte, smailas, išdilusiais ašmenimis (rastas šurfe). Jo įkotė 4,8 cm ilgio, iš abiejų pusių užkirsta. Tokie geležiniai peiliai Lietuvoj buvo naudojami bent nuo mūsų eros pradžios iki XIII a., o kiek rečiau ir XV—XIX a.; nes nuo XIV a. šalia jų plito peiliai su kriaunomis. Antrasis čia rastas peilis turi siaurą smailą 13,6 cm ilgio geležtę, kuri prie rankenos yra tik 1,1 cm pločio. Įkotė yra tokio pat pločio, 10,1 cm ilgio, pats jos galas paplatintas iki 1,7 cm pločio. Siaurutės, plonos medinės kriaunelės pritvirtintos penkiomis varinėmis vinutėmis. Peilio rankena yra vos $1 \times 0,8$ cm storio.

Kiek daugiau yra su statyba susijusių radinelių. Iš jų paminėtinės kelios nedidelės (7—8 cm ilgio) kaltinės vynys, plokščio keturkampio pjūvio, dalis jų su nedidele siaura galvute. Panašios vynys naudotos XIV—XVI a. ir kitur Lietuvoje (jų rasta Trakų salos pilyje; 21, p. 77, pav. 15:2) ir už jos ribų. Keliolika panašių 11—24 cm ilgio vinių rasta XIII—XIV a. sluoksniuose Selpilyje prie Dauguvos (27, pav. 79:30, 31).

Viršutiniame durpių sluoksnyje ir pastatų aplinkumoje rastos kelios jvairaus dydžio kilpinės, sulenkotos iš storo keturkampio strypelio, smailėjančiais galais. Jos — 8—9 cm ilgio, ties viduriu iki $1,2 \times 0,9$ cm storio, kartais vienas galas nulaužtas (pav. 23).

Iš kitų buitinių geležinių daiktų tenka dar paminėti žąslų narelį, keturkampę $4,9 \times 4,9$ cm dydžio sagtį bei tris geležinės cilindrinės spynos fragmentus (pav. 25). Spyna buvusi apie 4 cm skersmens, išprastos formos, su stačiakampe išpjovata raktui cilindro dugne. Pagal B. Kolčino tipologiją, spyna būtų B ar BI tipo, kuris Naugarde naudotas nuo XII a. vidurio iki XV a. pradžios (45, p.

82, pav. 70). Lietuvoje cilindrinės spynos žinomos bent nuo XI a. Spynų ir raktų rasta beveik visų plačiau tyrinėtų XI—XIV a. piliakalnių ir gyvenviečių sluoksniuose (Aukšadvaris, Jautakiai, Kaukai, Kernavė, Kukiai, Maišiagala, Narkūnai, Nemenčinė, Vilnius) ir daugelyje to laikotarpio kapinynų (Bandužiai, Griežė, Jakštaičiai, Obeliai, Palanga ir kt.).

Iš buitinių metalinių daiktų lieka paminėti vieną kiek retesnį Lietuvoje radinį — varinę katilo ar kibiro ąsą (pav. 27). Forma ji artima geležinėms ąsoms, randamoms Naugardo XIII—XIV a. sluoksniuose (45, pav. 90), rasta jų ir to laikotarpio Latvijos piliakalniuose (14, lent. 71:22).

Ginklams priklauso tik trys daikteliai. Tai rombo formos plunksnele įtveriamas strėlės antgalis (lapelis 3,4 cm ilgio ir 1,6 cm pločio, įtvara nulūžusi, pav. 27). Tokie strėlių antgaliai gana dažnai randami ir Lietuvos piliakalnių (13, pav. 148:3, 5, 149:3, 7, 8) ir pilių XIII—XIV a. sluoksniuose (Trakų pusiasalio pilis, Bekešo kalnas ir Gedimino kalnas Vilniuje) (8, lent. 4:8). Randama tokiu strėlių antgalių ir už Lietuvos ribų. Naugarde tokie strėlių antgaliai skiriami 6-to tipo vėlyvajam variantui ir datuojami XIV—XV a. (51, p. 165, pav. 13:17). Tokią, 1988 m. čia rasto strėlės antgalio, datą patvirtina ir tame pačiame sluoksnyje rastas 8 cm ilgio keturkampio pjūvio arbaleto strėlės antgalis (pav. 27). Jie ypač būdingi XIV—XV a. pilių sluoksniams Lietuvoje (Vilniuje — Bekešo kalne ir Pilies kalne (8, lent. 4:4), Trakų pusiasalio pilyje ir kt., o taip pat Latvijos pilyse. Trečiasis šios grupės radinys yra $7,4 \times 5,8$ cm dydžio plokšteli su skylutėmis viename krašte. Tai šarvų plokšteli (pav. 26). Jos buvo siuvamos prie odinio ar storo tvirto audinio — pošarvio ir kaip žvynai dengė viena kitą. Tokių šarvų plokštelių šimtais rasta XI—XVI a. sluoksniuose Naugarde. Vilniuje rastajai yra artima plokšteli rasta XV a. sluoksnyje (51, p. 175, pav. 16:17). Keliolika panašių šarvų plokštelių rasta Latvijoje, Selpilio XIII—XV a. sluoksniuose (27, p. 75, pav. 76:7, 8).

Iš papuošalų reikia paminėti stačiakampę $3,1 \times 2,1$ cm dydžio žalvarinę plokšteli su skylutėmis galuose bei nedideliu pusrutulio formos iškilimu centre, puoštą iš cent-

ro į kampus bei pakraščiu einančia vos žymia smulkučių įkartelių juosta (pav. 28). Greičiausiai, tai diržo apkaustas. Nuo X a. Lietuvoje plito paprotys dėvēti puošnus, ištiesai jvairios formos metalinėmis plokšteliemis apkaustyti diržus. Ypač jvairūs yra XIV—XVI a. diržų apkaustai (34, p. 26—27; 37, p. 57—59).

Durpių sluoksnio viršutinėje dalyje rasti du žalvariniai segtukai — smeigtukai 4,5 ir 5,7 cm ilgio su mažomis rutulio formos buoželėmis (pav. 28). Tokie smeigtukai kartais randami ir XIV a. pabaigos — XVI a. pradžios moterų ir vaikų kapuose prie galvos ar ant krūtinės. Vien Rumšiškių senkapiuose jų rasta bent penkiolikoje kapų (34, p. 20, pav. 12:10).

Šiai kultūrinio sluoksnio daliai priklauso ir du sunykę žalvariniai, rutulio formos žvangučiai (pav. 28). Tai ilgus šimtmečius gana jvairiai naudotas papuošalas. Lietuvoje jais nuo X—XI a. buvo puošiamos kamanos. Jų rasta Graužių, Pakapių, Pakalniškių ir kituose žirgų kapuose (1, p. 109, pav. 1:4; 2, p. 152—154). Tuo pačiu metu plito ir paprotys žmonėms puoštis žvangučiais. Jie buvo įkabinami į krūtinę puošusias grandinėles, o vėliau — XIV—XV a. ir į kaklo apvaras (34, p. 21—22, pav. 11:13, 15; 36, p. 141—142, pav. 4:5). XIII—XV a. žvangučiais puoštasi ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Prūsijoje, Vidurio Europos kraštuose (34, p. 22).

Iš papuošalų lieka paminėti dar mažą — 1,5 cm skersmens dvigubo nupjauto kūgio formos rusvo šiferio karolių — verpstuką, stiklinio žiedo gabaliuką, keletą tamsaus neperšviečiamo stiklo karolių su skersinėmis branguotomis baltos masės linijomis (pav. 29), bei smulkias gintaro kruopeles (pav. 29). Žinomas Senosios Rusios stiklo tyrinėtojos J. Ščapovos (Maskvos universitetas) nuomone karoliai yra Rusios amatininkų gaminiai, datuotini XI—XIII a. Tuo tarpu giliausiai (po minėtu stambiu keturkampiu rastu) aptiktas žiedelio fragmentas datuotinas laikotarpiu apie 1230 m., gali priklausyti XIII a. viduriui ir antrajai pusei bei XIV a. Rasta ir viena balta kauri kriauklelė su skylute (pav. 29). Jos retkarčiais randamos XIV—XV a. moterų kapuose — Šiaulių Komunarų gatvėje (19, p. 183, pav. 12), po keletą ir po kelioliką tokiių

kriauklelių buvo kelių vaikų ir moterų kapuose Jakštaičiuose, Šiaulių raj. (36, p. 141—142, pav. 16:2, 18:1), XV a. pradžios moters kape Nr. 26 Liepiniškiuose, Utenos raj., tarp žvangučių rasta įkabinta viena kriauklelė (35, p. 80, pav. 1:4). Daug daugiau jų randam kaimyninėje Latvijoje, kur jomis puoštasi nuo XI a. iki pat XIX a., ir šie radiniai skaičiuojami tūkstančiais (14, p. 268). Padauguvyje XIV—XV a. kapuose randamos apvaros, kuriuose būna iki 40—60 kriauklelių (27, p. 161, 163, 185, 186, pav. 161—163, 167, 171).

Viršutinėje durpių sluoksnio dalyje rasta ir keletas smulkių stiklinių indų gabalélių. Tos pačios tyrinėtojos — J. Ščapovos nuomone spalvoto ornamentuoto stiklinio indo gabalėlis greičiausiai yra Artimųjų Rytų kilmės ir datuotinas XIII a. pabaiga — XIV a. pirmąja puse, rusvos spalvos skaidraus stiklinio indo fragmentėlis — greičiausiai iš Vakarų Europos kraštų ir datuotinas XIV—XV a., o skaidraus bespalvio stiklo fragmentėliai gali būti to paties laikotarpio Viduržemio jūros pakrančių kraštuose buvusių stiklo dirbtuvių. Taigi, durpių viršutinėje dalyje rastieji stiklo dirbinėliai ir indų fragmentai yra XI—XIV a. ar net XI—XV a. Jie atskleidžia jvairiapusius to meto Vilniaus prekybinius ryšius, bet nepadeda tiksliau datuoti šio sluoksnio.

Keramika. Durpių sluoksnyje rasta tik žiesta keramika. Jos palyginti nedaug. Vyrauja šukės juodų, neglazūruotų, puodų pūstais šonais, žemais profiliuotais kakleliais, išorėn atlenktais angos kraštais (pav. 30, 31). Viršutinėje sluoksnio dalyje rastoms puodų šukėms būdingas banguotos linijos ornamentas, kelios šukelės puoštos neryškiu štampeliu. Tuo tarpu žemutinėje durpių sluoksnio dalyje rastos puodų šukės su tiesių horizontalių linijų ornamentu. Be to, pačioje viršutinėje durpių sluoksnio dalyje rastos kelios šukės juodos kietos masės blizgančiu paviršiumi (pav. 32). Kelios jų yra stambaus qasočio. Kartu rastos ir kelios smulkios puodų šukelės su žalia bei ruda glazūra.

Visos čia surinktos puodų šukės artimos Kernavėje, Pajautos slėnio sodybose randamai XIII—XIV a. keramikai.

Apačioje kultūrinio sluoksnio — po durpėmis ant šlyno ir akmenų rastos 3 lipdytų puodų šukės. Viena jų tarsi smulkiai grublėtu paviršiumi, o kita — mažai profiliuoto puodo angos kraštas (pav. 33). Puodas buvęs lygiu bet šiurkščiu paviršiumi, molio masėje daug trinto granito. Tai turėtų būti I tūkstantmečio pr. m. e. puodo šukė. Panašios keramikos rasta ankstyvuosiųose rytu Lietuvos piliakalniuose (7, pav. 36 : 6, 37:4, 5). Tai lyg ir patvirtina kartu rasta pusė akmeninio kirvio su skyle kotui (kirvelis trūkės ties skyle, išlikę ašmenys 5 cm pločio, pav. 33). Galimas dalykas, kad šios šukės ir akmeninio kirvio dalis į pašlaitėje buvusių Neries senvagę pateko iš kalno vakaninėje pašlaitėje — terasoje buvusios I tūkstantmečio pr. m. e. gyvenvietės.

Be puodų šukijų rasti dar du neaiškaus molinio dirbinio fragmentai. Tai pilkšvo molio, grubaus darbo dirbiniai, primenantys tiglius ir molinio samčio kotus — jmos (pav. 34). Vienas jų 6 cm ilgio ir 5 cm skersmens. netaisyklingai apskritas, kiek plonėja dugno link, o antراسis — 5,5 cm ilgio ir 3,2—3,6 cm skersmens. Skylės mediniams kotui yra 6 ir 5 cm gylio. Išlikę maži lopinėliai dugno (?) ar samtelio vidaus yra be tigliui būdingo perdegimo, be lydyto metalo pėdsakų. Abu jie rasti prie aparašyto pastato pietvakarių sienos, sluoksnyje su arbaletiniu strėlės antgaliu ir cilindrinės spynos dalimis. Taigi, turėtų priklausyti XIV a. ar XV a. pradžiai. Panašaus dydžio perdegės dirbinys yra rastas Guogų gyvenvietės sluoksnyje su žiesta keramika ir laikomas tigliu, nors metalo lydimo žymią taip pat neturi (20, p. 97—98, pav. 4, 6).

Gausiausi ir įvairiausi yra su statyba susiję moliniai dirbiniai — čerpės, kokliai, plytelės.

Čerpių fragmentų gana daug, bet visi jie smulkūs, visi priklauso lovelio formos raudonos ir pilkšvos spalvos čerpėms. Dalis jų šiurkštėsiu paviršiumi, tarsi į molį būtų maišyta daugiau smėlio. Néra plokščių apvaliais galais XVI a. viduriui antrai pusei būdingų čerpių. Tik vienoje į durpes įkastoje duobėje (i pietus nuo medinio pastato) rasta plokščios, profiliuotu galu čerpės dalis.

Koklių rasta po kalkių pluta esančiame niveliaciniame smėlio sluoksnyje ir viršutinėje durpių dalyje. Daugiausiai rasta puodyninių koklių fragmentų — apie porą šimtų smulkių šukelių. Taigi, mūsų kastoje ploto šiaurinėje dalyje jų žymiai mažiau negu 1987 m. ištirtoje pietinėje šio ploto dalyje, kurioje yra rasta apie 1800 fragmentų (9). Jie buvę apskritomis ir kryžinėmis, rečiau keturkampėmis angomis, tik nedidelė dalis dengta geltona, gelsvai ruda ar žalia glazūra. Tokių stambių bent iki 20 cm ilgio ir apie 14 cm skersmens kryžine anga koklių rasta Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje — šiaurinėje Gedimino kalno pašlaitėje XV a.—XVI a. pr. sluoksniuose (32, p. 2—3, pav. 1). Panašaus dydžio keturkampe anga koklių rasta Vilniaus universiteto teritorijoje (6, p. 51, pav. 1, 2). Čia aptikti ir 4 kokliai, kurių angos uždengtos kiauraraštėmis plokštėmis su puošnia rozete (6, p. 52—53, pav. 4). Puodyniniai kokliai aptinkami ir kitų Lietuvos pilių XIV—XV a. sluoksniuose. Jų rasta Trakuose, Klaipėdoje (41, p. 57), o taip pat Lydoje ir Naugarduke (54, p. 71—72). Lietuva šiuo atžvilgiu nesiskyrė nuo kaimyninės Lenkijos, kurios pilyse ir miestuose XIV—XVa. daugiausia naudotos krosnys iš puodyninių įvairaus dydžio koklių. Manoma, kad kryžine anga kokliai daugiau naudoti XV a. (4, p. 83—84). Tuo tarpu to meto Livonijos pilyse daugiau naudotas hipokausto tipo krosnys. Puodyninių koklių krosnys čia pradėjo plisti tik XV a. (3, p. 67).

Kartu su puodyninių koklių šukėmis viršutiniame durpių sluoksnyje rasta ir apie 20 plokštinių koklių fragmentų. Šio ploto pietinėje dalyje 1987 m. jų surinkta apie 130. Keletą iš jų pavyko pilnai ar dalinai atstatyti. Čia rastieji plokštiniai kokliai buvę kvadratiniai, 16×16 — 19×19 cm dydžio, gana ilgais kakleliais. Plokščių antkraštės vos žymios arba visai jų nėra. Daugumos koklių plokštę užima skydas su herbu (išskirta jų apie 15), rečiau naudotas dekoratyvinis ar kito turinio piešinys. Tik nedidelė koklių dalis dengta žalia, geltona ar ruda glazūra, o dalis — baltinti kalkėmis (9). 1988 m. šiaurinėje ploto dalyje rasti smulkūs šių koklių fragmentai neleido pilnai atstatyti nė vieno jų piešinio. Bet matyti, kad dalis

ir čia rastujų buvę su herbais (pav. 35—37), plokštės būvusios puoštos gaidžio (?) — drakono ar grifo figūra (išliko viršutiniai kairieji kampai su jo galva, pav. 40, 41). Rasti tik keli gabaliukai dengti ruda glazūra ir vienas — baltintas kalkėmis. Be to, aptikti keturi fragmentai žalia ir ruda glazūra dengtų karūnėlių (pav. 49—51).

K. Katalynas, skelbdamas 1987 m. ploto pietinėje dalyje rastuosius šio sluoksnio koklius, išaiškino, kad labai artimi tiek piešiniu, tiek dydžiu, tiek glazūra kokliai rasti Krokuvos vyskupui priklausiusiose Bodzentyno ir Pinčiuvio pilyse (Kielcų vaivadija), datuojami XV a. pirmąja puse ir viduriu. Todėl Vilniuje Žemutinės pilies teritorijoje rastieji tokie kokliai galėtų priklausyti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto 1419—1430 m. statytų rūmų krosnims (9, p. 59). Šiai nuomonei pilnai galima pritarti. Tektų tik pridurti, kad nemažas jų kiekis XV a. sluoksnyje rodo XV a. viduryje ar antroje pusėje vykusią rūmų rekonstrukciją ar bent krosnių perstatymą, kurio metu senųjų krosnių liekanos suverstos į daubą šalia rūmų.

1988 m. tирtoje ploto dalyje, durpių sluoksnio viršutinė dalyje, kartu su aprašytais puodyninais ir plokštiniais kokliais rastos 4 plytelės dalys su panašiais piešiniais. Visos jos dengtos tamsiai žalia glazūra, bet piešiniai skirtingi. Išliko puse $14,5 \times 14,5$ cm dydžio ir 2,5 cm storio plytelės, kurią puošia sirena tarp palmės lapų ar plunksnų (pav. 52). Kitos tokio pat dydžio plytelės dalis yra su Ragų herbu skyde (pav. 53). Išliko kraštas 10 cm ilgio $\times$? tik 1,5 cm storio plytelės, puoštos fantastiniais gyvūnais (pav. 54) ir nedidelė dalis trikampės (?) 2,5 storio plytelės su drakonu. Lieka pridurti, kad dar 1958 m. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje — į rytus nuo senosios šv. Onos bažnyčios stovėjusio XV—XVI a. pradžios mūrinio pastato — „jaunosios karalienės rūmų“ (?) griuvėsiuose buvo rasta irgi viena 17×17 cm dydžio ir 2,5 cm storio geometriniu ornamentu puošta ir žalia glazūra dengta plytelė (28, p. 125—126, pav. 9). Taigi, XV a. ir XVI a. pradžios Vilniaus pilies rūmuose būta

ne tik puošnių koklinių krosnių, bet kai kurių patalpų sienas puošė juostos ar sudėtingesnės kompozicijos iš tokų glazūruotų plytelių.

Kaip minėta, durpių sluoksnyje palyginus gausu plytgalių ir płytų trupinių, bet didesni gabalai reti. Pilnesni matmenys yra tik vienos kitos plynos. Jos buvusios $30 \times 14 \times 8,5$ cm, $29 \times 15 \times 9$ cm dydžio, dalis su išilgomis arba įstrižomis braukomis. Yra ir balto skiedinio trupinių. Rudo ir pilko skiedinio trupinių maža. Plytgaliai ir płytų trupiniai aptinkami 3—3,5 m storio durpių sluoksnyje. Gausiau jų viršutinėje 1—1,5 m storio sluoksnio dalyje, ir beveik nėra jų (bent kastajame šurfe) apatinėje apie 1 m storio durpių sluoksnio dalyje.

Dar vieną gana gausią durpių sluoksnio radinių grupę sudaro **odinio apavo** liekanos ir odos atraižos. Jų rasta beveik visame durpių sluoksnyje — surinkta bent 35 įvairaus dydžio padų dalys ir apie 30 kitų batų dalių, odos gabalų su siūlémis. Vis dėlto šių radinių šalia rūmų buvusių sodybų vietoje yra mažiau negu šiaurinėje Gedimino kalno pašlaitėje tyrinėtoje dalyje (22), kur rasta ne tik apavo, bet ir odinių peilių makštų, pakinktų ir kt. Odinio apavo liekanų rasta visuose tyrinētuose X—XV a. Rytų Europos miestų sluoksniuose, kuriuose išlieka organinė medžiaga. Plačiau tyrinētuose paminkluose apavo liekanų randama šimtais ir tūkstančiais (42, p. 266—268; 48, p. 84). Vilniaus radiniai nuo jų skiriasi tik tuo, kad čia dar nerasta ornamentuotų-siuvinėtų pusbačių, kurių aptikta Rygoje (25, pav. 38), Minske (42, pav. 169) ir kt. Galimas dalykas, kad tai aiškintina ligšiolinių kasinėjimų Vilniuje nedidele apimtimi.

Gyvulių kaulų durpės sluoksnyje gausu. Jie kapti, skaldyti. Nemaža jų dalis yra stambių gyvulių, bet rasta ir paukščių kaulų, stambių žuvų kaulų.

TSRS MA Archeologijos instituto vyr. m. bendradarbė biologijos mokslų kandidatė E. Danilčenko ištyrė gyvulių kaulus. Paaiškėjo, kad durpių sluoksnio žemutinėje dalyje — šurfe rastieji yra daugiausiai naminiai gyvulių — stambių raguočių ir kiaulių, mažiau — smulkių raguočių, ir tik pavieniai medžiojamų žvérių — šernų, elnių,

stumbrų, briedžių. Rasti ir keli šuns kaulai. Naminiai gyvulių kaulai vyrauja ir viduriniame durpės sluoksnyje, kuriame gausiausi ir kiti radiniai. Jie sudaro 86,5% visų kaulų iš šios durpių sluoksnio dalies. Tarp jų vyrauja stambių raguočių (64%) ir kiaulių (21,5%), mažiau rasta smulkių raguočių (10,5%), o arklių ir šuns kaulų — tik pavieniai. Laukinių žvérių kaulai sudaro 12,5% visų šio sluoksnio kaulų. Tarp jų vyrauja stambių žvérių — briedžių, elnių, stumbrų (ar taurų), mažiau — stirnų, šernų kaulų, o kiškių, bebrų ir lūšių — tik pavieniai kaulai. Viršutinėje durpių sluoksnio dalyje ir jį dengusiam niveliaciniam smėlio sluoksnyje naminių gyvulių kaulų mažiau — tik 69% visų čia rastų. Daugiausiai taip pat stambių raguočių (64,1%) ir kiaulių (24,9%) kaulų, truputis smulkių raguočių, gana daug (8,6%) arklių kaulų. Tuo metu medžiota daugiausiai elniai ir briedžiai, rečiau šernai, kiškio, vilko rasti tik pavieniai kaulai.

Taigi, Vilniuje, rūmų aplinkumoje pastebimas viduramžių feodaliniams centram būdingas reiškinys — didesnis stambių medžiojamų žvérių kiekis, jų gausėjimas (gausiausia jų XIV—XV a. sluoksnyje). Pavyzdžiu, Aukštadvario piliakalnio gyvenvietės X—XIV a. sluoksnyje naminių gyvulių kaulai sudarė 95,1%, o piliakalnyje — 96,9%, medžiojamų žvérių kaulai — vos 3—5%, o Vilniuje jų — 13—31% (18 a; 39a, p. 68—69). Kiek netiketas yra nemažas arklių kaulų kiekis viršutinėje šio sluoksnio dalyje.

Peržvelgta įvairi, bet ne labai gausi C sluoksnio archeologinė medžiaga dar neleidžia tiksliai jo datuoti. Galima tik teigti, kad šis sluoksnis iš esmės susidarė XIV ir XV a., o XVI a. pradžioje viršuje buvo supiltas niveliacinis smėlio sluoksnis. Iš radinių (keramika, strėlių antgaliai, šarvų plokštélė, spyna ir kt.) negalime pasakyti, ar šis sluoksnis siekia senesnį laikotarpi — XIII a., nes daugumas minėtų daiktų buvo naudojami gana ilgai. Tikslesnei C sluoksnio chronologijai nustatyti, būtina sukaupti daugiau medžiagos dendrochronologiniams tyrimams.

Išvados:

Ši archeologijos duomenimis nustatyta C sluoksnio chronologija nesutampa su kitų tyrimų duomenimis. Gautos kelios radiokarboninės datos iš šio sluoksnio, kiek skiriasi. Lietuvos geologijos mokslinio tyrimo instituto Hidrogeologinės ir inžinerinės geologijos skyriaus Radio-karboninė laboratorija žemiausioje durpių dalyje rastuosis lentgalius ir kuoliukus datuoja X a. ar XI a. pradžia (Vs 708—1020±60), o į šią sluoksnio dalį įkastą stulpą — XI a. (Vs 709—920±55). Tuo būdu žemutinė durpių sluoksnio dalis (apie 70—100 cm storio) galėjo susidaryti ir iki XI a., bet m. e. I tūkstantmečio radinių iš jos iki šiol neturime.

Durpių sluoksnio žemutinę dalį nuo viršutinės skriancio tarpsluoksnio pietiniame pakraštyje aptiki tarsi pašlaitės kranto sutvirtinimų mediniai rąsteliai ir kuolai datuojami XIII a. viduriu (Vs 706—730±55). Ši data lyg ir sutaptu su archeologijos duomenimis, nes aukščiau slūgstančiose durpėse jau gana gausu plytgalių, o dabar turimais duomenimis mūrinė statyba Vilniuje žinoma nuo XIII a. vidurio.

I viršutinę durpių sluoksnio dalį įkasti keturkampiai stulpai datuojami XIII a. antraja puse — XIV a. pirmaja puse (Vs 711—690±55), o šalia minėto medinio pastato įkastas apskritas stulpas — XV a. (Vs 710—550±55). Taigi, remiantis radiokarboninėmis datomis durpių sluoksnio nedidelė žemutinė dalis galėtų priklausyti m. e. I tūkstantmečiui, o su intensyvesnės žmogaus veiklos pėdsakais sluoksnio dalis priklausytų X—XV a. ar XI—XV a. Tuo būdu durpės sluoksnio tikslėsiams datavimui būtina sukaupti daugiau tiek archeologinių, tiek kitų duomenų, ypač dar trūksta dendrochronologinių tyrimų duomenų.

To paties instituto bendradarbės geol. mineralog. mokslų k. O. Kondratienės atlikti durpių sluoksnio žemutinės (2,7 m storio) dalies polinologiniai tyrimai, jo datavimui kol kas nedaug padeda, bet duoda įdomių duomenų pilies geografinei aplinkai apibūdinti, papildo duomenis apie žmonių ūkinę veiklą.

Žemiausioje (apie 70—80 cm storio) durpių sluoksnio dalyje, kuri radiokarbono duomenimis datuotina laikotarpiu iki X—XI a., labai maža javų žiedadulkių (rasta išimtinai tik kviečių). Tuo tarpu aukščiau durpėse kartu su didesniu plytgalių kiekiu daug daugiau ir javų žiedadulkių, ne tik kviečių, bet ir rugių bei avižų, mažiau — žirnių, kanapių. Dar aukščiau atsiranda ir grikių (radiokarbono duomenimis — Vs 706 tai XIII a. viduriu ar trečiu ketvirčiu datuotina sluoksnio dalis). Tačiau aukščiau (XIII a. pab.?) javų žiedadulkių kiekis durpėse sumažėja, vadinasi dirbami laukai nutolsta nuo pilies. Be to, kažkur netoli ese siausta gaisrų. Sluoksnyje, kuriame aptiktos medinio pastato bei kelio grindinio liekanos ir daugumas XIV—XV a. radinių, javų žiedadulkių kiekis vėl gausus. Manoma, kad žmonių ūkinė veikla Neries dešiniajame krante vėl išaugo.

Lieka pridurti, kad kartu su didesniu javų žiedadulkių kiekiu į durpes pateko ir daug tokų žinomų piktžolių kaip balanda, kiaulpienė, usnis, žliūgė bei sodybose mėgstančių augti kiečių, gysločių, takažolių žiedadulkių.

Radiokarboninių, palinologinių ir archeologinių tyrimų duomenys parodė, kad durpių sluoksnio žemutinė dalis formavosi labai lėtai, o viršutinė augo gana greit, ypač dėl intensyvios žmogaus veiklos.

2. RYTINIO KORPUSO KETVIRTOJO RŪSIO TYRIMAI

1988 m. vasarą ir rudenį ieškota ir rūmų rytinio korpuso pietinio galio — rūmų pietyčių kampo. I pietus nuo 1987 m. Paminklų restauravimo projektavimo instituto atidengto rytinio korpuso rūsio liekanų buvo kasamas 20×20 m plotas. Jo viršutinis, maišytos juodos žemės sluoksnis perkastas bent keturiais grioviais kabeliams. Kasamo ploto pietinė dalis užpildyta juoda maišyta žeme bent iki 4 m gylio. Šiaurinėje ploto dalyje 40—60 cm gylyje aptiktos griuvenos. Juodoje žemėje gausu plytgalių, gyvulių kaulų, XVIII—XIX a. indų šukiu, koklių bei čerpių gabalų, sudaužytų butelių. Matyti, čia būta 1831—

1878 m. tvirtovės griovio, kuris vėliau užpiltas, užlyginotas pylimų žeme ir iš miesto suvežtomis šiukšlėmis.

Ploto šiaurės vakarinėje dalyje apie 1 m gylyje tarp griuvenų rasta keletas tašyto akmens blokų. Vieni jų išlikę pilnai, kitų yra tik dalys. Griuvenose gausu akmeninių grindų plytų gabalų, nuoskalų, smulkių koklių fragmentų, pavienių marmuro nuoskalų nuo rūmų vidaus apdailos, molinių grindų plynelių. Žemesniuose sluoksniuose rasta sveikiau išlikusių koklių, geležinių vinių ir kitų dirbinių, didesnė dalis suskaldyto iš smiltainio padaryto karnizo, puošusio lango ar durų angos viršutinė kraštą, su Vazų herbų. Griuvenose visai nėra figūrinių plytų, išskyrus plytas vienu nusklembtu kampu.

Mūrai. 0,8—1,5 m gylyje ploto šiauriniame krašte atidengta siena, skyrusi 1987 m. atkastajį rūsių nuo dabar atkasamo. Ji 1,85 m storio. Rytinė, pietinė ir vakarinė rūsio sienos labai nuardytos, jų liekanos aptiktos tik apie 3—3,5 m gylyje, vos 0,80—1,2 m aukščiau buvusios aslos (pav. 55, 56). Paaiškėjo, kad tai rūmų pietryčių kampo rūsys. Rūmų kampus ne visai statmenas, nes rytinis ir pietinis korpusai sudarė bukų kampą.

Rūsio vidus užverstas griuvenomis ir suskilusių-suirusių skliautų gabalaais, plytomis. Viršutinių aukštų skliautai mūryti iš geltonų $13 \times 7 \times 30$ cm plytų. Jų viršus tinkuotas baltu skiediniu. Viename šių skliautų gabale išlikusi 25×23 cm dydžio keturkampė skylė į kurią įmūrytas kabllys žibintui. Žemiau suvirtę suirusių skliautų gabalai ir pavienės raudonos $14—15 \times 8$, $5 \times 30—32$ cm plytos bei rūsio šiaurės vakaru bei pietryčių kampuose išlikusios skliautų žymės rodo, kad rūsys ir greičiausiai pirmas aukštasis iki rūmų sunaikinimo turėjo gotikinių plytų skliautas. Kai kur ant įkritusių skliautų išliko smėlio sluoksnelis ir ant jo klotos molinės kvadratinės grindų plytos. Rūsys buvęs greičiausiai su medinėmis grindimis. Rūsyje būta stipraus gaisro — sienos ir skliautų plytos smarkiai apdegusios, susilydžiusios. Viršutinių patalpų skliautai ugnies neliesti.

Patalpa buvusi 9,5 m pločio. Jos vakarinė siena yra 11,5 m, o rytinė 10,5 m ilgio. Rytinė siena — nuo kalno yra 2,6 m storio, o pietinė — nuo sodo ir nuo miesto pu-

sės — 3,3 m storio. Tuo tarpu vakarinė (skyrė nuo gretimo rūsio) panašiai kaip ir šiaurinė yra apie 1,8 m storio. Mūrytos iš akmenų ir plytų, viduje ir išorėje paviršius iš plytų. Tik prie pat pamatų, pietinės sienos paviršiuje matėsi didelių, lygiu paviršiumi akmenų.

Kadangi rytinės ir pietinės sienos išliko tik žemutinė dalis, neaišku, ar šis rūsys turėjo langą. 1,8 m pločio durys į rūsį vedė iš gretimo pietinio korpuso rūsio. Jos buvo beveik ties vakarinės sienos viduriu (5 m nuo patalpos pietvakarinio kampo).

Atkasus šį rūsį, pasiekėtas rūmų rytinio korpuso pietinis galas ir kartu jų pietryčių kampus. Su rūmų rytinio korpuso pietiniu galu kartu mūrytas ir pietinis korpusas. Jų sienos sujungtos, nepriglaustos viena prie kitos. Pietinio korpuso gretimo rūsio atidengtas tik 2,5 pločio rytinis kraštas. Patalpa buvusi 8,7 m pločio (kiek siauresnė negu rytinio korpuso). Patalpos rytinėje sienoje, 1,4 m nuo šiaurės rytinio kampo ir yra durų anga į rūsį po buvusiu rytiniu korpusu. Pietinio korpuso šiaurinė siena nuo kiemo yra 2,2 m storio, mūryta iš plytų ir stambiu akmenų, o pietinė siena — 3,3 ir storio. Patalpa užversta griuvenomis, įvirtusiais stambiais akmenimis. Viduje sienų paviršius apdailintas plytomis.

Rūsio vidaus valymas nebaigtas. Siekiant kol kas palikti nesuardytus įvirtusius skliautų gabalus, liko neišaiškinta ar kampiniame rūsyje buvo kolona — skliautų atrama, o taip pat neišaiškinta kiek giliai įleisti sienų pamatai, bei kaip kito rūsio grindų lygis.

Prie rūmų pietinės sienos, išorėje, 1987 m. nepavyko nustatyti nei gotikinių rūmų statybos, nei jų renesansinės rekonstrukcijos horizontų, bei išaiškinti buvusio rūmų sodo paviršiaus. Šiuos klausimus turės išaiškinti ateinančių metų tyrimai.

Žemutinėje griuvenų dalyje, virš rūsio skliautų ir pirmojo aukšto grindų liekanų, lipnioje, tamsiai rudoje žemėje, patalpos pietvakarių dalyje rasta daugiau geležinių dirbinių. Daugumas jų buvo 1,5×3 m dydžio plote, o pavidiniai — įvairiausiose kitose vietose.

Vinys. Jų rasta keli šimtai, dalis jų perdegusios, sulipusios į didesnius ar mažesnius gniutulus, kai kurios

stambesnės gulėjo ir pavienės. Beveik visos jos sulanksytos, dalis turi stačiu kampu užlenktus galus. Matyt, čia buvo sudėtos ne naujos, o jau naudotos vynys (Pav. 57). Kartu su jomis buvo ir kitų geležinių daiktų.

Visos vynys keturkampio pjūvio, vyrauja 12—20 cm ilgio, bet pavienės yra 28—35 cm ilgio, turi plokščias ar kiek išgaubtas kepurėles — galvutes, kai kurių galvutės didesnės, iki 3—6 cm skersmens. Viena apie 15 cm ilgio vynis turi puošnesnę, tarsi keturkampę, apie 4,5—4,8 cm dydžio galvutę (pav. 58). Panašios vynys randamos visų tyrinėtų pilių ir miestų XV—XVIII a. sluoksniuose.

Kartu su vinimis rasta sulankstyti 3—5 cm pločio geležies juostų ir daugiau kaip 20 keturkampių 3—4 mm storio, 4—5 cm pločio ir 7—7,5 cm ilgio geležinių **plokštelių** (pav. 59), matyt, iš sukapatų geležies juostų. Greičiausia, tai nebaigtai apkalai.

Be to, čia rasta 3×4 cm dydžio **kilpvinių** (pav. 60, deš.), kurios stačiakampės, sulenkotos iš plono (3—4 mm storio) strypelio, smailėjančiais galais. Greičiausiai, jos buvo įkalamos į langų rėmus, jų užkabinimui, langų užsklendimui.

Čia rasta ir masyvi apie 12 cm ilgio „vinis“ su kilpa storajame gale. Į kilpą apie 8 cm skersmens grandis, greičiausiai spynai įkabinti (pav. 61:2). Aptikti ir keli geležiniai langų kampų apkaustai bei langų ir durų vyriniai (pav. 61:1, 62, 64). Panašių apkalų rasta Punioje (39, pav. 39:1; 6, pav. 44), Selpilyje prie Dauguvos (27, pav. 81:8, 13, pav. 116:43) ir kituose XVI—XVII a. paminkluose.

Viename įvirtusių skliautų gabale, rūsio šiaurės vakarinėje dalyje, išliko kablys žibintui ar sietynui pakabinti. Kitas toks pats kablys rastas tarp suirusių skliautų plytų pietrytinėje dalyje. Matyt, kai kurių patalpų skliautuose buvo ne vienas, o keli kabliai žibintams. Tai keturkampis strypas, kurio vienas galas perskeltas ir atlenktas į šonus buvo skliautų viršuje, o į patalpą iš skliautų išlindęs galas užlenktas pakabinimui (pav. 63). Be to, patalpų pietryčių dalyje į skliautus buvę jmūryti kitokie dirbiniai. Tai du — 28 ir 39 cm ilgio bei $3,5 \times 1,5$ cm storio geležiniai strypai, kurių galuose suvirintos kilpos,

abu šie galai sunerti panašiai kaip žąslų nareliai. Tuo tarpu, ilgesniojo gale yra skylė ir joje apie 20 cm ilgio skersinis, kuris, matyt, gulėjo virš skliautų, o trumpesnio strypo gale yra kilpa su masyvia 14,5 cm skersmens grandimi (pav. 65). Matyt, prie šių grandžių buvo kažkas sunkaus pritvirtinama — kabinama ar prirakinama, prikaustoma.

Iš įrankių paminėtinas kartu su vinimis rastas ir 14,5 cm ilgio kirvis su 7,7 cm pločio ašmenimis, plokšcia pentimi.

Buitiniams radiniams priklauso griuvenų žemutinėje dalyje rastos batų pasagėlės (pav. 60, kair.). Jos įvairaus dydžio, su gana ilgomis 3 ataugėlėmis. Šie radiniai gausūs visuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose ir pilyse. Jų rasta Alšėnuose, Ašmenoje, Gardine, Lydoje, Naugarduke, Punioje (39, pav. 23:5), Trakuose (21, pav. 15:4) ir kt., o taip pat Livonijoje (27, pav. 76: 16 ir 77:11, 12). Tokios formos pasagėlės datuojamos XV—XVI a. (27, p. 75). Tarp griūvenų gulėjo dar viena neaiškios paskirties geležinio dirbinio dalis (pav. 66).

Atskirai minėtinis žalvarinis, 9,7 cm ilgio apkalėlis (pav. 70). Jo siauresnis galas 1,1 cm pločio, baigiasi žemyn palenkta kabliuku, o kitas galas, platesnis, buvo prikaltas prie odinio (?) dirželio ir yra lūžės ties skylutėmis. Panašūs apkalai rasti Selpilyje prie Dauguvos, laikomi knygų apkaustais ir datuojami XVI a. (27, p. 115—116, pav. 114:10—12).

Monetų kalyklos įrankiai. Kartu su vinimis ir kitais geležiniais daiktais rasti du priekaliukai su aukštomis keturkampėmis „galvutėmis“ (pav. 67). Vieno iš jų „galvutė“ yra apie 11 cm aukščio ir 7,5 cm pločio apačioje bei 3 cm skersmens viršuje, o „kojelė“ — keturkampė, viršuje $3,5 \times 4$ cm storio, smaila 15 cm ilgio, buvusi įkalama į kaladėlę. Antrojo priekaliuko „galvutė“ yra 13 cm aukščio ir 5,5 cm pločio apačioje, o įkalama į kaladę „kojelė“ — 11,5 cm ilgio, smaila, viršuje 3×3 cm storio. Kartu rasti penki nuo 5—6 cm iki 12 cm ilgio, 1,5—2,5 cm skersmens apvalūs geležiniai strypeliai, kurių apatinis galas lygiai nukirstas, o viršutinis galas turi nedidelę apdaužytą „kepurėlę“ (pav. 69). Ilgai spėliota dėl jų

paskirties. Tik numizmatikas E. Ivanauskas atkreipė dėmesį, kad panašiais įrankiais naudotasi viduramžiais monetų kalyklose. Prano Gudyno muziejinių vertybų restauravimo centre, kiek nuvalius vieno geriau išlikusio strypelio galą, rastos išlikusios monetos matricos žymės (pav. 71, 72). Atrodo, kad išlikę įrankiai naudoti bent dviejų dydžių monetoms kaldinti. Spaudai blogai išlikę (vieni tyrinėtojai spėja, kad jais XVI a. kaldinti Lietuvos pusgrašiai, kiti — kad tai Livonijos monetų kalyklos įrankiai).

Kartu gulėjo ir apie 1,3 m ilgio storas sunkus geležinis strypas, kurio vienas galas kiek išplotas, tarsi dvišakis, viename šone yra 7 į vieną pusę palenkotas ataugos, tarsi žeberklo užbarzdės, tik bukos (pav. 68). Šio daikto paskirtis lieka neaiški. Galimas dalykas, kad tai kokio nors monetų kalyklos mechanizmo detalė, bet gali būti ir kokio kito įrenginio ar mechanizmo (pavyzdžiu, bokšto laikrodžio).

Ir paskui linę, metalinių radinių, grupę sudaro kelios XVII a. **monetas**. Griūvenose, virš skliautų gabalų, rastas XVIII a. antrosios pusės skaičiavimo žetonas (manoma, kad iš vokiečių žemų) ir 1794 m. Stanislovo Augusto kaldinta 3 grašių moneta. Žemutinėje griūvenų dalyje, patalpos pietvakarinėje dalyje, rastas 1593 m. Zigmanto Vazos kaldintas lenkiškas trečiokas ir 1622 m. to paties valdovo kaldintas lenkiškas pusantrokas, bei caro Michailo Fiodorovičiaus (1613—1645) kaldinta kapeika.

Kokliai yra bene gausiausi rytinio korpuso pietinio rūsio radiniai. Juos galima suskirstyti į dvi grupes.

Griūvenose, virš sienų liekanų ir suvirtusių skliautų, rasta apie 1000 smulkių polichromine glazūra dengtų ir truputis neglazūruotų renesansinių XVI a. vidurio ir antrosios pusės koklių fragmentų. Nė vieno koklio nepavyko pilnai atstatyti. Sudaužytieji kokliai labai įvairūs. Dalis jų žinomi iš 1955—1961 m. radinių Gedimino kalno šiaurinėje pašlaitėje. Čia rasta keliolikos stambių stačia-kampių koklių šukės su reljefinėmis fantastinių gyvūnų ir satyrų galvomis ir keletas tokų pat neglazūruotų (pav. 73) (32, pav. 19, 20, 21), 15 glazūruotų ir 3 neglazūruotų koklių fragmentai su barzdoto vyro figūra centre (pav.

75, 76) (32, pav. 22), 13 kvadratiniai glazūruoti ir 6 ne-glazūruoti koklių su vyro veidu centre (pav. 77, 78) (32, pav. 23, 24) bei 17 glazūruoti ir vieno neglazūruoto kvadratinio koklio su angelo-amūro galva (32, pav. 25) fragmentai (pav. 74). Kartu aptikta daug kitų polichrominių koklių fragmentų su stambiomis atkraštėmis, ryškiu reljefiniu augaliniu ornamentu. Tarp jų nemažai stambių stačiakampių ($28,5 \times 19,5$ cm) koklių su vaza ir stilizuotomis gélémis, mėlynname dugne balta puošni vaza su geltonomis, rūdomis ar net žaliomis gélémis. Dauguma jų — glazūruoti, nors keletas tokų koklių yra ir ne-glazūruoti. Pilniau atstatyti pavyko tik vieną iš jų (pav. 79). Sprendžiant iš vazų formos bei atkraščių, būta apie 10 šių koklių variantų. Daugelio kitų augaliniu ornamentu puoštų polichrominių koklių iš smulkų fragmentų nepavyko atstatyti.

Siam laikotarpiui — XVI a. antram-trečiam ketvirčiui turėtų priklausyti ir pusė 15 cm pločio stačiakampio ne-glazūruoto koklio su vyro — kario figūra arkoje. Išliko jo tik žemutinė pusė — su vyro kojomis ir šalia jų iš kairės alebarda (pav. 80). Įdomu, kad visame šiame plete nerasta daugiau nė vieno tokio koklio fragmento.

Rastieji herbinių koklių fragmentai yra XVI a. pa-baigos—XVII a. pradžios. Dauguma jų yra smulkūs koklių su Vazų herbu fragmentai (32, pav. 37). Jie polichroniniai. Kokliuose atvaizduota Vytis ir Aras mėlynname ar žalsvame fone. Figūros baltos ir gelsvos, pėdas — kartais rudas (pav. 81). Būta koklių ir su didikų herbais, bet jų fragmentų rasta nedaug, todėl nepavyko nė vieno iš jų atstatyti (pav. 82, 83).

Gausu kvadratiniai koklių fragmentai su simetriškai komponuotu augaliniu ornamentu — arabeska arba kaip pastaruoju metu siūloma vadinti „apkaustų“ (tarsi nukaltų gelių) ornamentu (44). Ornamento centre yra rozetė ar rombas ir į kampus eina stilizuoti, tarsi nukalti stiebeliai ir lapeliai (pav. 84—86). Vieni jų turi mėlyną dugną, žalias atkraštes ir balta ar geltona glazūra dengtus ornamentus, o dalis — padengti ištisai žalia glazūra (32, pav. 54, 56, 57). Tarp jų gana daug $18,5 \times 18,5$ cm dydžio koklių, kurių kvadratinėje plokštėje išskiriamas dar

rombas su dvigubos banguotos linijos rėmu (pav. 87). Jiems naudotos mėlyna, balta ir geltona glazūra. Tarp kelių šimtų šių koklių smulkių fragmentų buvo 106 kampanių, taigi sudaužyti bent 26 tokie kokliai, bet iš surinktų fragmentų nesusideda nė vienas pilnesnis egzempliorius.

Kartu rasta ir nemažai karnizinių koklių fragmentų. Jie profiliuoti, dažniausiai iš dviejų dalių: viršutinė lygi plokštuma (rečiau įgaubta), o apatinė — didesnis ar mažesnis volelis (pav. 88—89). Plokštė daugiau puošiamas augaliniu ornamentu, o volelis — geometriniu. Nemaža panašių koklių surinkta šiaurinėje Gedimino kalno pašlaitėje (32, pav. 64, 66). Daug karnizinių koklių puošti žvynais. Vieni jų neglazūruoti, kiti dengti įstrižomis balto, mėlynos, žalios glazūros juostomis. Jų taip pat rasta šiaurinėje kalno pašlaitėje (32, pav. 69), jie žinomi daugelyje Lenkijos pilių ir miestų. Rasta ir stambių, storų, kiek išlenktų plokščių, puoštų stambiais žvynais, panašiai glazūruotų kaip ir karniziniai kokliai. Manoma, kad tokios plokštės dengė krosnies skliautą — viršų (4, p. 131).

Tuo tarpu griuvenose virš rūsio skliautų patalpos pietvakarinėje dalyje rasta sveikesnių koklių. Čia rasta dar keletas koklių su žemomis atkraštėmis, dengtų žalia glazūra, puoštų augaliniu ir geometriniu ornamentu. Vienas jų $17,5 \times 17,5$ cm dydžio su moters figūra centre. Jos rankos ir kojos virsta stilizuotomis šakelėmis (pav. 90), koklio fonas — mėlynas, ornamentas — baltas. Aptikta ir keletas kampinių koklių su įgaubta vertikalia pusapvale niša, puoštų „apkaustų“ ornamentu. Vieni iš jų žali, kiti — mėlyname fone baltas ornamentas (pav. 91, 92, 93).

Daugumas čia rastujų koklių turi kvadratinės plokštės jau be atkraštėlių, puošti stilizuotų augaliniu ornamentu. Jų plokštę poros lenktą — laužytą lygiagrečių linijų juostelė dalina į mažesnius plotelius, užpildytus augaliniu ornamentu. Vieno koklio ornamento tēsinys yra gretimame. Todėl pilną šio rašto vaizdą matome tik sudėjė ketletą tokių koklių. Daugumas jų dengti žalia glazūra, mažiau — neglazūruotų. Tokie kokliai datuojami XVII a. pirma puse, tuo laikotarpiu jie buvo labai populiarūs. Žemutinės pilies teritorijoje jų rasta 1955—1961 m. (32, pav. 58, 62). Rasta jų Punioje (39, pav. VIII a), Naū-

garduko pilyje (52, pav. 53:5—8), retesni jie Latvijos teritorijoje (53, p. 43). Nežiūrint kompozicijos ir rašto bendrų bruožų, šie kokliai labai įvairūs (pav. 94—99).

Rasti tik keli panašaus stiliaus stambūs stačiakampiai kokliai (29×22 cm), masyviomis plokštėmis, puoštomis tarsi iš apkaustų sudarytų ornamentų, dengti daugiaspalve glazūra: mėlyname dugne ornamentui naudota balta, žalia ir geltona glazūra (pav. 100, 101, 102). Keletas panašių 18×18 cm dydžio koklių puošti kiek paprastesniu ornamentu: turi žalią ar baltą ir mėlyną glazūrą (pav. 103).

Kartu rasta ir įvairių karnizinių koklių. Dauguma jų išgaubto volelio formos, puošti amūro galvute (pav. 104), dengti mėlyna ir balta (ornamentas) glazūra. Mažiau yra profiliuotų, panašiai kaip ir XVI a. vidurio bei antrosios pusės. Jų viršutinė plokštė puošiama dviejų žirgelių ar sparnuotų būtybių laikomu mažu skydu — stilizuotu herbu, arba stilizuotu augalu — gyvybės medžiu (pav. 105—109). Jų turime ne tik iš Vilniaus, bet iš Trakų salos pilies (21, pav. 14).

Nemaža plokščių karnizinių koklių yra dengtų žalia glazūra arba puošti mėlyname dugne baltos glazūros ornamentu. Dažniausiai tai augalinis ornamentas — stilizuota rugiagėlė, vynuogių kekė ir panašiai (pav. 110, 111). Tokių koklių turime ne tik iš Vilniaus, bet ir iš kitų XVII a. dvarų, kaip Punia (39, pav. 33:3). Žinomi jie ir Lenkijos miestuose bei pilyse (4, p. 135). Kiti tokie kokliai puošti medžioklės ir dvikovų scenomis (pav. 112—115). Taip pat plačiai paplitęs ornamento motyvas. Tokiu siužetu puoštų koklių turime ir iš ankstesnių Vilniaus Žemutinės pilies tyrinėjimų (32, pav. 50), iš Tykocino pilies Lenkijoje (4, p. 135) ir kt. Pavieniai kokliai puošti liūtų laikomais herbais — Gdansko herbu (pav. 116, 117), Jaučio galva su Rože tarp ragų herbiniame skyde ir panašiai (pav. 118, 119). Taigi, karniziniai kokliai labai įvairūs tiek profiliavimu, tiek ornamentu ne tik pilies teritorijoje, bet ir Vilniaus mieste bei kitose vietose. Prikaičiuojama daugiau kaip 10 jų profiliavimo variantų ir apie 60 jų ornamentikos variantų (43).

Visi šie žemutiniame griuvenų sluoksnyje patalpos pietvakarinėje dalyje rastieji kokliai turėtų priklausyti XVII a. pirmajai pusei, laikotarpiui tarp 1610 m. gaisro ir 1655 m. pilies užémimo. Įdomu, kad dalis šių koklių yra sveikesni ir švarūs, neprirūkė, be naudojimo žymiai. Atrodo, kad jie buvo sudėti patalpoje krosnių statybai arba jų remontui. Lieka atkreipti dėmesį dar į vieną faktą. Rasti treji suvirtę skliautai, bet tarp jų nerasta nė vienos išmukusios — sugriuvusios koklinės krosnies. Atrodo, kad krosnys buvo ne visose patalpose. Kai kurie kambariai galėjo būti ir neapšildomi, ar apšildomi židiniai.

Griuvenose su renesansinių koklių fragmentais, prie rūsio šiaurinės sienos, patalpos pietrytinėje dalyje, rasti du molinių dirbinių fragmentai. Pirmiausia tai dalis gerai išdegtos moters (ar jaunuolio) galvutės (pav. 120). Ji $7,8 \times 5$ cm dydžio, neglazūruota. Be to, čia rastas liūto (?) — sfinkso snukio fragmentas (pav. 121), taip pat neglazūruotas, buvęs tuščiaviduris, stambesnis. Ką puošė šios skulptūros ar bareljefas, lieka neaišku.

Iš kitų architektūrinių detalių lieka paminėti pietiniame pasienyje virš rūsio liekanų rastą į 3 dalis sutrūkusį smiltainio karnizą su Vazų herbu (pav. 122, 123). Jis 0,61 ir ilgio, bet išlikęs ne visas. Greičiausiai jis buvo skirtas lango ar durų angos viršui papuošti, bet gulėjo čia nepanaudotas, prie jo neprilipusi nė viena skiedinio kruopelė.

Tarp griuvenų rasta ir viena suskaldyta marmurinė stačiakampė lenta, voliuta puoštais viršutiniais kampais (pav. 117). Lentoje buvęs herbas ar tekstas iškapotas, lenta sudaužyta. Kiti rastieji marmuro fragmentai smulkūs. Naudotas rudas, rečiau juodas ar margas marmuras.

Išvados:

1. Gedimino pilies kalno vakarinėje pašlaitėje buvusi siaura, ilga terasa-ragas, kurio šiaurinėje pašlaitėje prie kalno iki m. e. pradžios tyvuliavo Neries senvagė. I ją leidosi status apie 7 m aukščio šaltinuotas šlaitas. Ant terasos buvo I tūkst. pr. m. e. pabaigos ir m. e. I tūks-

tantmečio sodybos. Iš jų į senvagę pateko lipdytų puodų šukių ir akmeninio kirvelio dalis. M. e. I tūkstantmetyje ar II tūkstantmečio pradžioje senvagėje ir Neries kairiojo krašto slėnyje susidarė plonas durpių sluoksnis su menkais žmogaus veiklos pėdsakais. XIII a. viduryje ir antroje pusėje kultūrinis sluoksnis ėmė intensyviau augti; čia statėsi medinės sodybos. Tačiau teritorija šalia rūmų liko rečiau užstatyta negu kalno šiaurinėje pašlaitėje buvusi pilies dalis.

2. Plytgalių, skiedinio trupiniai, čerpių, grindų plytelių, dekoratyvinų plytelių bei koklių fragmentai XIV—XV a. durpės sluoksnyje rodo, kad vakarinėje kalno pašlaitėje ant terasos (rūmų teritorijoje) vyko intensyvi mūrinė statyba, dalis senųjų pastatų buvo perstatomi. Buvo pastatų su puošniu interjeru.

3. Atidengus rūmų pietrytinio kampo rūsio liekanas, matyti, kad gotikinių rūmų rytinis korpusas turėjo 3 rūsius, buvo apie 40 m ilgio, o XVI a. antrame dešimtmetyje prie jo šiaurinio galo pridūrus priestatą buvo 55,5 m ilgio. Gotikinių rūmų rytinis korpusas buvo statomas kartu su pietiniu. Gotikinių rūmų kiemas buvo apie 4 m aukščiau negu iš šiaurės ir pietų juos supusi klampi, šlapia teritorija. XIV—XV a. į gotikinių rūmų rytinio korpuso šiaurinio galo rūsį greičiausiai éjo kelias su mediniu grindiniu.

4. 1964 m. rūmų kieme aptinkojasi mūrinė siena su kontraforsais pastatyta ant skardžio krašto. Jos rytinis galas, greičiausiai yra rūmų kiemo apvardinė siena. Sienoje, greta rytinio korpuso, XV a. galėjo būti vartai, į kuriuos iš šiaurės pusės vedė medinis tiltas. Tiltą rémė plotė Nr. 1 aptiki keturkampiai stulpai. XVI a. trečiajame dešimtmetyje siena buvo nugriauta iki to meto rūmų kiemo, daubos kraštas už sienos užverstas pastatų griūvenomis, o rūmų kiemas padidintas, bent 19 m išplėtus jį į šiaure. Kiemo krašte išmūryta nauja siena, jungianti renesansinių rūmų rytinio korpuso šiaurinį galą su vakariniu korpusu.

5. Rūmų pietrytinio kampo rūsyje būta gaisro ir sprogimo. Rūsio bei pirmo ir antro aukšto skliautai įvirto į

patalpos vidų, o sienos išliko (XVIII pabaigos piešiniuose ir akvarėlėse šis rūmų kampus iš išorės atrodo sveikas). Rūsio ir pirmo aukšto skliautai iki sugriuvimo buvo sumūryti iš gotikinių plytų, o antrojo aukšto mūryti XVI ar XVII a. Pirmo ir antro aukšto patalpos buvo grjostas molinėmis plytelėmis, o trečio aukšto — greičiausiai klinties plytomis. XVII a. kampinės patalpos buvo be koklinių krosnių; gal būt jas apšildė sienoje buvę židiniai. Pirmo aukšto patalpoje gaisro išvakarėse buvo laikomos statybų ir remontams reikalingos medžiagos (kokliai, vynys, architektūrinės apdailos detalės).

6. Rūmų statybos ir rekonstrukcijos metu išorėje buvusiam žemės paviršiui išaiškinti duomenų nerasta. Tyrimai šiam klausimui išaiškinti bus tęsiami.

LITERATŪRA

Trumabiniai

MADA — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai

1. Antanavičius J. X—XIII a. žirgų kamanos iš Pakalniškių // Kraštotyra. V., 1969. P. 103—109.
2. Antanavičius J. Pakapių kaimo žirgų kapai // Kraštotyra. V., 1971. P. 147—163.
3. Caune A., Ose I. Podių krašnu pirmsākumi Livonijā // Zinātniskas atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987. gada, petījumu rezultātiem / Arheoloģija. Rīga, 1988. P. 64—69.
4. Dąbrowska M. Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1987.
5. Dėl Vilniaus Žemutinės pilies // Literatūra ir menas. 1988. Sausio 30. P. 15.
6. Dzikas L. Vilniaus universiteto teritorijos archeologiniai radiniai // Muziejai ir paminklai. V., 1984. Sąs. 6. P. 49—56.
7. Grigalavičienė E. Sokiškių piliakalnis // Lietuvos archeologija / Ankstyvieji šiaurės rytų Lietuvos piliakalniai. V., 1986. T. 5. P. 89—138.

8. Holubovičiai H. ir Vl. Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas // Lietuvos praeitis. Vilnius—Kaunas, 1941. T. 1. Sąs. 2. P. 649—696.
9. Katalynas K. Gotikos epochos krosnys Vilniaus Žemutinėje pilyje // Kultūros barai. 1989. Nr. 1. P. 56—59.
10. Kitkauskas N., Dzikas L. Žemutinės pilies Karalių rūmai // Kultūros barai. 1988. Nr. 6. P. 50—56. Nr. 7. P. 58—64 ir Nr. 8. P. 50—55.
11. Kitkauskas N., Lasavickas S. Vilniaus Žemutinės pilies kai kurių ankstyvųjų pastatų liekanų tyrimai // Architektūros paminklai. V., 1977. T. 4. P. 3—14.
12. Kłos J. Wilno / Wyd. drugie. Wilno, 1929.
13. Kulikauskas P. Užnemunės piliakalniai. V., 1982.
14. Latvijas PSR arheoloģija. Riga, 1974.
15. Linderis I. Trakų šachmatai // Mokslas ir gyvenimas. 1968. Nr. 3. P. 37—40.
16. Luchtanas A. Tyrinėjimai Kernavėje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais. V., 1988. P. 137—142.
17. Misiulis E. Vilniaus pilies teritorijoje // Literatūra ir menas. 1988. Balandžio 16. P. 11.
18. Monstvilas K. Vilnios žiočių geologija ir geomorfologija // Geografinis metraštis. V., 1976. T. 14. P. 183—198.
- 18a. Moora H. Zur Viehhaltung und Jagd im Ostbaltikum in der Zweiten Hälfte des 1. Jahrtausends und am Anfange des 2. Jahrtausends // Actes du VII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Proto-historiques.— Prague.— 1972.— T. 2. P. 1183—1190.
19. Naudužas J. Šiaulių miesto archeologiniai paminklai // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1959. T. 2. P. 177—187.
20. Navickaitė O. Guogų — Piliuonos piliakalnis // MADA. 1959, T. 1. P. 89—101.
21. Navickaitė O. Archeologiniai tyrinėjimai Trakų salos pilyje // Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. V., 1960. T. 2. P. 69—80.

22. Navickas K. Vilniaus gyventojų apavas. // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1964. T. 4. P. 188—196.
23. Pociecha W. Królowa Bona. Poznań. 1958. T. 3.
24. Raškauskas V., Stankevičius G. Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos archeologiniai tyrimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais. V., 1988. P. 143—146.
25. Rīgas arheoloģija 50 / Rīgas arheologiskas izpētes rezultāti no 1938. līdz 1987. gadam / Izstades katalogs. Rīga. 1988.
26. Sliesoriūnas F. Gedimino aikštē Vilniuje. V., 1980.
27. Snore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. Rīga, 1980.
28. Tautavičius A. Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1957 ir 1958 m. m. // MADA. 1959. T. 1. P. 115—134.
29. Tautavičius A. Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1959 m. // MADA. 1960. T. 2. P. 43—66.
30. Tautavičius A. Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1960 m. // MADA. 1961. T. 2. P. 103—124.
31. Tautavičius A. Vilniaus Žemutinės pilies mediniai pastatai XIII—XIV amžiais // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1964. T. 4. P. 171—186.
32. Tautavičius A. Vilniaus pilies kokliai (XVI—XVII a.). V., 1969.
33. Urbanavičienė S. XV—XVII a. Lietuvos kaimo siuvėjų įrankiai // MADA. 1988. T. 4. P. 51—63.
34. Urbanavičius V. Rumšiškėnai XIV—XVI amžiais. V., 1970.
35. Urbanavičius V. Senųjų tikėjimų reliktai XV—XVII amžiais / 1. Pagoniškų laidojimo papročių nykimas rytų Lietuvoje // MADA. 1974. T. 3. P. 77—91.
36. Urbanavičius V. Jakštaičių senkapis // Lietuvos archeologija. V., 1979. T. 1. P. 122—151.
37. Urbanavičius V., Urbanavičienė S. Archeologiniai tyrimai // Lietuvos archeologija / Obelių kapinynas. V., 1988.

38. Vodzinskas E. Vilniaus miesto Gedimino kalno geologiniai ir geomorfologiniai bruožai // Geografinis metraštis. V., 1960. T. 3. P. 111—135.
39. Volkaitė-Kulikauskienė R. Punios piliakalnis. V., 1974.
- 39a. Volkaitė-Kulikauskienė R. Žemdirbystė, gyvulininkystė ir medžioklė // Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje.— V., 1978. T. 2. P. 48—72.
40. Zahorski W. Przewodnik po Wilnie / Wyd. trzecie. Wilno, 1923.
41. Žulkus V., Genys J. Klaipėdos XV—XVII a. krosnys (archeologiniai duomenys) // Muziejai ir paminklai. V., 1984. Sąs. 6. P. 56—63.
42. Загорульский Э. М. Возникновение Минска. Минск, 1982.
43. Каталинас К. Г. Вильнюсские карнизные изразцы (К вопросу о развитии вильнюсских пластинчатых изразцов XVI—XVII вв.) // Археология и история Пскова и Псковской земли. Псков, 1988. С. 116—117.
44. Каталинас К. Вильнюсские пластинчатые изразцы XVI—XVII вв. с «кованным» орнаментом // Древности Литвы и Белоруссии. Вильнюс, 1988. С. 135—140.
45. Колчин Б. А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого // Труды Новгородской археологической экспедиции. М., 1959. Т. 2. С. 7—119.
46. Колчин Б. А. Хронология Новгородских древностей // Новгородский сборник / 50 лет раскопок Новгорода. М., 1982. С. 156—177.
47. Колчин Б. А., Рыбина Е. А. Раскопок на улице Кирова // Новгородский сборник / 50 лет раскопок Новгорода. М., 1982. С. 178—238.
48. Колчин Б. А., Янин В. Л. Археологии Новгорода 50 лет // Новгородский сборник / 50 лет раскопок Новгорода. М., 1982. С. 3—137.
49. Линдер И. М. Шахматы на Руси. М., 1975.
50. Лысенко П. Ф. Берестье. Минск, 1985.
51. Медведев А. Ф. Оружие Новгорода Великого // Труды Новгородской археологической экспедиции. М., 1959. Т. 2. С. 121—191.
52. Овсянников О. В. Архитектурно-декоративная керамика XVI—XVII вв. из Новогрудка // Краткие сообщения / Институт археологии. М., 1969. Вып. 120. С. 122—125.

53. Осе И. Рижские изразцы конца XV — начала XVIII вв. // Археология Риги. 50 / Тезисы реф. научной конференции, посв. результатам археологического исследования Риги в 1938—1987 гг. Рига, 1988. С. 41—45.
54. Паничева Л. Г. Хронология белорусских изразцов XIV—XVII вв. // Краткие сообщения / Институт археологии. М., 1984. Вып. 179. С. 70—75.

ARCHITEKTŪRINIAI TYRIMAI

Vilniaus Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų liekanų tyrimai dar tik pradėti, o jau surinkta nemažai duomenų, liudijančių apie rūmų architektūros bei statybų ilgą ir sudėtingą raidą.

1740 metų Vilniaus miesto plane (taip vadinamame Fiurstendofo plane) ir kai kuriuose vėlesniuose Vilniaus pilių planuose matomi kunigaikščių rūmų keturi korpusai, išdėstyti apie vidinį keturkampį kiemą. Dailininko Pranešaus Smuglevičiaus piešiniai, XIX a. pirmosios pusės litografijos vaizdžiai kalba, kad kunigaikščių rūmai buvo renesanso stiliaus, jų viršų vainikavo puošnus atikai. Istoriniuose šaltiniuose yra išlikę duomenys tik apie XVI a. pirmojoje pusėje Žemutinėje pilyje statytus rūmus, t. y. Renesanso epochos rūmus.

Natūroje išlikusių rūmų fragmentų archeologinių ir architektūrinių tyrimų duomenys liudija ką kita. Šiandien, ištýrus tik apie 20—25% buvusių rūmų liekanų, matyti, kad dar gerokai prieš Renesanso epochą tarp Pilies kalno ir Katedros yra stovėję mūriniai pastatai, o jų architektūra priskirtina gotikos stilistiniam periodui.

Kunigaikščių rūmų teritorijoje iki šiol surastos keturių pagrindinių statybos etapų mūrytės liekanos (neskaitant XIX a. statybų, atsiradusių po kunigaikščių rūmų nugriovimo):

- sienos su kontraforsais, statytos iki XIV a. vidurio, naudojant baltiškajį (vendinį) plytų rišimą, liekanos,
- didelio gotikinio pastato, buvusio kunigaikščių rūmų rytinio ir pietinio korpuso vietoje, liekanos,
- kunigaikščių rūmų XVI a. pirmojoje pusėje — viduryje statytų korpusų, užbaigusiu formuoti renesansinį rūmų ansamblį, liekanos,
- XVII a. pirmosios pusės pristatymu šiaurinio korpuso aplinkoje liekanos.

1. SIENOS SU KONTRAFORSAIS LIEKANOS

Sienos su kontraforsais liekanos LTSR MA Istorijos instituto surastos 1964 m., kasant šiluminį tinklų trasą į buvusius Pionierių rūmus. Vėliau, jau 1987 metais, jas tyrė Paminklų restauravimo projektavimo institutas. Papildomai ši siena buvo tiriama 1988 metais, palei rytinio korpuso vakarinę sieną, užbaigus kasti plotą Nr. 1, ji praplėtus.

1964 m. priešais pagrindinį jėjimą į tuometinius Pionierių rūmus*, maždaug 0,4 m gylyje (H abs. 94,05 m) nuo dabartinio žemės paviršiaus, buvo atkastas senovinis mūras. Kasant giliau, paaiškėjo, kad tai apie trijų metrų storio siena, kurioje iš pietų pusės įrengtos nišos. Jų gylys buvo 1,6—1,65 m; tarpai tarp nišų maždaug 2,55 m pločio. Nišas vieną nuo kitos ribojo 1,43 m storio mūro diafragmos. Nišų apačia buvo surasta ties H abs. 92,89 m altitude.

Šiaurinė šios sienos kraštinė tuo metu liko beveik netirta, tik padaryta gana skubota išvada, kad siena iš šiaurinės pusės yra nuardyta beveik iki pamatų. Be to, iš šiaurės pusės buvo aptikta daug griuvenų, o jose nerviūrinį plytų, todėl manyta, kad siena viršuje turėjo remti skliautus, dengusius puošnią salę.

Pietinė šios sienos išklotinė 1964 m. buvo tirta nudugniau, analizuota jos mūro technika, plytų rišimas. Padarytas mūro liekanų piešinys, kuriame matomi ryškūs baltiškojo (vendinio) plytų rišimo požymiai (5, p. 8). Tuo metu buvo spėliota, kad čia gal būt yra XIII a. vidurio Katedros (10) arba bent Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino rezidencijos liekanos (11, c. 188). Sienos pietinėje išklotinėje tarp nišų esančios diafragmos labai priminė masyvius keturkampio skerspjūvio kontraforsus, galinti atlaikyti aukštai įrengtų skliautų skėtimo jėgas. Galvota, kad tarp kontraforsų įsiterpusiose diafragmose (jos sudaro nišų dugną) galėjo būti langų angos (5, p. 9).

* Šią pastatą nugriaudėti kunigaikščių rūmų rytinio korpuso vietoje XIX a. pradžioje pastatė Abraomas Šliozbergas. Po II pasaulinio karo įkurti Respublikiniai pionierių rūmai išbuvo Jame iki 1985 metų.

Taigi, suradus taip vadinamos sienos su kontraforsais liekanas, neliko abejonių, kad vakarinėje Pilies kalno pampėdėje, ruože tarp Katedros ir Pilies kalno, dar iki renesansinių rūmų statybos yra buvę mūrinių statinių.

1964 m. sienos su kontraforsais atkastas ruožas buvo apmatuotas, šalia jo įrengtas požeminis šilumos tiekimo kanalas, o pati siena užpilta žemėmis. Beje, restauratoriai projektuotojai buvo paruošę sienos liekanų apdengimo gelžbetonine plokštę su hidroizoliacija viršuje projektą, tačiau gamybininkai tuo metu nepanorėjo šio projekto realizuoti.

Kaip minėta, antrą kartą ši siena tirta 1987 m. Buvo atkasti du sienos su kontraforsais ruožai (4).

Šiame tyrimų etape iš dalies nuvalytas nuo griuvenų 1964 m. tirtas sienos ruožas. Tačiau šį kartą tyrinėtojai dėmesį labiau kreipė į šiaurinę sienos išklotinę, kuri 1964 m. liko neištirta. Maždaug 1,2—1,7 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus surastas vėlesnio statybos etapo mūras, prišlietas prie sienos su kontraforsais šiaurinės išklotinės. Tai buvo apie 0,7—0,8 m storio mūro fragmentas, mūrytas iš plytų ir akmenų. Mūro apačia buvo H abs. 92,05—91,83 m lygyje. Savo ataskaitoje tyrėjai apsiribojo pateikę apie šią sieną architekto S. Lasavicko nuomonę — esą „minėta siena pastatyta Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto laikais, po 1419 metų Žemutinės pilies gaisro“ (4).

1987 m. atkastas dar vienas senosios sienos su kontraforsais ruožas. Jo pradžia 15,5—15,7 m nuo A. Šliozbergo namo centrinio jėjimo, pabaiga — maždaug 30 m nuo šio jėjimo. Cia vėl buvo aptikta viena 1,65 m gylio niša, kurios plotis 2,37—2,43 m. Nišos apačia buvo H abs. 92,63 m lygyje. Tyrėjai nustatė, kad šiame ruože siena buvo 2,28 m storio. Be to, sienos pietinės kraštinės mūro apačia buvo H abs. 91,46—91,50 m lygyje. Šiaurinėje kraštinėje mūro apačia šiek tiek žemėjo vakarų kryptimi. 1987—1988 m. žiemos laikotarpiui sienos liekanos buvo uždengtos nuo atmosferos krituliu: todėl prasidėjus 1988 metų vasaros darbų sezonui jos buvo papildomai apžiūrėtos, apmatuotos, paimiti laboratoriniams tyrimams mūro skiedinio pavyzdžiai.

Abibendrinant senosios sienos su kontraforsais tyrimų rezultatus, galima pasakyti, kad iki šiol atkastas maždaug 30 metrų ilgio ruožas. Siena apytikriai orientuota rytų—vakarų kryptimi. 18,24 metrų atstumu nuo A. Šliozbergo namo prasideda senosios sienos vientiso mūro ruožas, kuriame nėra nišų. 1987 m. atkastas maždaug 12 m ilgio tokio vientiso mūro ruožas. Vadinasi, senoji siena ne visame savo ilgyje turėjo nišas ir tarp jų mūro diafragmas (kontraforsus). Tik rytinėje, maždaug 18 m ilgio atkarpoje, aptiktos nišos. Atkastos keturios nišos ir trys kontraforsai — pirmasis ir antrasis (jie pirmą kartą atkasti 1964 m.) ir ketvirtasis (atkastas 1987 m.). Trečiasis kontraforsas dar neištirtas, tačiau išmatavus jau žinomų trijų kontraforsų bei tarp jų įterptų nišų pločius bei žinant bendrą išlikusio mūro ruožo su nišomis ilgi, nesunku buvo paskaičiuoti, kad ir trečiojo kontraforso plotis turi būti maždaug 1,45 metro, o šalia jo esanti niša apie 2,5 metro.

Senosios sienos viršus ties pirmuoju ir antruoju kontraforsais yra visai negiliai: maždaug 0,4 m gylyje, o ties ketvirtuoju kontraforsu — 0,7—0,8 m gylyje (skaitant nuo skvero dabartinio žemės paviršiaus).

Nišos, esančios tarp pirmojo ir antrojo kontraforsų, ruože, senosios sienos apačia buvo pasiekta 1988 m. (5 ir 6 pav.). Ji rasta H abs. 91,75—92,05 m lygyje). Taigi, iš tiesų, sienos su kontraforsais pamato apačia 15 m ilgio sienos ruože šiek tiek žemėja vakarų kryptimi. Kaip atrodo, šis reiškinys susietas su aukščiau minėto kyšulio natūralaus žemės paviršiaus žemėjimu nuo Pilies kalno vakarų kryptimi. Reikia pažymėti, kad senoji siena ir ties ketvirtuoju kontraforsu, ir ties niša tarp pirmojo ir antrojo kontraforsų atremta ant natūralaus, dar be organikos priedų žemės paviršiaus. Be to, 1988 m. nustatyta, kad sienos ties pirmuoju bei antruoju kontraforsais ruože jos pamatas iš šiaurės pusės turi iš lauko akmenų mūrytą paplatėjimą — banketę. Ji yra 45 cm aukščio ir 20 cm pločio (6 pav.). Analogiškas apie 20 cm pločio paplatėjimas rastas sienos pietinėje pusėje ties ketvirtuoju kontraforсу (130 pav.).

Senosios sienos su kontraforsais mūro ypatybės: mūro paviršiuje vyrauja baltiškasis (vendinis) plytų rišimas, tačiau ne visur šio rišimo nuosekliai laikytasi. Yra fragmentų, kur paeiliui sudėti 3 ar 4 ilgainiai, arba ilgaini iš abiejų pusių supa trumpainiai. Palyginus mūro paviršiaus vieną kurią nors plytų eilę su kitomis greta esančiomis, matyti, kad tarp eilių kokios nors plytų dėjimo sistemos nesilaikyta. Mūro paviršiuje ne taip jau retai galima pastebeti vietų, kur sutampa gretimų eilių vertikalias siūlės.

Ir kontraforsų ir monolitinio vientiso ruožo mūras yra kiautinės konstrukcijos, t. y. iš plytų išmūrytas tik jo paviršinis sluoksnis, sudarantis mūro kiautą. Sienos viodus arba šerdis — iš nedidelių lauko akmenų: 11×15 cm; 13×17 cm, 14×32 cm, 18×28 cm, 20×34 cm dydžio. Kiautas pusės plytos storio, ir tik maždaug trečdalis plytų įleistas į mūro šerdį visu savo ilgiu. Mūro paviršiuje esančių plytų matmenys:

$27,8 \times 8,5$ cm,	$29,8 \times 8,3$ cm,	$14 \times 8,6$ cm,
$28,7 \times 8,9$ cm,	$30 \times 15 \times 8,5$ cm,	$14,4 \times 9,6$ cm,
$29 \times 9,1$ cm,	$30 \times 15,2 \times 9$ cm,	$14,6 \times 8,7$ cm,
$29,2 \times 8,6$ cm,	$30 \times 14,8 \times 9,4$ cm,	$14,9 \times 9,3$ cm,
$29,2 \times 9,4$ cm,	$30,6 \times 9,6$ cm,	$15 \times 9,6$ cm,
$29,5 \times 9,4$ cm,		$15,3 \times 9$ cm,
$29,5 \times 10$ cm,		$15,3 \times 9,7$ cm.

Mažiausiai plytų matmenys: $27,8 \times 14 \times 8$ cm,

Vidutiniai dažniausiai pasitaikantys plytų matmenys: $29,5 \times 14,8 \times 9$ cm,

Didžiausiai plytų matmenys: $30,6 \times 15,3 \times 10$ cm.

Vidutinių dažniausiai pasitaikančių plytų matmenų proporcijos — $1:b:h = 1,99:1:0,61$. Kaip matome, plytų proporcijos yra analogiškos pirmosios Katedros pamatų, neseniai surastų Vilniaus katedros požemiuose, plytų proporcijoms: $1:b:h = 1,94—1,99:1:0,57—0,59$ (7, p. 35), taip pat Kauno pirmosios pilies, Medininkų, Krėvos bei Lydos piliių plytų proporcijoms (8, p. 440).

Senosios sienos su baltiškuoju plytų rišimu plytose braukų nepastebėta. Plytų spalva raudona, nors pasitaiko

viena kita plyta ir gelsvo atspalvio. Sienos mūrijimui naudotas rusvos spalvos skiedinys, jo užpildas smulkiagruidis, tik vienur kitur lūžyje matyti žvyro grūdeliai, sau-sas — lengvai trupa. Vizualiai jis primena Vilniaus pirmosios Katedros pamatų mūro skiedinį, o taip pat aukščiau suminėtų Lietuvos aptvarinių pilių, datuojamų XIII a. antrają puse — XIV a. pirmąja puse, mūro skiedinį.

Nišų ir tarp jų išdėstytyų kontraforsų (diafragmų) mūro paviršiuje siūlės tarp plytų be rievėjimo žymių, atskirose vietose matyti, kad mūro paviršius užteptas rusvos spalvos skiediniu (ypač nišų apatinėje dalyje).

Kontraforsus vieną su kitu jungia tik apie 64—66 cm storio sienelės, jos ir atstoja nišų dugną. Sienelių ir kontraforsų šiaurinės pusės paviršius ne visai lygus, plytos atrodo tartum nukaltos, apardytos. Reikia pastebėti, kad senosios sienos viršutinė dalis yra labai negiliai, todėl žiemos periodais patenka į išalo zoną. Plytos čia nere-tai sueižėjusios, vos palietus pradeda byrėti. Antra vertus, senajį mūrą gerokai pažeidė medžių šaknys. Jos ypač iškerojusios ties senosios sienos šiauriniu paviršiumi, daug kur įsiterpusios į mūrą. Ir vis tik sienos pietinėje išklotinėje mūro paviršius išlikęs lygus, žymiai mažiau pažeistas, negu šiaurinėje.

Senosios sienos šiaurinės pusės apatinėje dalyje vaizdas kitoks. Ties ketvirtuoju kontraforsu atkastame ruože iš šiaurės pusės išlikęs šešių eilių mūro tarpsnis, kurio paviršius lygus ir jo fasadinėje plokštumoje plytos mūrytos vien ilgainiais (127 pav.). Kelių metrų ilgio mūro ruože tėra tik vienas trumpainis. Pasirodo, iš šių ilgai-niaių mūrytų plytų suformuotas pusės plytos storio kiautas, o tarp kiauto ir pagrindinio mūro yra keliolikos centimetru tarpas, užpildytas griuvenomis, skiedinio nu-laužomis ir žemėmis.

Kiaute mūro plytos raudonos, tų pačių matmenų kaip ir pagrindinės mūro dalies. Kiauto mūro skiedinys taip pat rusvos spalvos, t. y. kiauto mūras turėtų būti tapatin-gas sienos pagrindinės dalies mūrui. Kiauto paviršiuje plytos mūrytos tvarkingai, mūro siūlių skiedinys nubrauk-

1 LENTELĖ. (sudarė PRPI inž. N. Vilkončienė)

Pavyzdžio paėmimo vieta	Kaitinimo nuostoliai %	Netirpmensys %	SiO ₂	R ₂ O ₃	CaO	MgO	Santykis: kalkių tesla užpildas (pagal ūri)
Nr. 1. Siena su kontraforsais. Pirmojo kontraforso viršus	11,57	70,14	72,07	2,65	12,61	2,34	1 : 1,43
Nr. 2. Siena su kontraforsais. Vėlesnio laikotarpio mūras pirmojo ir antrojo kontraforsų ruože (spėjamo skliauto liekanos)	37,46	9,94	11,66	7,69	35,78	8,17	1 : 0,075
Nr. 3. Rytinio korpuso gotikinės dalies šiaurinės sienos arkos pavidalo sąrama (buv. Pionierių rūmų pirmajame aukšte)	26,19	33,80	36,10	5,49	24,47	7,47	1 : 0,33
Nr. 4. Rytinio korpuso gotikinės dalies išorėje (nuo Pilies kalno pusės) buvusio priestato liekanos	19,81	50,40	52,98	5,03	19,50	3,20	1 : 0,65
Nr. 5. Rytinio korpuso renesansinės dalies šiaurinės sienos liekanos (buv. Pionierių rūmų pirmajame aukšte)	24,40	38,40	41,20	5,34	22,60	7,37	1 : 0,40
Nr. 6. Renesansinio laikotarpio siena tarp rytinio ir šiaurinio korpusų	18,89	52,01	53,02	5,50	19,65	3,90	1 : 0,68

tas lygiai su plytų paviršiumi. Šio mūro ruožo (ruožo palei ketvirtąjį kontraforsą (išklotinės dešinėje pusėje kiautas lyg tai pasviręs, tiksliau, išlinkęs į šiaurės pusę. Gal šis kiautas — tai sienos šiaurinėje pusėje buvusio skliauto pradžia?

Skliauto apačiai būdingo lenkimo žymių pastebima ir šio ruožo išklotinės kairėje pusėje, nors čia kiautas išlinkęs dviem plytų eilėmis žemesnis.

Kaip minėta, prie senosios sienos šiaurinės išklotinės ties pirmuoju bei antruoju kontraforsais 1987 m. buvo surastas mūro su gotikiniu plytų rišimu ruožas. Jis taip pat prišlietas prie sienos su kontraforsais šiaurinės išklotinės ir sudaro įspūdį, tartum šiame ruože senoji sieną buvusi pastorinta (128 ir 129 pav.).

1988 m. papildomai tyrinėtas šis mūro fragmentas. Bandyta nustatyti jo ryšį su senaja baltiškuoju plytų rišimu mūryta sieną. Ties šia sieną padarius skersinį kultūrinių sluoksninių pjūvį (5 ir 6 pav.), paaiškėjo, kad čia ji stovi ant nejudinto grunto, o vėliau pristatytas mūro (sienos) fragmentas atremtas į supilto smėlio bei virš jo esančių degesių ir rusvo skiedinio su raudonų plytų nuolaužomis sluoksninėmis (jo bendras storis apie 55 cm). Be to, vėlesnioji su gotikiniu plytų rišimu sieną įsiremia į senosios sienos pamato banketę. Vėlesniosios sienos storis yra apie 70 cm. Tarp abiejų sienų yra platėjantis į viršų plyšys, o ties bankete abi sienos susiliečia. Mūras su gotikiniu plytų rišimu labai primena skliauto pėdą. Jo paviršiaus kreivumas labai panašus į skliauto paviršiaus kreivę.

Mūro su gotikiniu plytų rišimu apatinė dalis mūryta iš lauko akmenų, o aukščiau — iš plytų. Jų matmenys:

29,3×8,2 cm,	31,6×8,6 cm,
29,7×8 cm,	31,8×7,8 cm,
30,4×8,1 cm,	14,3×7,7 cm,
30,8×8,2 cm,	14,5×8 cm,
31,2×7,8 cm,	14,5×7,7 cm,
31,4×8,1 cm,	14,6×8 cm,
31,4×7,8 cm,	14,8×7,3 cm.

Mažiausiai plynų matmenys — $29,3 \times 14,4 \times 7,3$ cm.

Vidutiniai dažniausiai pasitaikančios plynų matmenys — $30,5 - 31 \times 14,5 \times 8$ cm,

Didžiausiai plynų matmenys — $31,8 \times 14,8 \times 8,6$ cm.

Vidutinių dažniausiai pasitaikančių plynų matmenų proporcijos — $1:b:h = 2,1 - 2,13 : 1 : 0,55$. Tai jau Lietuvos gotikiniams pastatams būdingos plynų proporcijos (6, p. 92). Jos analogiškos Vilniaus Aukštutinės pilies kungių gotikinių rūmų plynų proporcijoms — $1:b:h = 2,1 : 1 : 0,58$ ir $1:b:h = 2,18 : 1 : 0,57$, Taigi, šiam mūro fragmentui naudotos plynos labai skiriasi nuo grečiai stovinčios sienos su baltiškuoju plynų rišimu plynų.

Kaip minėta, sienos su baltiškuoju plynų rišimu mūro skiedinys rusvos spalvos, preliminarinių tyrimų duomenimis gana liesas. Mūro fragmento su gotikiniu plynų rišimu skiedinys beveik be žvyro grūdelių, baltas (nors yra ir pilkšvos spalvos ruožų), labai riebus (I lentelė, pavyzdys Nr. 2). Panašios struktūros bei riebumo skiedinio ($1:0,15$) esama Aukštutinės pilies gotikinių kungių rūmų sienų mūre (ypač jų II statybos etapo mūre). Taigi, iš tiesų, senoji su kontraforsais siena galėjo būti pastorinta XIV a. pabaigoje — XV a. pradžioje.

Savo ruožtu, sieną su kontraforsais (su baltiškuoju plynų rišimu) reiktų datuoti XIII a. antraja — XIV amžiaus pirmąja puse. Kaimyninėse šalyse, o taip pat ir Lietuvoje, baltiškasis (vendinis) plynų rišimas buvo naudojamas iki XIV a. vidurio. Galima būtų manyti, kad kaip išimti iš bendro dėsnio, baltiškajį plynų rišimą Pilies kalno vakarinėje papédėje naudojo ir vėliau. Tačiau tai reikštų, kad neturėdami kitų argumentų, atiduodame prioritetą išimčiai, o ne pačiam dėsniniui. Be abejo, ištyrus visą buvusių kungių rūmų kiemo teritoriją, greičiausiai pavyks surasti daugiau baltiškojo mūro liekanų, nustatyti jo buvusią paskirtį, o surinkus visą slypinčią po žeme archeologinę medžiagą, tiksliau datuoti. Remiantis ligšiolinių tyrimų duomenimis, galima jau teigti, kad sienos su kontraforsais išorinė pusė buvo iš pietų pusės. Šiaurinė šios sienos pusė, ją statant, turėjo būti traktuota kaip vidinė, nes tirtame jos ruože mūro pavir-

šiuje plytos détos ne taip rūpestingai. To ir nereikéjo darysti, jei iš vidaus pusés prie šios sienos buvo numatyta įrengti skliautus*.

Beje, į šiaurę nuo sienos su kontraforsais pirminis žemės paviršius staigiai pažemėja (8—9 m atstume nuo senosios sienos pamato apačios jis pažemėjės net 4 metrus). Vadinas, siena su kontraforsais dar statyta ant griovio krašto, o griova palaipsniui užsipildė durpingais sluoksniais, kuriuose daug medinių statinių liekanų, ūkinės veiklos atliekų. Jei sienos su kontraforsais šiaurinėje pusėje buvo įrengti skliautai, tai jų šiaurinė pėda turėjo būti atremta į durpžemį. Jame galėjo išlikti skliauto šiaurinės pėdos liekanų. Tačiau plote Nr. 1 iškastoje duobėje maždaug ties H abs. 91,40—92,00 m altitudėmis jokių ištisinio mūro, galinčio priminti skliauto pėdos liekanas, nerasta. Antra vertus, maždaug už 4—7 metrų į šiaurę nuo senosios sienos su kontraforsais minėtame gylyje slūgso griuvėnų linzė (5 pav., 19), o į abi puses nuo jos — apystoris žalsvai pilko smėlio sluoksnis. Jis, kaip atrodo, šioje vietoje susidarės tada, kai buvo statoma renesansinė rūmų dalis ir kasami jos pamatams grioviai, rūsiams — duobės. r

1987—1988 metais ploto Nr. 1 šiaurinėje ir rytinėje sienelėse atidengti kunigaikščių rūmų renesansinės dalies sienų pamatai. Jie remiasi į durpingą sluoksnį, kurio storis apie 3—4 metrai (7 pav.). Toje pačioje Žemutinėje pillyje ant durpžemio buvo atremti pilies aptvaro rytinės sienos pamatai. Taigi, XIV—XVI a. kartais nekreipta dėmesio, į kokį gruntu remsis mūriniai statinių pamatai. Panašiu būdu galėjo būti įrengta ir spėjama skliauto prie senosios sienos su kontraforsais šiaurinė pėda. Iš pjūvio 3—3 matyti, kad taip vadinamas mūras su gotikiniu plytų rišimu nugriautas dar prieš renesansinių rūmų statybą. Jo liekanų viršuje susiklostė griuvėnų sluoksnis, žemėjantis šiaurės link. Savo ruožtu, siena su kontrafor-

* I pietus nuo sienos su baltiškuoju plytų rišimu 1964 m. buvo atkastas iš plytų mūryto nestoro aptvaro fragmentas. Jame iš ryti pusės taip pat buvo nišos (2 pav., 11). Sprendžiant pagal plytų dydžius, aptvaras ir siena su baltiškuoju plytų rišimu turėjo būti viena-laikiai.

sais nugriauta jau vėliau, nes ant žalsvo smėlio bei virš jo esančių gesintų kalkių atliekų sluoksnio (manoma, kad čia renesansinių rūmų statybai naudotų kalkių atliekos) susiklostęs storas griuvenų su rusvos spalvos skiediniu sluoksnis. Pastarajame taip pat yra nemažai plytų, kurių matmenys tapatingi sienos su kontraforsais plytų matmenimis. Taigi, siena su kontraforsais vakarinėje Pilies kalno papédėje stovėjo iki XVI a. pradžios. Griuvenų su rudu skiediniu sluoksnje rasta nerviūrinių plytų, tinko skiedinio su polichromine tapyba. Visa tai liudija, kad sienos su kontraforsais aplinkoje stovėjo pastatas su nerviūriniais skliautais dengtomis patalpomis. Gal būt, to pastato dalimi buvo taip vadintinos sienos su kontraforsais liekanos?

2. GOTIKOS LAIKOTARPIO RŪMŲ LIEKANOS

1799—1801 metų laikotarpyje kunigaikščių rūmai buvo nugriauti. Tačiau rytinis korpusas nugriautas ne visas. Šiaurinė rytinio korpuso dalis atiteko Abraomui Šliozbergui, kuris savo naują dviejų aukštų namą pastatė ant rytinio korpuso pamatų, išsaugojo dalį rūmų rūsių. A. Šliozbergo pastatą XIX a. pradžioje pavaizdavo savo litografijoje J. Ozemblovsksis. Po 1831 m. sukilimo A. Šliozbergo namas atsidūrė naujai įkurtos Vilniaus tvirtovės viduje, o 1836 m. Jame buvo įrengtos kareivinės. 1841 m. namas perstatomas. 1853—1854 m. jis vėl rekonstruojamas, nuo Gedimino kalno pusės praplečiamas, suformuojami dabar esantys eklektiškų formų fasadai. Jame ir toliau šeimininkauja kariškiai. Po II pasaulinio karo namas perduodamas Respublikiniame pionierių rūmams. 1984 m. pastačius naują Pionierių rūmų pastatą, nuspresta buvusiame A. Šliozbergo name įsteigti muziejų. Buvo paruoštas muziejui projektas (31), numatyti nemažos apimties rekonstrukcijos darbai, pastato viduje siūlyta išgriauti daug perīvarų. Todėl reikėjo patikrinti, ar, atliekant tokius didelės apimties griovimo darbus, nebus ardomos XV—XVI a. sienų liekanos (tiksliau — patikrinti, ar A. Šlioz-

bergo pastato I ir II aukšto sienose nėra išlikę Žemutinės pilies rytinio korpuso sienų liekanų).

Pirmaje eilėje norėta įsitikinti, ar Šliozbergo namo (buv. Pionierių rūmų) šiaurinėje dalyje esančio koridoriaus sienose nėra išlikiusių XV—XVI a. mūro fragmentų. Ar apskritai šis koridorius nėra išlikęs iš Žemutinės pilies rūmų egzistavimo laikotarpio? Buvo sudaryta architektūrinį tyrimų programa. Pirmo aukšto sienose mūrui patikrinti atlikta 80 zondų (2), paruošta ataskaita. Vėliau zondų skaičius padidintas iki 153 (131 pav.). Tyrimų metu pirmo aukšto sienose pavyko surasti nemažai gotikinio ir renesansinio mūro liekanų. Dviejose vietose jų rasta ir II aukšto vakarinėje sienoje, tačiau jis čia išlikęs tik iki pālangių apačios.

Palyginti dideli gotikinio mūro fragmentai, nukalus tinką, atidengti vidurinėje pastato dalyje, pirmame aukšte zonduose Z—28÷Z—37, zonduose Z—38 ir Z—39, zonduose Z—47÷Z—51 (136 pav.), zonduose Z—60÷Z—62 (137 pav.), zonduose Z—2÷Z—4, Z—14, Z—15, Z—40, Z—56. Pastato išorės sienose gotikinio mūro rasta zonduose Z—1, Z—8÷Z—10, Z—81÷Z—87, Z—63÷Z—65).

Paminėtuose zonduose gotikinio mūro fragmentai neretai siekia pirmo aukšto lubas. Zonduose Z—47÷Z—51 rastos kunigaikščių rūmų rytinio korpuso skliautų žymės (136 pav. G), iš kurių galima spręsti apie buvusį skliautų kontūrą.

Gotikinių sienų išlikę mūro ruožai aptašyti, XIX a. pradžioje iš rytinio korpuso sienų liekanų darant plonesnes A. Šliozbergo namo sienas. Nenutašytas gotikinio mūro fragmentas rastas zonduose Z—40 ir Z—41 (131 pav.). Dar vienas nedidelis nenutašyto mūro lopelis išlikęs zonduose Z—47÷Z—51 ties arkos sąrama. Arkos vidinis paviršius taip pat yra išsaugojęs nepažeistą kreivės kontūrą. Nenukapoti paviršiai pajuodę, gal būt, nuo gaisrų.

Po A. Šliozbergo namo grindimis (dabartinis jų lygis vestibiulyje yra H abs. 96,00 m) yra išlikę rūmų rytinio korpuso antžeminės dalies sienų pora fragmentų, kurių paviršiai yra buvę fasade, nenutašyti (139 pav.). Įdomu, kad šio mūro paviršiuje siūlės tarp plytų rievėtos, nematyti tinko žymių. Be to, patalpose Nr. 8 ir Nr. 9 po grin-

dimis maždaug 35 cm gylyje (H abs. 95,65 cm) surasta keletas XV—XVI a. buvusių grindų fragmentų iš keraminių $22,3 \times 21,5$ cm dydžio plytelėlių. Tokiomis plytelėmis taip pat išgristos praėjimo, įrengto sienoje tarp patalpų Nr. 8 ir Nr. 9, grindys (138 pav.).

A. Šliozbergo namo pirmo aukšto šiaurinės dalies sienose yra išlikę Renesanso laikotarpiui priklausančių mūro sienų fragmentų. Jų esama patalpoje Nr. 5 (zondai Z—93÷Z—119). Zondų Z—100÷Z—107 ruože surastas rūmų rytinio korpuso angokraščio fragmentas (150 pav.). Patalpoje Nr. 13 (zondai Z—122÷Z—130) bei laiptinės patalpoje Nr. 15 (zondai Z—131÷Z—138) išlikę rytinio korpuso šiaurinės sienos nenutašyti ruožai. Jie yra buvę šio korpuso antžeminės dalies fasade. Išlikę tinko fragmentai liudija, kad rytinio korpuso šiaurinė dalis statyta tada, kai rūmų fasadus buvo sumanyta tinkuoti. Po tinkle esančiamame mūro paviršiuje plytų rišimas dar gotinis, tačiau mūro siūlės be rievių, mūrijant nekreipta dėmesio į mūro eilių tvarkingumą bei siūlių kokybę. Tai jau Renesanso epochos bruožas.

Zemutinės pilies rytinio korpuso sienų liekanų dar rasta patalpoje Nr. 6 zonduose Z—139÷Z—144. Čia mūro paviršius aptašytas.

Reikia pastebeti, kad pirmo aukšto patalpose senojo mūro fragmentų išliko tik tose vietose, kur XIX a. pradžioje sugebėta juos įjungti į naujai statomo A. Šliozbergo namo sienų apimtį. A. Šliozbergo namui užteko tik 80—90 cm storio sienų, todėl, taupant medžiagas, kur galima, ten buvo ploninamos rūmų rytinio korpuso sienos. Jos buvo nukapojamos.

Zondai Z—66÷Z—80 parodė, kad A. Šliozbergo namo viduje esančio koridoriaus sienos mūrytos XIX a. pradžioje iš plytų nuolaužų, surinktų iš griuvenų, kurios susidarė išardžius kunigaikščių rūmų sienas. Taigi, A. Šliozbergo namo išplanavimas neatspindi rūmų rytinio korpuso buvusio išplanavimo.

Laikantis rūmų statybos chronologinės tvarkos, iš pradžių reikia plačiau pakalbėti apie kunigaikščių rūmų gotikinę dalį.

Iš 2 ir 3 pav. matyti, kad rytinio korpuso gotikinė dalis buvo bent 3,7—3,9 m siauresnė už renesansinę dalį. Pločių skirtumas nustatytas ne tik natūros tyrimų metu; ji paliudija ir ikonografija: 1740 metų Vilniaus miesto planas (taip vadinamas Fiurstenhofo planas) (133 pav.) bei keletas XIX a. pradžios Žemutinės pilies rūmų piešinių, tarp jų ir M. Pšybilskio litografija (132 pav.).

Suradus ryšį tarp natūros tyrimų ir ikonografinių duomenų atkreiptas dėmesys į ikonografijoje vaizduojamą priestatėlį, buvusį prie rytinio korpuso nuo Pilies kalno pusės. Nutarta paieškoti jo liekanų po patalpų Nr. 12 ir Nr. 13 grindimis. Iš tiesų patalpoje Nr. 12 0,3—0,5 m gylyje pavyko surasti gotikinės 0,9 m storio sienos viršų, ji išmūryta statmenai rytinio korpuso rytinei sienai. Atkastas 2,8 m ilgio šios sienos ruožas. Jos plytų rišimas gotikinis, plytų matmenys ($28,3 \times 13,5 \times 8$ cm) ir proporcijos (1:b:h=2,1:1:0,6) taip pat gotikiniai. Sienos paviršius iš vienos pusės buvęs tinkuotas. Kitos sienos, lygiagrečios šiai sienai, už patalpos Nr. 12 ribų dar neieškota.

Patalpoje Nr. 12, kasant duobę giliau, 1,7—1,9 m gylyje išryškėjo dar vienos sienos liekanos, ant kurių ir pastatyta ką tik aprašyta 0,9 m storio siena. Apatinė siena taip pat statmena rytiniam korpusui. Jos plotis apie 2,3 m, mūryta iš raudonų plytų, kurių matmenys 29,5—30,5×14,5—15,5×7,3—8,3 cm. Pastarosios sienos plytų rišimas taip pat gotikinis. Rytinio korpuso sienos ir apatinė, patalpos Nr. 12 viduje rasta sieną turėtų būti vienalaikės (3 pav., I ir J; 134 pav.).

Norint gauti daugiau duomenų apie apatinę sieną, buvo kasama duobė patalpoje Nr. 11. Čia, 2,1 m gylyje, surastas jos tēsinys į rytų pusę. Ji užsibaigė 7,4 m atstume nuo rytinio korpuso rytinės sienos. I pietų pusę sienos posūkio nerasta, tačiau ji nukrypsta į šiaurės pusę (3 pav.; 135 pav., G). Taigi, patalpoje Nr. 11 surastas prie rytinio korpuso buvusio fligelio kampus, jo pamatas. Jis sumūrytas iš lauko akmenų, įleistas į žalsvai pilkų smulkiagrūdį smėlį. Gretimoje patalpoje, pažymėtoje dvyliktu numeriu, apatinės sienos liekanos yra šiek tiek aukščiau, todėl ten, jos mūro viršuje, dar likę pora eilių plytų, mūrytų gotikine tvarka.

Patalpose Nr. 11 ir Nr. 12 rasti 1,7—2,1 m gylyje gotikinio mūro likučiai leidžia spręsti, kad prie rytinio korpuso nuo Pilies kalno pusės yra stovėjęs didelio tūrio fligelis, gal būt tokio paties aukščio kaip ir triaukštis rytinis korpusas. Fiurstenhofo plane bei XIX a. pradžios rūmų piešiniuose palei rytinį korpusą didelio tūrio fligelis jau nebeivaizduojamas. Vietoje jo tėra tik nedidelis priesstatėlis, iškylantis iki rūmų antrojo aukšto sienų viršaus (132 pav.). Reikia manyti, kad patalpoje Nr 12 surasta 0,9 m storio siena priklauso šiam priesstatėliui. Sprendžiant iš jos mūro savybių, pastaroji siena, taigi ir pats priesstatėlis, statyta XVI a. Galimas dalykas, kad šis priesstatėlis buvo išmūrytas apie 1539—1540 metus ir tame įrengti laiptai iš karalienės Bonos apartamentų, buvusių rytinio korpuso trečiame aukšte. Apie šių laiptų įrengimą karalienė Bona 1539.VIII.25 d. rašė iš Krokuvos savo ūkvedžiui Vilniuje Šimkai Mackevičiui (9, p. 185).

1,7—2,1 m gylyje surastos sienos mūro savybės, jo glaudus ryšys su rytinio korpuso gotikinės dalies sienų mūru, leidžia spręsti, kad rytinis fligelis buvo statytas kartu su rūmų gotikine dalimi. Jis buvo nugriautas XVI a. pirmoje pusėje, pertvarkant gotikinius rūmus į renesansinius arba bent po 1610 m. gaisro, kurio metu, kaip liudija istoriniai šaltiniai, kunigaiščių rūmai sudegė ir netrukus buvo atstatyti.

Po A. Šliozbergo namo pirmo aukšto patalpomis, sąlyginai pažymėtomis Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3 ir Nr. 9 (131 pav.) yra išlikęs gotikinis rūsys (3 pav., A). Jo plano matmenys — $10,5 \times 9,60$ m. Rūsio viduryje yra masyvus mūro stulpas, į kurį remiasi keturių tarpsnių kryžminiai skliautai (141 pav.). Tėra išlikę šių skliautų trys tarpsniai. Vienas tarpsnis, buvęs rūsio patalpos pietvakarių kampe, sugriautas XIX a.—XX a. pirmojoje pusėje. Nesunku būtų atkurti pirmynkštį rūsio vaizdą. Rūsio aukštis ties skliautų raktu buvo 3,75 m, taigi, rūsys buvo erdvus (140 pav.). Rūsio grindys — iš lauko akmenų. Ant jų susiklosčiusiame juodos riebios žemės sluoksnyje rasta Zigmanto Vazos lietuviška moneta ir keli vėlesni Jono Kazimiero šilingai. Tad, rūsys buvo naudojamas dar XVII a. pirmojoje pusėje.

I ši rūsi (plane jis žymimas raide „A“) buvo galima patekti per galinę šiaurinę 3,06 m storio sieną, kurioje išlikusi 1,43 m pločio durų anga, dengta segmentine sėrama. Po kurio laiko šios durys buvo užmūrytos ir įrengtas švieslangis su geležinėmis grotomis (išlikusios grotų įleidimo į mūrą vietas). Vėliau, pastačius rytinio korpuso renesansinę dalį ir įrengus po ja rūsius, švieslangis buvo panaikintas, grotos išimtos ir vėl padarytos durys, jungiančios gotikinės dalies ir renesansinės dalies rūsius.

Ruošiantis buvusį A. Šliozbergo namą pritaikyti muzejui, 1985 m. jo aplinkoje buvo atliekami žvalgomieji archeologiniai tyrimai (1). Jau tuomet šio namo pietinėje pusėje aptiktos dar vieno gotikinio rūsio liekanos. 1987 m. tyrimai buvo tęsiami. Nuo griuvenų buvo išvalytas apie 230 m² plotas, atkastos antrojo gotikinio rūsio visos keturios sienos ir jo skliautų liekanos (plane jis žymimas raide „B“). I pastarajį rūsių buvo patenkama laiptais iš kunigaikščių rūmų kiemo. Laiptai įrengti prakirtus rūsio vakarinės sienos gotikinį mūrą. Rūsio „B“ vakarinės sienos pietinėje dalyje būta kitų laiptų, kurie vėliau užmūryti, o jų vietoje įrengta nedidelė patalpa (jos plano matmenys 1,63×1,63 m). Rūsio „B“ plotis apie 9,5 m, ilgis — 12 m. Rūsio centre išlikusios masivaus stulpo liekanos (aptykriai jo matmenys plane 1,7×1,35 m). I stulpą ir rūsio sienas remėsi keturių tarpsnių kryžminiai skliautai. Jie sugriauti, tačiau rūsio kampuose bei sienų vidurinėse dalyse išlikę skliautų pėdsakai, netgi jų atraminių pėdų liekanos. Remiantis šių liekanų bei gretimo „A“ rūsio skliautų analize, pirmynkščio vaizdo atstatymui duomenų užteks.

Rūsio „A“ ir rūsio „B“ rytinėje sienoje būta švieslangių. Jie buvo orientuoti į Pilies kalną ir rūmų sodo pusę, o ne į rūmų vidinį kiemą.

Rūsys „B“ išgrįstas akmenimis. Kaip rūsyje „A“, taip ir rūsyje „B“ akmenų grindinio lygis svyruoja 30 cm intervale (nuo H abs. 90,60 iki 90,30 m). Manoma, kad abiejų rūsių grindyse buvo įrengti vandens nutekėjimo latakai. Jų pobūdis ypač ryškus rūsyje „B“: čia jie sueina iš trijų kampų į patalpos vidurį; ketvirtas šiaurės vakarų kampus buvęs atitvertas 0,25 m storio sienele (4).

1988 metais atkastos dar vieno, jau trečio, gotikinio rūsio liekanos. Plane jis žymimas raide „C“ (3 pav.). Rūsi „B“ nuo rūsio „C“ skiria 1,85 m storio pertvara, joje nebuvo durų angos, taigi, tarp šių rūsių tiesioginio ryšio nėra buvę.

Rūsio „C“ rytinės sienos ilgis 10,2 m, o vakarinės — 11,4 m. Rūsio plotis — 9,5 m. Dėl rytinės ir vakarinės sienų nevienodo ilgio, rūsio „C“ planas trapecinis. Rytinė ir pietinė sienos tarpusavyje susikirsdamos sudaro 97° kampą. Beje, šis kampus taip pat yra rūmų rytinio ir pietinio korpusų susikirtimo kampus. Idomu, kad panašaus dydžio kampą sudaro Fiurstenhofo plane pavaizduoti rytinis ir pietinis korpusai. Tai dar vienas argumentas Fiurstenhofo plano patikimumui pažymėti.

Krinta į akis pietinės sienos storis — 3 metrai. Priminsime, kad panašaus storio buvo rytinio korpuso gotikinės dalies šiaurinė siena. Rūsių „B“ ir „C“ rytinės sienos yra 2,45 m storio, o rūsių „A“ ir „B“ vakarinės sienos — 2,46 — 2,5 m storio. Tai rytinio korpuso gotikinės dalies išorinės sienos.

Vidinės sienos buvo plonesnės: rūsius „A“ ir „B“ skiria 1,95 m storio siena, tarp rūsių „B“ ir „C“ sieną yra 1,85 m storio. Rūsio „C“ vakarinė sieną taip pat plonesnė — jos storis 1,88 m. Taigi, vien vertinant šios sienos storį, ji — vidinė. Ir iš tiesų, jų vakarus nuo jos buvusi dar vieno rūsio patalpa (pavadinkime ją patalpa „D“, 1988 metais nuo griuvenų tebuvo išvalyta tik šios patalpos dalis). Ji jau priklauso kunigaikščių rūmų pietiniam korpusui, jos vidinis plotis — 8,8 metro. Kaip žinome, rytinio korpuso patalpų „A“, „B“, „C“ plotis 9,5—9,65 m. Jei patalpos „D“ plotis atspindi tikrąjį pietinio korpuso patalpų plotį, tai galima būtų teigti, kad pietinis korpusas buvo beveik vienu metru siauresnis už rytinį korpusą.

Antra vertus, Fiurstenhofo plane pietinis korpusas šiek tiek didesnio pločio už rytinį. Galbūt, jų šio korpuso plotį jeina kiemo galerijų plotis (žinoma, jeigu prie pietinio korpuso ateityje bus surasti kiemo galerijų pėdsakai).

Rūsyje „C“ geriau išlikusios šiaurinė ir vakarinė sienos. Jų liekanų viršus yra H abs. 92,90—94,20 m lygyje. Rytinės ir pietinės sienų likučiai slūgso 1,1—2 metrais giliau.

Apie šio rūsio skliautų struktūrą padeda spręsti šiaurinėje bei vakarinėje sienose užsifiksavę skliautų atramų pėdsakai. I šiaurinę sieną jie rėmėsi cilindriniams skliautui būdinga kreive (143 pav.). Pietinė siena nuardyta gerokai žemiau, todėl trūksta duomenų apie jos sąlyčio su skliautu pobūdži. Greičiausiai, ir ties ja skliautas buvo cilindrinis. Peršasi išvada, kad rūsio „C“ 9,3—9,5 m pločio patalpą dengė cilindrinis skliautas. Tačiau, ties vakarinės ir rytinės sienų viduriu įsiterpia papildomos skliautų atramos (144 pav.); jos liudija, kad prie šių sienų cilindrinis skliautas turėjo labai gilias liunetes. Beto, vakarinėje sienoje tarp liunetų formuojančių kreivių įsiterpia durų anga, vedanti į pietinio korpuso patalpą „D“ (3 ir 144 pav.). Apie skliauto pobūdį ties anga stokojama duomenų. Gal būt, ateityje užbaigus iš rūsio „C“ valyti griuvenas, bus rasta kokių nors vi dinės sienelės ar stulpo pėdsakų, kurie leis patikslinti mūsų dabartines žinias apie šį skliautą.

Rūsio „C“ sienų paviršiuje plytos pajuodusios, nuo karščio susilydžiusi paviršiumi. Matyt, šiame rūsyje siautėjo gaisras. Gretimame „B“ rūsyje gaisro pėdsakų nepastebėta. Gaisro ugnis i jį nepersimetė, nes tarp rūsių „C“ ir „B“ nėra buvę durų.

Rūsyje „C“, bevalant griuvenas, surasta net kelių suvirtusių skliautų liekanų (142 pav.). Galima manyti, kad rytinį ir pietinį korpusus jungiančioje kampinėje rūsio patalpoje buvo ne tik didelis gaisras, bet įvyko ir sprogimas. I rūsių „C“ sukrito skliautai net iš kelių aukštų. Griuvenų apačioje yra sukritę rūsio „C“ skliautai. Jie buvo mūryti iš raudonų plytų, tarp jų įsiterpę nemažai grindų plytelių, degesių, suodžių, žemų. Aukščiau — slūgso dar vieno skliauto iš raudonų plytų griuvenos. Cia pirmo aukšto kampinę patalpą dengusiu skliautų plytos. Virš I aukšto skliauto taip pat yra buvę keraminių plytelių grindys. Išliko dar kai kur įkritusios tokijų grindų dalys. Grindys klotos ant supilto smėlio, o kai kur ir ant

kelių cm storio kalkių skiedinio sluoksnelio. Naudotos kvadratinės arba artimos kvadrato formai plytelės. Daugiausiai rasta $15,5 \times 16$ cm, 16×16 cm ir 17×18 cm dydžio bei 3—5 cm storio plytelės. Retesnės yra $10 \times 10 \times 3,5$ cm ir $11,5 \times 12 \times 4,5$ cm dydžio. Storesnės plytelės kartais yra nusklembtais kraštais (apatinė jų plokštuma mažesnė). Visos šios plytelės be glazūros žymiai. Tik kelios trikampės plytelės ir keli jų fragmentai buvo papuošti geltona, ruda ir žalia glazūra. Iš jų galėjo būti komponuotas ornamentas.

Viršuje — trečio skliauto griuvenos. Jis mūrytas iš gelsvų, jau būdingų renesanso ar net baroko periodui plytų. Tai rūmų antrą aukštą dengusio skliauto liekanos. Virš šių griuvenų buvo daug suskilusių natūralaus akmens grindų plytų. Giliau — tarp suvirtusių II aukšto skliautų jų buvo žymiai mažiau, gabalai smulkesni. Grindimų naujatos keturkampės, tamsiai pilkos ir rusvos spalvos, šlifuotu viršumi, įvairaus dydžio plytos (iki 45×45 cm dydžio ir 4—5 cm storio). Atrodo, kad tokiomis pltomis buvo grįsta tik viršutinė, greičiausiai rūmų rytinio korpuso trečiojo aukšto kampinė, reprezentacinė patalpa.

Sie radiniai jau davė šiek tiek konkrečių, vertingų duomenų apie kunigaikščių rūmų interjerus, jų grindis.

Rūsio „C“ pietryčių kampe rytinė siena išsikiša į pietų pusę (142 pav.). Iškyša 1,3 m ilgio, primena kontroforsą. Pietinis jos mūro kraštas lyg apardytas, todėl dar ne visai aiški šios iškyšos paskirtis.

Maždaug už 6 m į vakarus nuo iškyšos bandyta paieškoti pietinės sienos pamato. Dėmesį traukė 30 cm gylyje sienos paplatėjimas, tvarkingai padengtas plytų su nuolydžiu į pietų pusę eile. Paplatėjimo viršus priminė kai kurių senų pastatų cokolio viršutinę dalį. Kasant gilyn, 90 cm aukščio ruože, tėsēsi lygus netinkuoto mūro su gotikiniu plytų rišimu paviršius. Po to sekė 5—6 cm pločio atbraila, kurią sudarė dvi plytų eilės, o žemiau apie 40 cm aukščio gana lygaus paviršiaus akmenų mūro paplatėjimas; pastarojo viršus tvarkingai uždengtas plytų eile, šiek tiek žemėjančia į išorės pusę. Žemiau — vėl lygus akmenų mūro paviršius (145 pav.).

Apytikriai 40 cm gylyje nuo apatinio paplatėjimo viršaus kastuvas pasiekė tartum koki kietesnį, plytomis grįstą pagrindą. Buvo velyvas rudo. Kasant duobę, i ją veržesi gruntinis vanduo, užslinkinėjo pažliugę duobės sienelės, todėl giliau nebekasta.

Nors pamato apačia liko nepasiekta, bet surinkta informacija labai vertinga. Tapo aišku, kad pietinės sienos apatinė dalis kažkada buvo fasadinė, stovėjo virš žemės paviršiaus. Tą liudija labai tvarkingas mūras, kruopščiai užlygintas mūro siūlių skiedinys, lygiai nutašyti patekusių į sienos plokštumą akmenų paviršiai. Atkasta didelio gražaus pastato — gotikinių Žemutinės pilies rūmų — cokolinė dalis.

Panašiai kaip Aukštutinės pilies kunigaikščių rūmai arba Vytauto statyta Katedra, Žemutinės pilies gotikiniai rūmai buvo raudonų plytų fasadais, netinkuoti. Sprendžiant iš didelio sienų storio (pietinės sienos storis 3 m, o cokolinėje dalyje — 3,35 m), Žemutinės pilies gotikos periodo rūmai galėjo būti triaukštis, o nuo miesto pusės net keturaukštis pastatas. Išvystyta, profiliuota cokolinė dalis leidžia teigti, kad fasadų architektūra buvo išraiškinga, puošni. Néra abejonių, kad, pastačius gotikinius rūmus, ties jų pietiniu fasadu žemės paviršius buvo 5,3—5,6 m žemesnis, lyginant su dabartiniu. Taigi, aplink gotikinius rūmus bei netoli ese buvusioje Katedros aikštėje tuo metu turėjo būti visai kitoks reljefas, negu mes šiandien ji ipratę matyti*.

Sie gražūs, didingi rūmai Pilies kalno vakarinėje pėdėje turėjo stovėti netrumpą laiką. XVI a. pirmojoje pusėje rūmai buvo rekonstruoti. Tada buvo nutinkuoti

* Kitoks vaizdas turėjo būti gotikinių rūmų kieme, tai yra tarp rūmų pietinio korpuso ir sienos su baltiškuoju plytų rišimu. Šioje vietoje nuo Pilies kalno driekėsi iš natūralaus grunto kyšulio formos paaukštėjimas ir baigėsi palei Katedros vakarinę sieną. XIII—XV a. nebuvo reikalo žeminti kyšulį. Kaip matėme, siena su baltiškuoju plytų rišimu irgi statyta ant kyšulio (griovos, buvusios į šiaurę nuo jo, šlaito viršuje). Taigi, gotikinių rūmų kiemo grindinio lygis turrejo būti bent 3—3,5 metro aukštesnis, lyginant su žemės paviršiumi į pietus bei į šiaurę nuo kyšulio.

jų fasadai, iš pietų pusės net keliais metrais pakeltas žemės paviršiaus lygis.

Rytinio korpuso gotikinei daliai naudotos raudonos, gerai išdegtos plytos. Tik viena kita plyta gelsvo atspalvio. Gotikinės dalies plėty matmenys:

$28,5 \times 13,7 \times 7,8$ cm,	$13,2 \times 7,4$ cm,
$29,2 \times 7,4$ cm,	$13,5 \times 8,7$ cm,
$29,3 \times 7,3$ cm,	$13,5 \times 7,5$ cm,
$29,5 \times 7$ cm,	14×8 cm,
$29,7 \times 7,8$ cm,	$14 \times 8,3$ cm,
$29,8 \times 7,8$ cm,	$14,3 \times 7,5$ cm,
$30 \times 14,5 \times 7,4$ cm,	$14,5 \times 7,3$ cm,
$30 \times 8,1$ cm,	$14,6 \times 7,6$ cm,
$30,2 \times 7,7$ cm,	$14,7 \times 7,7$ cm,
$30,5 \times 7,1$ cm,	$15 \times 7,5$ cm,
$30,7 \times 7,7$ cm,	$15 \times 8,8$ cm,
$31 \times 7,5$ cm,	$15,2 \times 8$ cm.
$30,5 \times 7,6$ cm,	

Mažiausiai plėty matmenys: $28,5 \times 13,2 \times 7$ cm

Vidutiniai dažniausiai pasitaikantys plėty matmenys:
 $29,8 \times 14 \times 7,6$ cm, $30,2 \times 14,5 \times 8$ cm.

Didžiausiai plėty matmenys $31,2 \times 15,2 \times 8,8$ cm

Vidutinių dažniausiai pasitaikančių plėty kraštinių proporcijos — $1:b:h=2,13:1:0,54$.
 $1:b:h=2,08:1:0,55$.

Plytų proporcijos gotikinės, būdingos XIV amžiaus pabaigai — XV amžiui. Jos analogiškos Aukštutinės pilies kunigaikščių rūmų, Vilniaus Katedros (statytos po 1419 m. gaisro), Katedros varpinės apvalios dalies ketvirtojo aukšto plėty proporcijoms.

Mūro skiedinys balto spalvos, kietas, iūžimo plokštumoje grūduotas, su nedideliais žvyro grūdeliais, vienu kitu neišmaišytų kalkių įtarpeliu. Laboratoriniai cheminės analizės tyrimais nustatyta, kad skiedinyje yra dide lis procentas kalkių (žr. 1 lentelę, pavyzdžiai Nr. 3 ir Nr. 4).

RYTINIO KORPUSO RENESANSINĖS DALIES IR ŠIAURINIO KORPUSO LIEKANOS

Rytinio korpuso gotikinę dalį nuo šiaurinės renesansinės skiria pamatų mūre esanti siūlė. Renesansinei daliai priklauso buv. A. Šliozbergo namo pirmo aukšto tos patalpos, kurios plane pažymėtos Nr. 4, Nr. 5, Nr. 6, Nr. 7, Nr. 8 (131 pav.). Rytinio korpuso renesansinės dalies išorinės sienos buvo 1,8–1,9 m storio, t. y. plonesnės už gotikinės dalies sienas.

Rūsių išplanavimas čia taip pat skiriasi nuo gotikinės dalies išplanavimo; patalpos mažesnės, viena nuo kitos atskirtos pertvaromis, rūsių patalpas dengia cilindriniai skliautai (didžiausia anga 6,5 m pločio). Rūsių pertvaros 1,5–1,6 m storio, todėl galima teigti, kad ant jų stovėjo pirmojo, o greičiausiai ir antrojo aukštų pertvaros.

Šiaurinės dalies išorinių sienų fasadai buvo tinkuoti. Tinko liekanų rasta laiptinės patalpoje Nr. 15. zonduose Z—131÷Z—138. Po tinko luoba mūro paviršiuje dar vyrauja gotikinis plytų rišimas, tačiau mūro kokybė prastesnė. Atrodo, kad meistrai, mūrydami sienas, jau žinojo, kad fasadai bus tinkuojami.

Plytos raudonos, rausvos, gelsvos spalvos. Jų būdingesni matmenys:

28,1×8,2 cm,	14,3×8 cm,
29,2×8,7 cm,	14,8×7,6 cm,
30×7,6 cm,	15×7,6 cm,
30,3×7,6 cm,	15×7,5 cm,
30,5×7,5 cm,	15,3×8 cm,
30,6×7,7 cm,	15,3×7,5 cm,
30,8×7,8 cm,	15,5×7,8 cm,
30,7×7,8 cm,	15,7×8 cm,
31,3×7,8 cm,	15,8×8,5 cm,
31,3×8,5 cm,	16×7,8 cm,
31,4×8,5 cm,	16×8,6 cm,
33,5×8,0 cm,	16,2×7,7 cm,
	16,6×7 cm.

Mažiausiai płyty matmenys: $28,1 \times 14,3 \times 7$ cm

Vidutiniai dažniausiai pasitaikančios płyty matmenys:
 $30,6 \times 15,5 \times 7,9$ cm

Didžiausiai płyty matmenys: $33,5 \times 16,6 \times 9$ cm.

Vidutinių dažniausiai pasitaikančių płyty kraštinių proporcijos: $1:b:h = 1,97:1:0,51$.

Płyty proporcijos renesansinės, t. y. $2:b \approx 1$.

Panašaus dydžio ir proporcijų plytos apie XVI a. vidurį buvo naudotos mūrijant Pilies kalno vakarinę atriminę sieną, Žemutinės pilies rūmų vakarinio korpuso rūsio skliautas (dabar ten Katedros kondicionavimo įrenginių patalpa), Vilniaus katedros Valavičių koplyčios sienas (statytas po 1530 m. gaisro).

Renesansinės dalies sienų mūro skiedinys panašus į gotikinės dalies skiedinį, tačiau šiek tiek pilkesnis, tame mažiau žvyro grūdelių, o daugiau neišmaišytų kalkių baltojų įtarpų. Cheminės analizės duomenimis, tame didelis procentas kalkių (žr. I lentelę, pavyzdys Nr. 5).

Patalpoje, pažymėtoje Nr. 8, galėjo būti laiptai, nes po ja nerasta rūsio. Išardžius grindis, $0,8-1,6$ m gylyje išryškėjo neaiškios paskirties mūro konstrukcijos. Tai $1,46 \times 1,0$ m ir $1,12 \times 1,0$ m dydžio kameros, atskirtos viena nuo kitos $0,76$ m storio pertvaromis. Kamery dugne vėl mūras, taigi, patalpoje Nr. 8 yra išlisisinis plokštės padidalo pamatas. Kamery dugnas yra $1,53-1,6$ m gylyje nuo dabartinio pirmojo aukšto grindų lygio. Kameros ir jų pamatas išmūryti kartu su renesansine rytinio korpuso dalimi. Po kurio laiko kameros iš viršaus buvo apardytos, užpiltos griuvenomis, o virš jų klotos keramikinių plynelių grindys, jų paviršius yra $0,73$ m gylyje nuo pirmojo aukšto grindų dabartinio lygio. Galimas dalykas, kad kameros buvo sugriautes 1655—1661 metų karo metu, užpiltos griuvenomis, o vėliau virš griuvenų gyventojai įsirengė grindis iš plynelių.

Fiurstenhofo plane tarp pilies rūmų rytinio ir šiaurinio korpusų yra neužstatytas tarpas. 1987—1988 m. nustatyta, kad šiaurinio korpuso viena išorinė siena (buvusi nuo kiemo pusės) tėsėsi iki rytinio korpuso renesansinės dalies šiaurės vakarų kampo (2 ir 3 pav.). Kol kas nėštirta, ar tokią pat tąsą turėjo šiaurinio korpuso išorinė

sieną iš lauko pusės. Galima manyti, kad šiaurinis korpusas XVI a. jungėsi su rytiniu, ir tik XVII a. pradžioje (po 1610 metų gaisro ar Vladislavo Vazos valdymo metais) šio korpuso dalis buvo nugriauta. Po to ir susiklostė Fiurstenhofo plane pavaizduota situacija. Kitas variantas: tarp rytinio ir šiaurinio korpusų galėjo likti 8,5—9 m pločio neužstatytas tarpas, o tepastatyta abu korpusus jungianti sieną. Joje galėjo būti šiauriniai įvažiavimo vartai. XVIII a. pirmoje pusėje, kaip atrodo, jau nebebuvo ir šios sienos, nes ji nepavaizduota Fiurstenhofo plane.

Rytinj ir šiaurinj korpusus jungianti sieną yra 1,2 m storio. Jos rytinis galas pateko į A. Šliozbergo namo rūsij ir buvo nuardytas. Rūsyje sienos pamato apačia nepasiekta (trukdė grunto vanduo), todėl dar lieka nenustatytos sienos su rytiniu korpusu jungimosi pobūdis. Sienos apačinis 0,8 m aukščio ruožas mūrytas iš lauko akmenų, o prie Šliozbergo namo šis ruožas yra 1,8 m aukščio (7 pav.). Pamatas atremtas į durpingą gruntą, jo apačia H abs. 90,6—91,05 lygyje. Atkasto ruožo vakarinėje dalyje yra skersai sienos einanti 0,4 m pločio ir 0,15 m aukščio anga (ji įrengta sienos pralaužoje). Ties ja surastos keturios vandentiekio vamzdžių movos, liudijančios apie buvusią angos paskirtį.

Sienos plytų rišimas gotikinis. Paviršiuje plytos sumūrytos tvarkingai, siūlių paviršius lygus, sutampa su sienos plokštuma. Plytos raudonos, oranžinės, gelsvos spalvos.

Mažiausiai plytų matmenys — $30,6 \times 15 \times 6,8$ cm. Vidutiniai dažniausiai pasitaikantys plytų matmenys — $31,5 \times 15,6 \times 7,5$ cm, didžiausiai plytų matmenys — $33,2 \times 16,1 \times 8,1$ cm.

Vidutinių dažniausiai pasitaikančių plytų matmenų proporcijos — $1:b:h = 2,01:1:0,49$.

Plytų matmenys ir proporcijos — renesansiniai, nors šiek tiek skiriasi nuo rytinio korpuso šiaurės dalies plytų (jos truputį ilgesnės ir plonesnės).

Skiedinys pilkšvos spalvos, Jame yra neišmaišytų kalkių intarpų, šiek tiek žvyro grūdelių (žr. 1 lentelę, pavyzdys Nr. 6).

Už 10,8—11 metrų į šiaurę nuo ką tik aprašyto sienos (pavadinkime ją pirmąja siena) 1987 m. buvo atkastas dar vienos, lygiagrečios jai, sienos fragmentas. Šios, antrosios sienos, paviršiuje plytų rišimas taip pat gotikinis, plytų vidutiniai dažniausiai pasitaikantys matmenys $31,5 \times 15,6 \times 7,5$ — $7,8$ cm, taigi, plytos analogiškos pirmosios sienos plytomis. Nėra abejonės, kad antrosios sienos liekanos priklausė kunigaikščių rūmų šiauriniam korpusui. Kaip pastarosios sienos, taip ir anksčiau aprašyto lygiagrečios sienos kryptis atitinka Fiurstenhofo plane pavaizduoto šiaurinio korpuso kryptį. Šiaurinio korpuso liekanas datuoti XVI a. pirmąja puse, pirmiausia, leidžia mūro technikos ypatumai. Kadangi šio korpuso atkasti sienų fragmentai 1,2 m (pamate 1,3 m) storio, galima teigti, kad šiaurinis korpusas buvo dviaukštis, t. y. žemesnis už rytinj korpusą, kurio renesansinės dalies sienos buvo 1,8—1,85 cm storio. Dviaukščiu šiaurinį korpusą vaizduoja ir P. Smuglevičiaus piešinys (149 pav.).

Tuoj į šiaurę nuo šiaurinio korpuso antrosios sienos, 1987 m. buvo atkasta dar keletas mūro fragmentų (3 pav., T). Kol kas neaiški čia buvusio pastato konfigūracija, nes ištirtas nedidelis plotas. Šiuo metu tegalima pasakyti, kad tirti mūro fragmentai mūryti renesansiniu plytų rišimu. Vidutiniai dažniausiai pasitaikantys plytų dydžiai $27,7 \times 14,5 \times 6,3$ cm. Plytos su braukomis viename šone daugiausia geltonos, tačiau pasitaiko oranžinių, rusvų. Tokį mūrą galima datuoti XVII amžiumi. Greičiausiai čia P. Smuglevičiaus piešinyje pavaizduoto vienaaukščio priestato liekanos. Fiurstenhofo plane šioje vietoje taip pat vaizduojamas šiaurinio korpuso fligelis.

Valant nuo griuvėsių rytinio korpuso rūsių liekanas, randama nemažai architektūrinų detalių. Tai karnizų, dekoratyvinų juostų, cokolių apdailos elementų nuolaužos. Jos pagamintos iš natūralaus akmens. Tokios detalės savo lūžyje primena šiuolaikinį betoną: atrodo, kad smėli ar stambesnių frakcijų žvyrą jungia rusvos arba pilkos spalvos rišamoji medžiaga. Kol kas nenustatyta, iš kur šių detalių gamybai paimta žaliava — iš vietinių karjerų, ar atvežta iš kitur. Šios rūšies elementų paviršiuje paprastai yra išlikę dažymo žymių: tai šviesios, daž-

niausiai baltos ar gelsvos spalvos keletas sluoksnių dažų. Šios detalės puošė renesansinių rūmų fasadus (152—157 pav.).

Interjerų puošybai taip pat gausiai naudotos natūralaus akmens architektūrinės detalės. Jos buvo gaminamos iš žalsvai pilko smulkiagrūdžio smiltainio ir juodo bei rusvo marmuro. Jų apdaila preciziškesnė, smulkesni profiliai. Tai židinių, portalų, nišų aprėminimo, laiptinių dekoro detalės (158—163 pav.).

Tyrimų metu fiksuojamos architektūrinio dekoro elementų radimo vietas, nes, atrodo, kad dauguma jų netoli tenuklydo nuo pirmynkštės savo buvimo vietas. Neprarandama viltis, kad archyvuose bus surasti Žemutinės pilies rūmų inventoriai, o juose atsispindės krosnių, židinių, bei svarbesnių interjero elementų aprašymai. Ir iš griuvenų iškeltos architektūrinės detalės, ir archyvinė inventorių medžiaga — tai svarbūs argumentai būsimam kunigaikščių rūmų atstatymo projektui paruošti.

Ligi šiol atliktų architektūrinių tyrimų svarbesnės išvados:

1. Žemutinės pilies kunigaikščių rūmų teritorijoje anksstyviausias mūro statinys — sienos su kontraforsais liekanos. Galimas dalykas, kad ji nuo šiaurės pusės saugojo pilies rūmų kiemą. Tačiau neat mestina prielaida, kad ši siena tai XIII a. antrosios — XIV a. pirmosios pusės rūmų reliktas. Kol kas nenustačytas sienos ilgis, nerastos šio spėjamo pastato kitos sienos.

2. I pietus nuo sienos su kontraforsais vėliau buvo pastatyti gotikinių kunigaikščių rūmų rytinis ir pietinis korpusai. Sprendžiant iš sienos su kontraforsais krypties, ji jungėsi su rytiniu korpusu ties jo šiaurės vakarų kampaniu.

3. Gotikiniai rūmai rekonstruoti XVI a. pirmojoje pusėje. Tuo metu nugriauta siena su kontraforsais (ar su ja susietas rūmų pastatas): suformuotas didesnis rūmų kiemas.

4. XVI a. pirmoje pusėje plečiant rūmų kiemą, pristatyta rūmų rytinio korpuso šiaurinė dalis, pastatytas naujas šiaurinis korpusas, kurio pietinės sienos tėsinys vėl glaudėsi prie rytinio korpuso šiaurės vakarų kampo.

Šaltiniai ir literatūra:

1. Grišinas V. Vilnius, Gedimino a. 3. Tautų draugystės muziejus / Archeologinės priežiūros ataskaita.—V.— 1985.— Paminklų restauravimo projektavimo instituto archyvas (toliau — PRPI). F 5—3799.
2. Kitkauskas N. Buve Pionierių rūmai. Vilnius, Gedimino a. 3 / Architektūrinijų tyrimų ataskaita.—V.— 1988.— PRPI archyvas, F 5—4413.
3. Misevičius G. Vilnius, Gedimino a. 3. Tautų draugystės muziejus / Architektūriniai-statybiniai sprendimai.—V.— 1986.— PRPI archyvas, F 2—678—13.
4. Raškauskas V., Stankevičius G. Vilniaus Žemutinės pilies teritorija (Gedimino a. 3)./1987 m. archeologinių tyrimų ataskaita.— V.— 1988.— PRPI archyvas.
5. Kitkauskas N., Lasavickas S. Vilniaus Žemutinės pilies kai kurių ankstyvųjų pastatų liekanų architektūriniai tyrimai // Architektūros paminklai.— V.—1977.— T. 4.—P. 3—14.
6. Kitkauskas N. Vilniaus pilys.— V.— 1989.
7. Kitkauskas N., Telksienė E. Pirmosios Vilniaus katedros liekanų medžiagos ir mūrijimo technika // Architektūros paminklai.— V.— 1987.—T. 10.—P. 30—46.
8. Levandauskas V. Lietuvos aptvarinių pilių mūro technika ir medžiagos // Lietuvos TSR architektūros klaušimai.— V.— 1974.—T. 4.— P. 432—447.
9. Pociecha W. Królowa Bona.— Poznań,— 1958.— T. 3.
10. Tautavičius A. Amžiai užsiklojė velėna // Švyturys.— 1965. Nr. 22.— P. 26—27.
11. Адомонис Т. П. Искусство Литвы. // История искусства СССР. — М. — 1974. — Т. 3.

ISTORIJOS ŠALTINIŲ PAIEŠKOS

Rūmų istorijos tyrimas pradėtas 1988 m. lapkričio mėnesį. Jo tikslas — surinkti, išanalizuoti ir apibendrinti rašytinę bei grafinę medžiagą apie rūmus ir jų teritoriją nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios, nušviečiant jų statybą, rekonstrukcijas, gaisrus, sugriovimus ir su tuo susijusius pakitimus, rūmų funkcijos kitimą, o taip pat valdovų rūmų nugriovimą bei nedidelės jų dalies — rytinio korpuso panaudojimą gyvenamam namui XIX a. pirmoje pusėje. Ypač svarbu rasti aprašomąją bei grafinę medžiagą, kuria remiantis ir, derinant su archeologinių ir architektūrinių tyrimų duomenimis, būtų galima kuo tiksliau nustatyti jų planinę struktūrą, išsamiau apibūdinti išorės ir vidaus įrangą ir apdailą, o taip pat nuvesti kitus rūmų atstatymui svarbius klausimus.

Rašytinę ir grafinę medžiagą numatyta surinkti per aštuonerius metus (1988—1995). Pradiniame tyrimų etape iškilo uždavinys surasti istorinės medžiagos apie rūmus ir jų būklę XVIII a. antroje pusėje, t. y. prieš juos nugriaunant 1799—1801 metais. Kitaip tariant, bandyti surasti to laikotarpio rūmų aprašymus, o jeigu pavyktų tai ir naujos grafinės medžiagos, bylojančios apie jų tuo metinį stovį.

Toks medžiagos rinkimo būdas pasirinktas neatsitiktinai. Šio laikotarpio dokumentų, tarp kurių galima tikėtis rasti kunigaikščių rūmus liečiančios medžiagos, yra išlikę daugiau nei apie ankstyvesnį periodą. Daug XVIII a. antros pusės šaltinių saugoma Lietuvos TSR archyvuose bei mokslo įstaigų saugyklose, o taip pat Maskvos, Leningrado ir kitose Tarybų Sąjungos atitinkamose įstaigose, todėl jie yra lengviau prieinami. Antra vertus, retrospektyvi medžiagos rinkimo eiga sudaro pagrindą tikimybei, kad bus galima ekonomiškiau naudoti šaltinių paieškų laiką nei pradėjus tą daryti nuo ankstyvesnių laikų.

Nors Vilniaus pilys ir jų teritorijoje stovėjė pastatai paliesti daugelio istorikų darbuose, duomenų apie kunigaikščių rūmus XVIII a. antroje pusėje nėra gausu.

Žinoma, kad po 1655—1661 m. karo sugriovimų jie liko neačtastyti¹, 1758 m. stovėjo tušti ir apgriuvę. Tokia padėtis buvo ir 1762 metais². Norėdamas pilies rūmus apsaugoti nuo tolimesnio nykimo, 1766 m. seimas leido juose apgyvendinti nuskurdusius miestiečius. 1797 metais, kaip rodo V. Kieškovskio skelbtai duomenys, juose būstus buvo įsirengę 25 gyventojai su šeimomis³.

Yra žinomas kunigaikščių rūmų konfiguracijos apytikris planas. Dalis rūmų prieš nugriovimą pavaizduota P. Smuglevičiaus XVIII a. pabaigos piešiniuose, M. Pšibilskio litografijoje (pagal K. Račinskio piešinį), P. Rossi piešinyje ir kai kuriuose kituose šios teritorijos vaizduose.

Siuo metu surinkta arti šimto Žemutinės pilies teritorijos įvairių laikų vaizdų. Daugiausia ikonografinės medžiagos rasta Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejuje. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje peržiūrėta Lietuvą liečianti kartografinė medžiaga ir fotografijų kartoteka, padarytos Žemutinės pilies teritorijos dalies vaizdų fotokopijos. Vilniaus Universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyriuje peržiūrėtas architektūros ir dailės fondas (F. 78), o taip pat fotografijų fondas (F. 82), kur tai-pogi rasta Žemutinės pilies teritorijos vaizdų.

Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos rankraštyne peržiūrėtas Vilniaus katedros kapitulos fondas (F. 43), kuriame sukaupta daugybė šią instituciją liečiančių raštų. Dauguma jų yra apie religinius reikalus. Tačiau šalia šio turinio dokumentų yra daug medžiagos ir apie Vilniaus Katedrą, jos perstatymus, paskirias koplyčias, eksterjero bei interjero remontus ir daug kitų dalykų. Dalis raštų liečia kapitulos valdas Vilniaus pilių teritorijoje. Cia buvę kapitulos sklypai ribojasi su Žemutinės pilies kunigaikščių rūmais. Gausu medžiagos apie paskirų sklypų bei pastatų priklausomybę, valdytojus ir jų pasikeitimus, valdų ribas, jų kitimą bei su tuo susijusias pasekmes. Yra valdas bei pastatus liečiančių dokumentų sąrašų, kurių chronologiniai rėmai apima ke-

lečių šimtų metų. Kadangi tų dokumentų dalis mūsų dienų nepasiekė arba jie iki šiol nerasti, šie sąrašai gali turėti svarbią reikšmę tiek paskirų faktų nustatymui, tiek tolimesnėms šaltinių paieškoms. Čia yra Žemutinės pilies teritorijoje stovėjusių pastatų (buv. Vyskupų bei Kotovičiaus rūmų, vikarų namų ir kt.) įvairaus laiko inventorių. Rasta dokumentų apie Katedros mokyklą, o taip pat apie kai kuriuos kitus Vilniaus pilių teritorijoje stuvėjusių pastatus. Deja, kunigaikščių rūmus liečiančios medžiagos, išskyrus jų paskirus nereikšmingus paminėjimus, nerasta.

Lietuvos TSR Centriname valstybiniame istorijos archyve medžiagos ieškota kelтиose fonduose. Buvo susipažinta su dalimi Vilniaus magistrato fondo (F. 458). Žiūrėti 1750—1808 m. laikotarpio dokumentai, svarbiausią dėmesį skiriant XVIII a. paskutinio dešimtmečio pabaigai. Turint mintyje 1794 m. sukilią, okupacinės rusų kariuomenės Vilniaus užémimą ir jos dalies apgyvendinimą Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, villasi rasti naujos medžiagos, juo labiau, kad tuo metu (1799—1801) buvo griaunami ir patys rūmai. Peržiūrėloje šio fondo dalyje pasitaiko duomenų apie Vilniaus įtvirtinimus (miesto sieną, vartus, bokštus ir kt.), yra nemaža žinių apie rusų kariuomenės dislokaciją mieste, paskirų pastatų rekonstrukcijas, remontus ir daugelį kitų dalykų. Kunigaikščių rūmus liečiančių šaltinių rasta labai nedaug.

Jie minimi bajoro Dominyko Zienkiewičiaus be datos prašyme Vilniaus kariniam gubernatorui Kutuzovui⁴. „Krališkuose rūmuose“ karininko būsto remonto išlaidos nurodytos miesto magistrato 1794 m. pajamų-išlaidų knygoje⁵. Tačiau vertingiausių duomenų apie rūmus yra 1790 m. Vilniaus plano aprašyme. Cią yra pateikta žinių apie apgyventas rūmų patalpas bei jų teritorijoje stovėjusių pastatų, nurodant posesijų numerius, gyventojų pavardes, o paskirais atvejais trumpai nusakant pastato ar būsto vietą. Didžiausią šio šaltinio vertę sudaro tai, kad tame nurodytas gyvenamų ir negyvenamų patalpų skaičius, trumpai apibūdinti gyventojų naudoti rūsiai, sandėliai, arkliidės⁶. Šis šaltinis gerokai papildo V. Kieškovskio pateiktus duomenis jo paskelbtame 1797 m. ma-

lūnų mokesčių mokėjusių asmenų sąraše, kuriame nurodytos tik kunigaikščių rūmuose gyvenusių miestiečių pavardės⁷.

Pabirų duomenų, liečiančių rūmus bei jų teritoriją, aptikta ir šio archyvo senųjų aktų fonde, kurio paskiros bylos taip pat buvo peržiūrėtos. Atkreiptinas dėmesys, kad šio fondo vienoje byloje rastas pats vertingiausias iš šiuo metu disponuojamų naujų šaltinių. Tai Vilniaus Žemės teismo kartu su miesto magistrato atstovais 1801 m. spalio 20 d. surašytas raštas liečių carinės valdžios nurodymu Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje nugriautus pastatus ir už juos išmokamą kompensaciją⁸. Šio dokumento didžiausią vertę sudaro duomenys apie kunigaikščių rūmuose miestiečių turėtas patalpas ir rūmų teritorijoje buvusius trobesius.

Jame ne tik nurodytos rūmuose gyvenusių ir savo žinioje patalpas turėjusių asmenų pavardės, bet ir pasakyta, nuo kada jie čia gyveno, kokiais dokumentais remiantis patalpos buvo perimtos ar perleistos kitiems savininkams, kada buvo remontuotos, kieno ir kada statyti priestatai ir ar statyti nauji trobesiai. Kai kurios gyventos ar kitaip naudotos patalpos yra apibūdintos, nurodant aukštą ar kitaip nusakant jų vietą, kaimynus, paskirose patalpose nurodant langų skaičių. Pasitaiko atvejų kai apibūdinamos ne tik patalpos bei ūkiniai trobesiai, bet ir paskiriems gyventojams priklausę kiemai bei daržai, nurodoma kur ir kokio dydžio jie buvo. Raštas rodo, kad vieni miestiečiai patalpas kunigaikščių rūmuose patys susiremontuodavo ir jose apsigyvendavo, tuo tarpu kiti įsigydavo jas jau suremontuotas iš anksčiau čia gyvenusių asmenų. Neretai yra nurodyta kiek apgriuvasiuose rūmuose būtų įrengimas kainuodavo, o tas savo ruožtu byloja apie čia vykusią remonto — rekonstrukcijos darbų mastus.

Siame rašte yra minimas architektas M. Knakfuso 1794 m. rūmų vizitacijos aktas ir du Vilniaus pilii bei kunigaikščių rūmų inventoriai. Vienas jų, pagal 1764 m. konvokacino seimo nutarimą buvęs surašytas 1765 m., o antras — 1789 m. Pastarasis, kaip nurodyta 1801 m. spalio 20 d. rašte, buvęs paskutinis Respublikos (Lietuvos—Len-

kijos valstybės) gyvavimo laikotarpyje. Apie tai, kad po paskutinio valstybės padalinimo būtų surašytas apgruviusių kunigaikščių rūmų inventorius, padaryti apmatavimai ar atlikta kokia kita jų tuometinė būklės fiksacija, duomenų nerasta.

Taigi šie 1765 m. ir 1789 m. inventoriai bei 1794 m. M. Knakfuso aktas gali būti vieninteliai rašytiniai šaltiniai, kuriuose galima tikėtis rasti platesnius ar siauresnius kunigaikščių rūmų XVIII a. antros pusės aprašymus. Svarbus ir pats inventorių buvimo faktą nustatymas, įgalinantis tikslingiau atlikti jų paieškas.

N u o r o d o s:

¹ Jučas M. Rašytinės žinios.— Lietuvos pilys.— Vilnius, 1971. P. 32.

² Ten pat.

³ Kieszkowski W. Dzieje placu katedralnego w Wilnie.— Wilno.— 1939, Nr. 2. P. 105.

⁴ Centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau CVIA), f. 458, ap. 1, b. 729, 1. 24.

⁵ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 370, 1. 52^v—53.

⁶ CVIA, f. 458, ap. 1, b. 317, 1. 15^v—16.

⁷ Kieszkowski W. Dzieje... P. 5.

⁸ CVIA, f. SA, b. 4245, 1. 1309—1315^v.

ILIUSTRACIJOS

1. Vilniaus pilų XVI—XVII a. planas: I — Aukštutinė pilis, II — valdovų rūmai Žemutinėje pilyje; III — Katedros aikštė ir Katedra, IV — rūmų sodas; V — arsenolas.
2. XVI—XVII a. rūmų planas: 1 — 1987 m. atkastos rytinio korpuso rūsio liekanos; 2 — 1988 m. atkasto rūsio pamatai; 3 — gotikinis rūsys po buv. Pionierių rūmais, 4 — renesansinė rytinio korpuso dalis; 5 — rūmų kiemo renesansinės arkados pamatai; 6 — pietinio korpuso rūsiai (neatkasti), 7 — vakarinio korpuso rūsys (naudojamas Katedros kondencionieriams); 8 ir 9 — vakarinis ir šiaurinis korpusai (pamatai neatidengti); 10 — 1964 m. aptiktos ir 1987 m. atidengtos sienos su kontraforsais likučiai; 11 — 1964 m. rūmų kieme aptiktas XIV a. (?) mūro fragmentas; 12 — rūsiai prie Katedros rytinio galo; 13 — Katedros zakristija, XVIII a. pab. pastatyta ant gotikinių pastatų likučių; 14 — XIX a. pastatas; 15 — 1831—1978 m. Vilniaus tvirtovės griovys, éjes per rūmų teritoriją.
3. Rūmų rytinio korpuso planas: A, B ir C — gotikiniai rūsiai; D — pietinio korpuso rūsys; I, J — gotikinių mūrų likučiai; K — rūmų kiemo arkados atramos; L — XIX a. pastato pamatai; M — XIX a. pristatytas pastato šiaurinis galas; N — siena su kontraforsais; O — rūmų kiemo renesansinės sienos pamatai (aptikti 1987 m.); P — 1987 m. aptiktas renesansinis mūras (gal būt šiaurinio korpuso pamatų dalis); R — XIX a. antrosios pusės priestatas; T — 1987 m. terti plotai.
4. Kultūrinio sluoksnio pjūvis prie rūmų rytinio korpuso vakarinės sienos (I plote): 1 — šlynas; 2 — durpės su skiedromis; 3 — balto smėlio sluoksnelis, 4 — akmenys; 5 — durpės su skiedromis ir plytgaliais; 6 — durpės su skiedromis ir plytgaliais; 19 — smėlis su griuvenomis; 20 — smėlis; 22 — kalkės; 24 — griuvenos; 25 — griuvenos su smėliu ir tamsesne žeme; 27 — smėlis (XVI—XVII a. kiemo grindinio lygis); 29 — tamsi žemė su griuvenomis; 30 — griuvenos su moliu; 31 — plytgaliai; 32 — molis; 33 — kalkių skiedinio sluoksnelis; 34 — maišyta žemė su plytgaliais; 35 — smėlis; 36 — tamsi žemė su plytų gabaliukais; 37 — smėlis; 38 — tamsesnis žemės sluoksnis; 39 — sluoksnelis su molio priemaišomis; 40 — tamsi žemė; 41 — smėlis; 42 — tamsi žemė su durpėmis; 43 — smėlis; 48 — rūmų renesansinės dalies pamatai; 49 — kabelis.
5. Kultūrinio sluoksnio pjūvis I ploto vakariniame krašte: 6 — durpės su skiedromis ir plytų gabaliukais bei medinių pastatų liekanomis; 8 — šlynas; 10 — geležingas smėlis; 13 — durpės su plytų trupiniais, 14 — smėlis; 15 — smulkios griuvenos; 16 — smulkios griuvenos; 17 — griuvenos; 18 — griuvenos su smėliu; 19 — stambios griuvenos, 20 — smėlis su plytgaliais, 21 —

- supiltas smėlio sluoksnis; 22 — tamsus griuvenų sluoksnis; 24 — stambios griuvenos; 25 — griuvenos; 26 — tamsi žemė; 27 — smėlis; 28 — juoda žemė; 29 — tamsi žemė su griuvenomis; 44 — 1987 m. kasta šiluminė trasa; 45 — mūras su kontraforsais; 46 — prie jo šiaurinėje pusėje priglaustas vėlesnis mūras; 47 — rūmų kiemo šiauriniame krašte stovėjusios renesansinės sienos pamatai.
6. Kultūrinio sluoksnio pjūvis šalia rytinio korpuso: 1 — natūralus gruntas; 2 — durpės su skiedromis; 3 — durpės su smėliu ir plytų trupiniais; 4 — durpės su smėliu; 5 — durpės su skiedromis ir plytgaliais; 7 — medinis stulpas; 8, 9 — vandeningas smėlis; 10 — raudonas žvyras; 11 — smėlis; 12 — smėlis su degėsiais ir griuvenomis; 14 — smėlis su degėsiais; 17 — tam-sios žemės sluoksnis; 18 — griuvenos; 45 — siena su kontraforsais; 46 — prie jos šiaurinjo krašto priglaustas mūras; 47 — kiemo renesansinės sienos pamatai.
7. Rūmų kiemo šiaurinės sienos pamatų pietinis fasadas: 6 — dur-pės; 20 — po pamatais supiltu žalsvo smėlio sluoksnelis.
8. Sodybos likučiai I ploje (4,5 m. gylyje): L — rūmų rytinio kor-puso vakarinės sienos renesansinės dalies pamatai; M — rūmų gotikinės dalies pamatai; N — siena su kontraforsais; O — rū-mų kiemo šiaurinės sienos pamatai; 1 — gotikinės ir renesansi-nės sienos pamatų sandūra; 2—4 — pjūvių vietas; 5 — į durpių sluoksnio viršutinę dalį įkastos ir griuvenomis užverstos duobės dugnas; 6 — šurfas; 7 — medinio pastato kampas ir kelio grin-dinys; 8 — tvora iš skeltų vertikalių lentų.
9. I plotas iš šiaurės vakarų.
10. Kasamas šurfas I ploje.
11. Šurfo pietinė siena.
12. Bendras kasamo ploto vaizdas.
13. Stulpų dalys ploto šiaurės rytinėje dalyje.
14. Stulpų likučiai šalia kelio grindinio.
15. Vienas iš keturkampių stulpų.
16. Vienas iš apvalių stulpų.
17. Medinio pastato kampas.
18. Dalis medinio dubens iš durpių sluoksnio.
19. Medinės šukos iš durpių sluoksnio viršutinės dalies.
20. Kaulinės šachmatų figūrelės (iš ten pat).
21. Kauliniai dirbinėliai: šachmatų figūrelės, adatinės dalis (centre).
22. Kaulinis verpstukas iš sanario galvutės.
23. Geležinė kilpvinė.
24. Peiliai: viršutinis iš durpės sluoksnio viršutinės dalies, apati-nis — iš šurfo.
25. Cilindrinės spynos fragmentai, aptikti netoli pastato pietvakari-nės sienos.
26. Geležinė šarvu plokštélė, rasta greta medinio kelio grindinio.
27. Katilo ar kibiro ąsa (kairėje) ir arbaleto (viduryje) bei lanko strėlės antgaliai.

28. Žalvariniai papuošalai iš durpių sluoksnio viršutinės dalies: seglukai (kairėje), žvangučiai (viršuje) ir apkaliukas.
29. Durpių sluoksnio viršutinės dalies radinėliai: gintaro gabalėliai (viršutinė eilutė), kauri kriauklelė (viršuje, dešinėje), stiklo karoliukai ir šiferinis verpstukas (apačioje, dešinėje).
- 30, 31. Molinių puodų šukės iš to paties sluoksnio.
32. Molinio ąsočio šukės iš durpių sluoksnio viršutinės dalies.
33. Po durpių sluoksniu rastos lipdytų puodų šukės ir akmeninio kirvio dalis.
34. Akmeninis galastuvas (viršuje) ir molinių samteliai (?) dalys.
- 35—37. XV a. herbinių koklių fragmentai iš durpių sluoksnio viršutinės dalies.
- 38, 39. XV a. koklių fragmentai.
- 40, 41. XV a. koklių fragmentai su paukščių figūromis.
- 42—48. XV a. koklių fragmentai (47, 48 glazuruoti).
- 49—51. XV a. koklinių krosnių karūnelių fragmentai.
52. Plytelės dalis su Sirena iš durpių sluoksnio viršutinės dalies.
53. Plytelės dalis su Ragų herbu.
54. Fantastiškais gyvūnais puoštos plytelės dalis.
55. Rūmų rytinio korpuso pietiniam gale atkasamos rūsio liekanos (iš ryty).
56. To paties rūsio liekanos iš vakarų pusės.
- 57, 58. Virš įgriuvusių rūsio skliautų rastos geležinės vynys.
59. Ten pat rastos neaiškios paskirties geležinės plokštėlės.
60. Batų pasagėlės (kairėje) ir kilpvinės (dešinėje) iš rūmų pietinio kampo patalpy.
61. Durų ar langų apkaustas (kairėje) ir grandis su kilpvine.
62. Durų ir langų apkaustai.
63. Kablys žibintui ar sietynui pakabinti.
64. Langų rėmų apkaustai.
65. I skliautas įmūrijama grandis.
66. Neaiškios paskirties geležinis dirbinys.
67. Priekaliukai monetoms kalti,
68. Neaiškios paskirties geležinis dirbinys.
69. Monetų kalimo štampai.
70. Žalvarinio knygos apkausto dalis.
- 71, 72. Monetų kalimo štampas ir jo detalė (po konservavimo).
73. Renesansinio koklio fragmentas.
74. Daugiaspalve glazūra dengto koklio fragmentas.
75. XVI a. vidurio koklio fragmentas (neglazuruotas).
76. To paties koklio detalė.
77. XVI a. vidurio daugiaspalve glazūra puošto koklio fragmentas.
78. Tokio pat neglazuruoto koklio fragmentas.
79. Koklis puoštas stilizuotomis gėlėmis vazoje (neglazuruotas).
80. XVI a. vidurio koklio dalis (neglazuruotas).
81. Koklio su Vazų herbu fragmentas.
- 82, 83. XVI a. herbais puoštų koklių fragmentai.
- 84—86. XVI a. pab.—XVII a. pradžios kokliai su „apkaustu“ ornamente.

87. Daugiaspalve glazūra puoštas toks koklis.
- 88, 89. XVII a. pradžios karniziniai kokliai su „apkaustų“ ornamentu.
90. XVI a. pab.—XVII a. pradžios koklis su fantastine moters figūrėle centre.
- 91—93. XVI a. pab.—XVII a. pradžios kampiniai kokliai su „apkaustų“ ornamentu.
- 94—99. XVII a. pirmosios pusės kokliai su augaliniu ornamentu (96, 99 neglazuruoti).
100. XVI a. pab.—XVII a. pradžios koklis su „apkaustų“ ornamentu (piešinys).
101. Du tokie daugiaspalve glazūra puošti kokliai.
102. Vienas iš jų.
103. XVII a. pirmos pusės toks mažesnis, žalia glazūra dengtas koklis.
104. Karnizinis koklis su amūro galvute.
105. Heraldiniaių motyvais puoštas karnizinis koklis.
106. To paties koklio piešinys.
107. Kampinis karnizinis koklis.
- 108, 109. Karniziniai kokliai su žirgeliais prie „gyvybės“ ar „pasaulio“ medžio.
110. Augaliniu ornamentu puoštas karnizinis koklis.
111. Toks pat kampinis koklis.
112. XVII a. pradžios karnizinis koklis su medžioklės scena.
113. XVII a. pradžios karnizinis koklis su dvikovos ar turnyro scenos dalimi.
- 114, 115. XVII a. pradžios kokliai su medžiotojais.
- 116, 117. Karnizinis koklis su Gdansko herbu.
- 118, 119. Karnizinis koklis su Rožės herbu (119 — piešinys).
120. Molinės neglazūruotos skulptūrėlės (?) dalis.
121. Molinės neglazūruotos liūto (?) galvos dalis.
122. Smiltainio karnizo dalis su Vazų herbu.
123. To paties detalė
124. Marmurinė sudažyta lenta.
125. Sienos su kontraforsais pirmasis ir antrasis kontraforsai (1964 m. tyrimai).
126. Pirmojo kontraforso bendras vaizdas.
127. Sienos su kontraforsais liekanų vaizdas, žiūrint iš šiaurės pusės (1987 m. tyrimai).
128. I ploto pietinės dalies vaizdas. Nuotraukos viršuje — gotikinio mūro, prišlieto prie sienos su kontraforsais, vaizdas.
129. Sienos su kontraforsais ties pirmuoju ir antruoju kontraforsu liekanų vaizdas. I kairę nuo jos vėlesnio mūro su gotikinių plytų rišimu liekanos.
130. Sienos su kontraforsais pietinė išklotinė ties ketvirtuoju kontraforsu ir pjūvis 1:1; 1 — sukietėjės skiedinys, 2 — plytų ilgainiai sumūryta 14—15 cm storio sienelė, 3 — griuvenos, 4 — anga nišos galinėje sienoje.

131. A. Šliozbergo namo pirmojo aukšto planas su zondų vietų pažymėjimu. Apskritimuose įrašyti skaičiai nurodo patalpų numerius.
132. Žemutinės pilies rūmų vaizdas iš pietų pusės (K. Račinsko piešinys, M. Pšibilskio raižinys).
133. Fiurstenhofo 1740 metų plano fragmentas.
134. Gotikinių sienų liekanos A. Šliozbergo namo patalpoje Nr. 12. Priekiniame plane rytinio flygelio sienos fragmentas.
135. Žemutinės pilies rūmų rytinio korpuso liekanos A. Šliozbergo namo pietrytinėje dalyje: A — rytinio korpuso gotikinės dalies sienų liekanos, B — renesansinės dalies sienų liekanos, C — patalpoje Nr. 8 iškastoje duobėje plokštės pavidalo pamatas ir „kameros“, D — A. Šliozbergo namo pirmo aukšto sienos, E — patalpų numeracija, F — sienelės su gotikinių płyty rišimu liekanos, G — gotikinio flygelio pamatu liekanos.
136. A. Šliozbergo namo patalpos Nr. 9 šiaurinės sienos išklotinė (zondai Z — 47—51); A — kunigaikščių rūmų gotikinės dalies šiaurinės sienos mūras, išlikęs I aukšte po rūmų nugriovimo (XV a.). Mūro paviršiuje plytos nukapotos, arkos vidinis paviršius tinkuotas, tačiau nuo suodžių pajudės, B — arkos užmūrijimo I etapo mūras, D — arkos užmūrijimo II etapo mūras, C — vėlesnio laikotarpio durų angos sąrama, G — rūmų I aukšto kryžminio skliauto pėdos pėdsakai, išlikę gotikiniame mūre.
137. Rūmų gotikinės dalies šiaurinės sienos liekanų skersinis pjūvis 1—1 (zondai Z — 60—61): A — gotikinės dalies liekanos, B — gotikinės dalies mūro užkarpa, C — A. Šliozbergo namo kordoriaus sienos mūras, D — XX a. pirmosios pusės mūras, E — XIX a. įrengtų durų angokraščio mūras iš $22-23 \times 11,5 - 12,3 \times 4,5 - 5,5$ cm dydžio plytų.
138. Grindų iš keraminių płytelų liekanos gotikinėje sienoje tarp patalpų Nr. 8 ir Nr. 9.
139. Rytinio korpuso renesansinio ir gotikinio mūro sandūra patalpoje Nr. 8 (gotikiniame mūre išlikusi netinkuota su rievėtomis siūlémis fasado plokštuma).
140. Rytinio korpuso gotikinės dalies rūsio „A“ pietryčių kampas.
141. Rytinio korpuso gotikinės dalies rūsio „A“ centrinio stulpo liekanos (prie stulpo šonų vėlesnio laikotarpio pertvaros).
142. Gotikinio rūsio „C“ planas: 1 — rūsio šiaurinė siena, 2 — vakarinė siena, 3 — virš suvirtusių skliautų pirmo aukšto grindų płytelės, monetų kalimo spaudai ir kiti geležiniai daiktai, 3 — antro aukšto suvirtusių skliautų liekanos, 5 — laiptų į rūsį „D“ sienelė (laiptai įrengti po rūmų nuniokojimo XVII a. viduryje), 6 — laiptų pakopos iš griuvenose surinktų profiliuotų akmens blokų, 7 — pietinės sienos išorėje išlikusio cokolio kontūras.
143. Rytinio korpuso rūsio patalpos „C“ šiaurinės sienos liekanų išklotinė.
144. Rytinio korpuso rūsio patalpos „C“ vakarinės sienos liekanų išklotinė.

145. Patalpos „C“ pletinės sienos liekanų pjūvis 5—5:1 — pletinės sienos liekanų mūras, 2 — žalsvo atspalvio su juosvais įtarpais perkasta žemė, 3 — pilkasis smėlis su juosvais įtarpais, plytų trupiniai, 4 — juosvas sluoksnelis su suodžiaisiais, 5 — tamsiai pilka perkasta žemė (griovio, įrengto 1831 m. statančio tvirtovę, užpylimas), 6 — čia rastų plytų, kurios galėjo būti grindiniu, 7 — patalpoje „C“ 1988 m. iškastos duobės apačia.
146. Patalpos „C“ šiaurės vakarų kampas.
147. Patalpos „C“ šiaurės rytų kampas.
148. Patalpos „C“ pietvakarių kampas.
149. Zemutinės pilies rūmai iš šiaurės vakarų pusės (P. Smuglevičiaus pieš. 1786 m.).
150. Rūmų rytinio korpuso lango angokraščio liekanos A. Šliozbergo namo patalpoje Nr. 5 (zondas Z—100+107).
151. Profilinė nerviūrinė (?) plyta.
152. Detalė iš pilko stambiagrūdžio konglomerato. Profiliuoti paviršiai buvo dažyti.
153. Detalė iš pilko smulkiagrūdžio konglomerato. Profiliuoti paviršiai buvo dažyti.
154. Detalė iš pilko siambiagrūdžio konglomerato. Profiliuoti paviršiai buvo dažyti.
155. Detalė iš pilko smulkiagrūdžio konglomerato. Profiliuoti paviršiai buvo dažyti.
156. Detalė iš pilko stambiagrūdžio konglomerato.
157. Balto kalkakmenio detalė; viename šone jrėžta raidė „M“ ar „W“.
158. Žalsvai pilko smulkiagrūdžio smiltainio detalė.
159. Rudo marmuro detalės nuolauža.
160. Žalsvai pilko smulkiagrūdžio smiltainio detalė.
161. Juodo marmuro detalės nuolauža.
162. Rudo marmuro detalės nuolauža.
163. Juodo marmuro detalės nuolauža.

КНЯЖЕСКИЙ ДВОРЕЦ ВИЛЬНЮССКОГО ЗАМКА. ИССЛЕДОВАНИЯ 1988 ГОДА

Резюме

ВВЕДЕНИЕ

Вильнюсский Нижний замок находился в центре города, у северного, западного и юго-западного подножья горы Гедиминаса. Он занимал площадь величиной в несколько га и был опоясан рекой Вильня. С конца XIII — начала XIV столетия его окружала и кирпичная оборонительная стена с башнями. Дорога, лежавшая на северном склоне горы Гедиминаса, соединяла его с Верхним замком.

На площади, защищаемой стенами и башнями, с начала XIV в. стоял дворец Великого князя литовского. В конце XIV в. здесь находились собор, дворец вильнюсского епископа, костел св. Анны, первая литовская школа, жилые дома вельмож и членов капитулы. На территории замка находился и арсенал — оружейный склад, помещения стражи замка и дворцовой службы, конюшни, помещения для карет и повозок, а также другие строения хозяйственного назначения. Позднее здесь обосновался и Верховный трибунал, в башенных подземельях находились тюрьмы, а возле собора и костела св. Анны, до середины XVI в. — кладбища. Возле Княжеского дворца с середины XVI в. был сад. Таким образом, замок был центром политической, хозяйственной, религиозной и культурной жизни Великого Княжества Литовского.

Со временем замок менялся. Строения постоянно ремонтировались, перестраивались после пожаров или после прихода новых хозяев. Каждый раз преобразовывался по требованию нового архитектурного стиля.

В письменных источниках замок впервые упоминается в 1365 г. Большинство сведений касается XVI—XVIII вв. Небогаты и иконографические материалы — самый ранний план замка относится только к середине XVIII в.

Скудные сведения и о Княжеском дворце. Имеются сведения о том, что в XVI—XVII вв. он стоял между горой Гедиминаса и собором, т. е. в центре Нижнего замка. Дворец тогда состоял из 4 корпусов, формиро-

вавших двор в форме неправильного четырехугольника. Восточный корпус находился у склона горы Гедиминаса, западный — упирался в собор. По сведениям иконографического материала, восточный и южный корпуса были высотой в три этажа.

По сведениям письменных источников, дворец был роскошным. В XVI в. в нем помещались библиотека короля Зигизмунда Августа, картинная галерея, собрания других художественных ценностей. Во дворце устраивались концерты, в первой половине XVII в. — оперные спектакли, а во дворе — турниры.

В 1610 г. дворец сгорел. После ремонта он служил еще около 40 лет.

Летом 1655 г., во время войны с Москвой, московская армия без более серьезных боев заняла г. Вильнюс и его замки. 11 июля 1661 г. литовские войска вернули город, однако бои за замки продолжались до начала декабря. В результате боев часть строений Нижнего замка сгорела, часть была повреждена артиллерийскими снарядами, часть деревянных сооружений окруженными войсками использована в качестве топлива. Княжеский дворец остался полуразрушенным, без крыши.

Около ста лет он простоял неремонтированным и неиспользованным. Во второй половине XVIII в. пригодные для жилья помещения сдаются в аренду несостоятельным горожанам. Их здесь поселилось более 20 семей.

После третьего раздела Речи Посполитой, в 1795 г. Вильнюс вместе с большей частью Литвы перешел в состав Российской империи. 19 октября 1799 г. магистратом г. Вильнюса, по указанию гражданского губернатора Литвы Фризеля, полуразрушенный Княжеский дворец был продан купцу из Кременчуга Слуцкому для разбора. В 1800—1801 гг. дворец исчез с поверхности земли. Сохранилась только часть восточного корпуса, которая в XIX в. была перестроена. Вначале она принадлежала частному лицу, а позднее — разным военным учреждениям.

Несколько последних десятилетий в этом здании находился Республиканский дом пионеров.

Менялась и окружность дворца. В 1831—1837 гг. гора Гедиминаса и у ее подножья находившийся арсенал были превращены в крепость. Выкопан глубокий ров и насыпана насыпь. Ров глубиной в 2,4 м пересек и территорию дворца. Окружность крепости должна была быть открытой, хорошо обстреливаемой. С этой целью были разрушены остатки оборонительной стены и башен замка, здание Трибунала, дворец епископа и другие строения.

В 1878 г. крепость перестала существовать. В 1881—1884 гг. ее рвы были засыпаны, насыпи выровнены. Территория дворца превращена в парк. Облик Нижнего замка и его дворца постепенно был вильнюсцами забыт. В середине XX в. о них иногда напоминали только случайные находки — при выкапывании траншей для труб водопровода, канализации или кабелей встречающиеся кирпичные фундаменты, развалины, фрагменты изразцов.

Долгое время считалось, что дворец Нижнего замка в стиле ренессанса строился в середине XVI в. при короле Зигизмунде Аугусте. В течение последних десятилетий найдены новые данные о том, что этот дворец строил отец Зигизмунда Аугуста — король Зигизмунд Старый. Позже дворец только перестраивался или реконструировался. Кроме того, обнаружены материалы о том, что княжеский дворец здесь стоял в еще более раннее время — в начале XV в., при великом князе Виттаусе. Остатки этого дворца обнаружены при исследовании сохранившегося подземелья его восточного корпуса. В XV в. в результате строительства этого дворца были затронуты кирпичные стены еще более древнего здания, относящегося к XIV или даже к XIII в. Остатки таких стен с массивными контрфорсами обнаружены еще в 1964 г. Они сохранились к западу от восточного корпуса. Фрагменты готических кирпичных стен обнаружены и на месте западного корпуса дворца.

Дворец построен на месте древнего поселения. Об этом свидетельствуют остатки культурного слоя V—IX вв., обнаруженные в 1964 г. во дворе дворца. Геологические исследования показали, что это поселение находи-

дилось на узком мысе, вытянутом от горы в сторону топкой долины реки Вильяя.

Все более ранние исследования на этой территории проводились в связи с хозяйственными работами: прокладкой труб водопровода, канализации, отопления, реконструкцией зданий. 9 марта 1988 г. Институт истории Академии наук Литовской ССР получил задание исследовать территорию дворца. Цель археологических и архитектурных исследований — накопить данные для реставрации дворца.

Создана комплексная группа исследователей, в которую входят археологи, историки, историки архитектуры, искусствоведы.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Начались возле сохранившегося северного конца восточного корпуса ренессансного дворца, со стороны двора. Цель исследований — накопить данные о находящемся здесь культурном слое и застройке территории до строительства ренессансного дворца. Также было важно выяснить назначение кирпичных фундаментов, обнаруженных во время ранее проведенных здесь археологических раскопок.

Величина исследуемой площади 20×9 м. Восточным краем она упирается в западную стену фундамента восточного корпуса, северная — охватывает стену северного корпуса со стороны двора, южный край — сохранившуюся готическую стену с контрфорсами более ранних времен. Таким образом, исследуется северо-восточный угол двора ренессансного дворца (рис. 2—3).

Мощь культурного слоя достигает около 8 м. Нижняя его часть находится глубже нижней части фундаментов ренессансного дворца на 3,5—4 м. Исследованиям более глубоких слоев уже мешали струи «текущего песка».

Составом и хронологией культурный слой делится на 3 части:

А — верхний слой темной земли толщиной в 0,3—0,7 м.

В — слой развалин толщиной в 1,9 м, засыпан в третьем десятилетии XVI в.

С — слой торфа толщиной в 4—4,8 м со следами деятельности человека XIV—XV вв. Его накрывает нивелиционный слой песка толщиной в 0,4—0,7 м, засыпанный в начале XVI в.

Слой А состоит как будто из двух частей. На поверхности лежит слой чернозёма толщиной в 0,1—0,15 м. Он ярко прослеживается четырехметровой полосой вдоль стены дворца. Дальше идет дорога, ширина которой около 5 м. Она состоит из слоя щебня толщиной в 0,1—0,15 м. Под щебнем местами замечен слой песка толщиной около 0,1 м. Дорога скорее всего в XIX в. была вымощена камнем. Во время ремонта дороги камни изъяты.

Глубже — слой темной земли толщиной в 0,3—0,35 м, перемешанной с кусками кирпича. Этот слой образовался скорее всего после анулирования вильнюсской крепости в 1878 г., выравнивая его насыпи и преобразования части этой крепости в 1881—1884 гг. в городской парк.

Слой В от верхнего слоя (А) отделяет находящийся на глубине 0,6—0,7 м слой песка толщиной в 0,15—0,2 м, в котором кое-где обнаружены камни диаметром в 0,1—0,3 м. Он покрывает всю северную часть двора и отмечает поверхность дворцового двора XVI—XVII вв. Двор был вымощен камнем. Создается впечатление, что его поверхность не менялась от воздвижения дворца в 1520—1530 гг. до снесения в конце XVIII в.

Под этой вымосткой обнаружен слой развалин толщиной в 1,9 м. В нижней его части лежит кора раствора извести толщиной в 0,03—0,15 м. В этой коре сохранились кирпичи с продольными выемками.

Слой развалин состоит из мелких частей кирпича, кусков раствора. Кирпич готический и более тонкий — в 0,06 м. Среди готического кирпича имеются части нервюрного в виде креста. Ширина его «крестовины» достигает 0,14 м, толщина — 0,09 м. Найдены и профилированные кирпичи меньшего формата. Некоторые из них крашеные — на них замечены следы белой, черной,

темно-синей, темно-красной краски. Обнаружены и куски крашеной штукатурки — остатки фрески.

В развалинах найдено около 30 шт. плиток от пола. Большинство из них квадратные, но имеются в форме треугольника и ромба. Их толщина 2—4 см, величина от 11×11 см до 17×17 см. Часть плиток была сложена на слое песка, часть — на известковом растворе. Некоторые покрыты глазурью бурого и зеленого цвета. Глазурованные плитки могли использоваться и для покрытия стен.

Черепицы не много. Немногочисленны в развалинах и изразцы. Все они относятся к началу XVI в. Таким образом, кора извести должна бы отмечать период строительства ренессансного дворца 1520—1530 гг.

Слой С состоит из слоя песка толщиной в 0,4—0,7 м, находящегося под корой извести. Он перемешан с целыми кирпичами и их кусками, углем, костями животных, фрагментами черепиц, мискообразных изразцов. Часть изразцов имеет круглые или крестообразные устья, часть — устья в форме прямоугольника. Это скорее всего нивелиционный слой. Под этим слоем песка лежит слой торфа со следами деятельности человека. В верхней части слоя торфа имеются промежутки из обильного гнилого дерева, кусков досок, кирпича, песка. Здесь также найдены мелкие куски стеклянной посуды, изразцов второй половины XV в.

Глубже сохранились тесанные и круглые столбы, части построек и деревянной вымости, много костей животных, имеются обрезки кожи, одиночные железные и деревянные изделия.

На глубине 7,7 м от поверхности дворцового двора обнаружена груда камней. Это бывшее дно старого русла реки. На камнях найдено несколько черепков лепной керамики и часть каменного топора. Эти находки I тысячелетия до н. э. — начала I тысячелетия н. э. попали сюда случайно из поселения, находившегося чуть выше, на террасе.

В слое торфа обнаружено свыше 10 столбов (рис. 13—17), большинство из которых четырехугольного сечения (в сечении до 30×29 см). Группа столбов обра-

зует прямоугольник неправильной формы величиной в $6,3 \times 5,3$ м. Она датирована второй половиной XV в. Предполагается, что это остатки моста. Он направлен в сторону дворцового двора. Несколько глубже обнаружена группа из 5 более ранних столбов.

Возле верхнего ряда столбов сохранился сток досочного дренажа.

В северо-восточной части двора, под фундаментом стены ренессансного дворца, обнаружен угол нижнего венка деревянного строения (рис. 17). Строение хозяйственного назначения. Мимо него проходила деревянная улица, вымощена досками шириной от 15—20 см до 30—40 см. Ширина улицы достигает 2 м. Большая ее часть находится под стеной дворца.

Усадьбы окружались забором из тесанных досок — сохранились части такого забора второй половины XIV в. Возле него найден цилиндрический замок и наконечник арбалетной стрелы того периода.

Из деревянных изделий следовало бы упомянуть часть деревянного ведра, край миски, диаметр которого 17—18 см, двустороннюю расческу длиной в 7,5 см (рис. 18, 19),.

Изделия из кости тоже немногочисленны, но разнообразны. В верхней части торфа найдена часть игольницы, диаметр которой около 1,8 см. Длина сохранившейся части 5 см. Игольница точеная, орнаментирована поперечными ровиками и кружками. Датирована XV в. Найдены также костяное прядлище в форме полусфера диаметром в 3,5 см и несколько шахмат или их частей (рис. 20, 21, 22).

Из железных вещей имеются 2 ножа. Большинство других изделий связано со строительством. Это гвозди, пробои, части цилиндрических замков. Имеются также часть удил, четырехугольная пряжка, два наконечника стрел, пластины от доспех. Кроме того, найдена рукоятка от медного ведра или котла (рис. 23—27).

Из украшений обнаружены только бронзовая оковка поясного ремня (прямоугольная пластинка), две маленькие булавки (длина 4,5 и 5,7 см), два шарообразных бубенчика, бусина буроватого шифера, несколько

бусин из непрозрачного стекла с белыми волнистыми поперечными линиями, часть стеклянного перстня, одна раковина каури (рис. 28, 29).

Керамика из торфяного слоя только гончарная (рис. 30, 31, 32). Это выпуклые сосуды, часто орнаментированные прямыми и волнистыми горизонтальными линиями. Несколько черепков лепной керамики найдено только под слоем торфа (рис. 33).

Кроме черепков сосудов найдено несколько керамических изделий, напоминающих тигли или втулки ковша (рис. 34). Остальные керамические изделия связаны со строительством. Это черепицы, изразцы, плитки.

Черепицы сохранились фрагментарно. Большинство изразцов — мискообразные. Только в верхнем слое торфа найдены и плоские изразцы. Большую часть плоскости изразцов занимают щиты с гербом, реже декоративный рисунок. Только незначительная часть изразцов покрыта глазурью зеленого, желтого или бурого цвета (рис. 35—51).

В верхней части торфа найдены 4 части плиток, покрытых темнозеленой глазурью и гербами или фигурами. Плитки предназначались для покрытия стен (рис. 52—54).

Одну из многочисленных групп изделий в слое торфа составляют части кожаной обуви и обрезки кожи.

Этот слой торфа (С) в основном образовался в XIV—XV вв. Его начало, возможно, уходит в XIII в. Правда, результаты радиокарбонного анализа дают основание нижнюю часть этого слоя датировать X—XI вв., но археологических находок из этого периода пока нет.

Исследования юго-восточной части дворца

В южной части восточного корпуса дворца исследована площадь величиной в 20×20 м. Исследуемый раскоп охватывает ров, который существовал здесь с 1831 по 1878 г. Позже ров был засыпан привезенным из города мусором.

В раскопе, среди развалин, обнаружены многочисленные фрагменты каменных плит от пола, мелкие фрагменты изразцов и мраморной отделки интерьера, керамические плитки от пола. В более нижних слоях найдены довольно хорошо сохранившиеся изразцы, железные гвозди, штампы для чеканки монет, подковки от сапог, монеты XVII в., каменные карнизы обвода окон или дверей. Самую многочисленную группу находок составляют изразцы. Их найдено около 1000 фрагментов разной величины. Большинство из них полихромические и зелёные, относящиеся ко второй половине XVI—началу XVII в. (рис. 73—119).

В раскопе также обнаружен подвал юго-восточного угла дворца. Чуть лучше сохранилась только северная его стена, толщина которой 1,85 м. Остальные стены сильно разрушены. Их остатки найдены только на глубине 3—3,5 м.

Подвал целиком засыпан руинами, кирпичем, большими кусками сохранившихся сводов. Своды верхних этажей сложены из желтого кирпича, величина которого $13 \times 7 \times 30$ см. В одном из кусков свода сохранился железный крюк с кольцом для подвешивания светильника. Поверхность сводов покрыта белой штукатуркой. Лежавшие ниже части сводов и одиночные кирпичи красного цвета, их величина $14—15 \times 8—8,5 \times 30—32$ см, а также в углах сохранившиеся остатки сводов указывают на то, что подвал и скорее всего первый этаж до уничтожения дворца имели своды из готических кирпичей. На свалившихся сводах местами сохранился небольшой слой песка, на котором были сложены полы из керамических плиток. Сам подвал был выстлан деревянным полом. В нем сохранились следы сильного пожара — кирпичи стен сильно обожжены, расплавлены. Подвальное помещение имело ширину в 9,5 м. Длина его западной стены 11,5 м, восточной — 10,5 м. Толщина восточной стены со стороны горы достигает 2,6 м, южной, со стороны города — 3,3 м. Стены сложены из камня. С обеих сторон выровнены кирпичем.

Вход в подвал (ширина в 1,8 м) ведет со стороны соседнего подвального помещения, относящегося уже к

южному корпусу дворца. Оба эти корпуса — восточный и южный — строились одновременно — их стены между собой соединены, а не пристроены друг к другу.

Исследования будут продолжаться.

АРХИТЕКТУРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

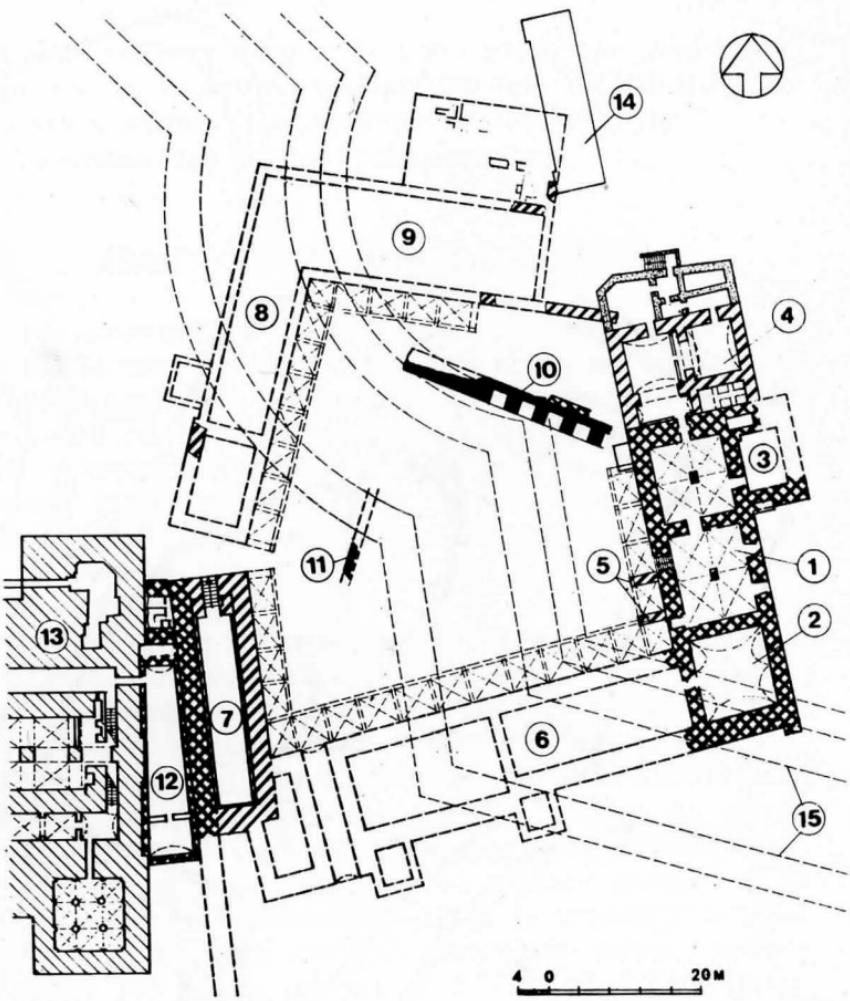
Великокняжеский дворец Вильнюсского Нижнего замка в XVI веке состоял из четырех корпусов: восточного, южного, западного и северного. Они окаймляли четырехугольный двор. Стены дворца завершались аттиками. Таким он изображается на планах и рисунках XVIII века — первой половины XIX века. Дворец был разрушен в 1799—1801 гг. Сохранились под землей лишь фундаменты и остатки подвалов, а также ряд фрагментов стен восточного корпуса.

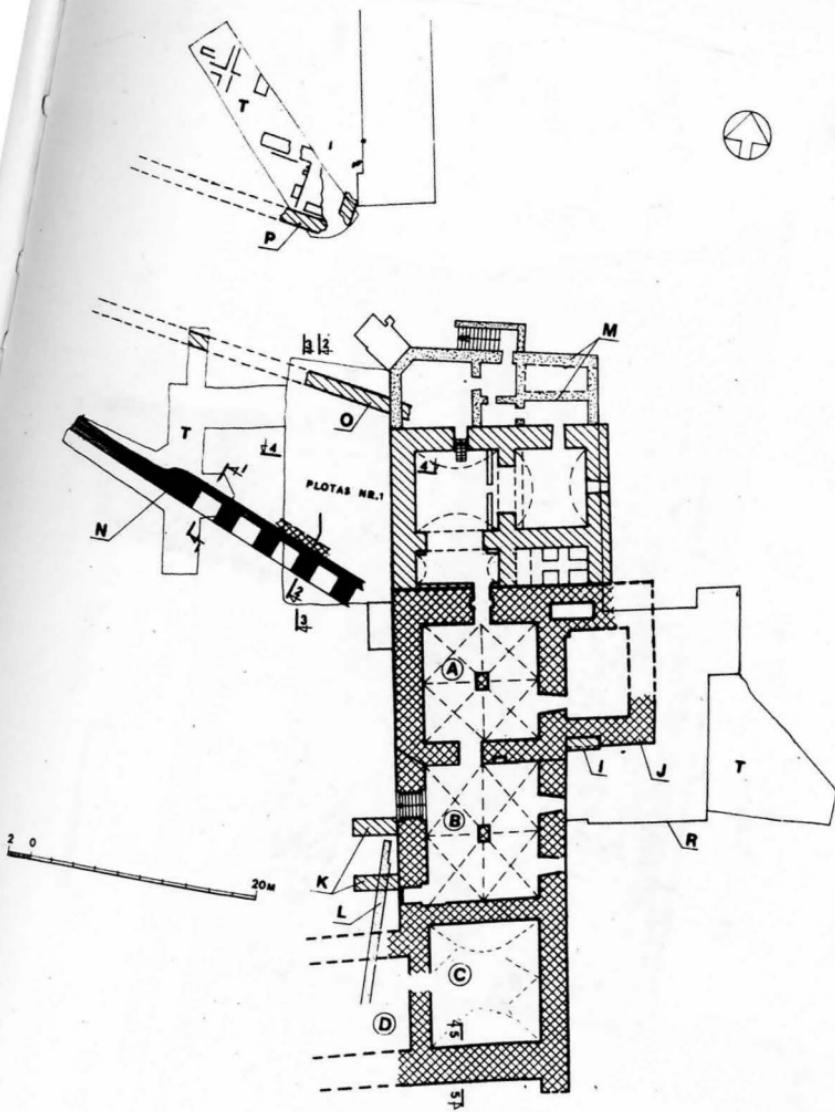
Новейшие археологические исследования показали, что великокняжеский дворец сооружался на протяжении нескольких строительных периодов. Начиная с конца XIII в. — начала XIV века он расширялся, перестраивался, украшался вплоть до первой половины XVII века.

Наидревнейшие остатки каменной кладки на территории дворца — это так называемая стена с контрафорсами. До сих пор исследован ее отрезок длиной до 30 метров. Толщина стены 2,28—2,3 м (у подошвы — 2,8—2,9 метра). Восточная часть стены имеет ниши, глубина которых 165 метра, ширина — 2,37—2,43 м. Между нишами находятся диафрагмы, ширина которых около 1,45 м. Диафрагмы условно были названы контрафорсами, предполагая, что они укрепляли стену с южной стороны. Ниши с контрафорсами обнаружены в отрезке стены длиною около 18 метров. Западная часть стены без ниш, без контрафорсов.

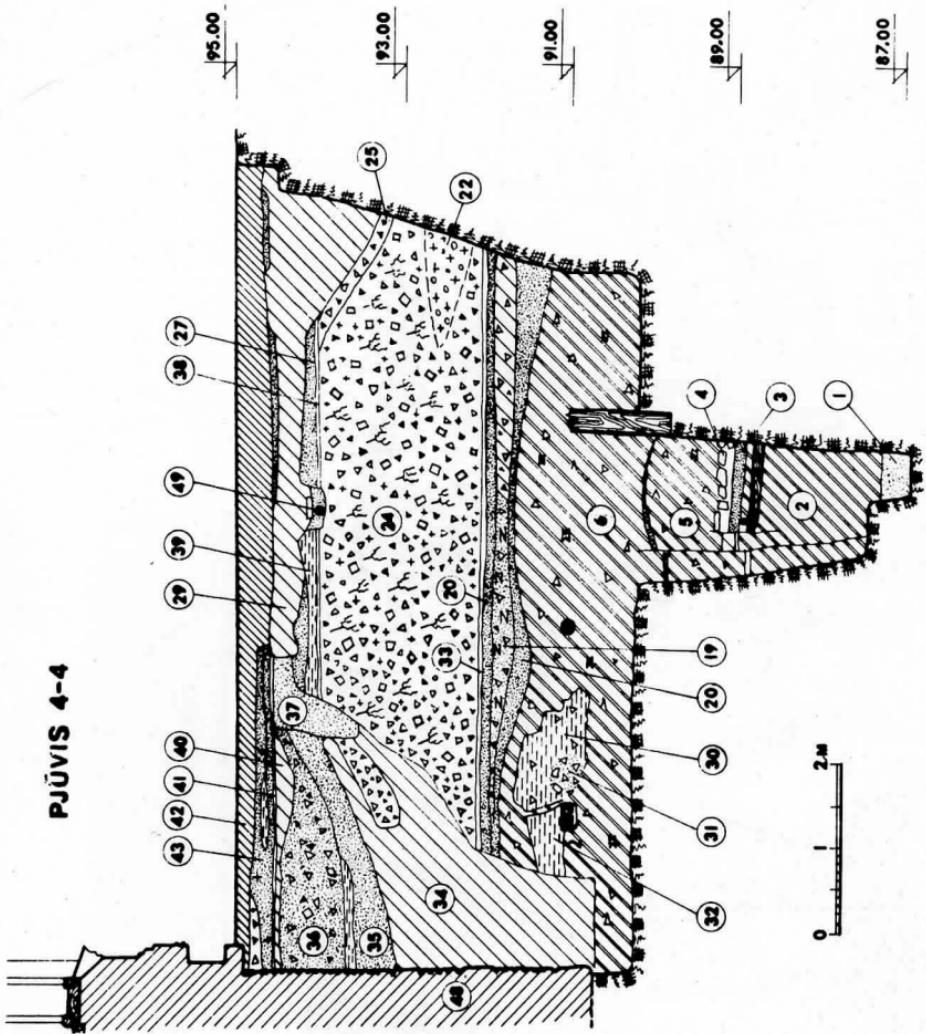
Верхняя часть этой стены находится примерно на глубине 0,4—0,8 метра от нынешнего уровня земли исследуемой территории. Особенности кладки стены: на поверхностях стены преобладает балтийская (вендинская) перевязь кирпичей: в одном ряду чередуются два ложка и один тычок кирпичей. Кладка лусковой конструк-

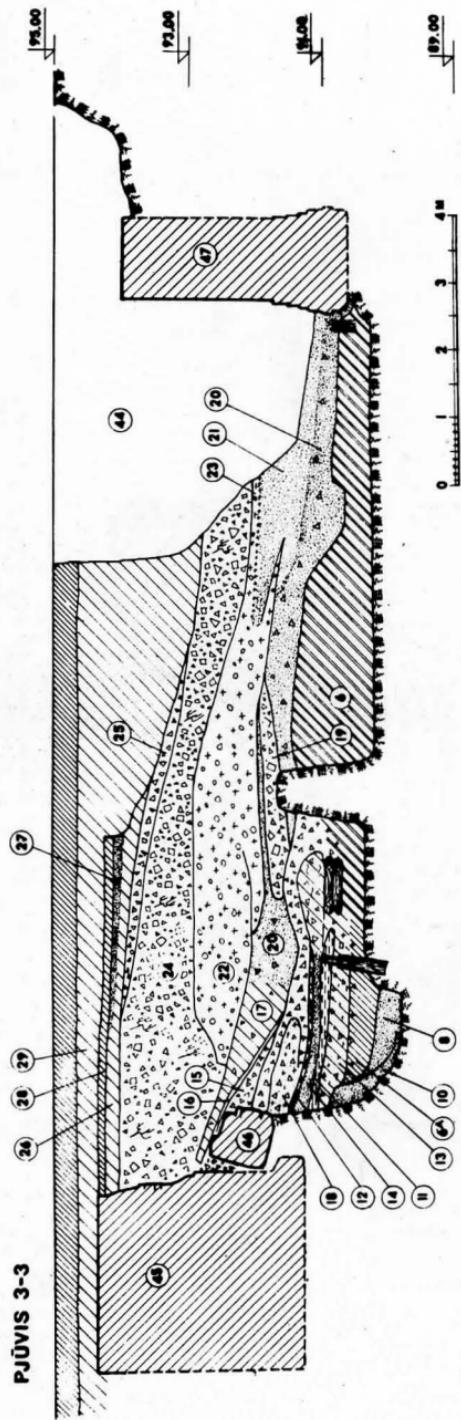

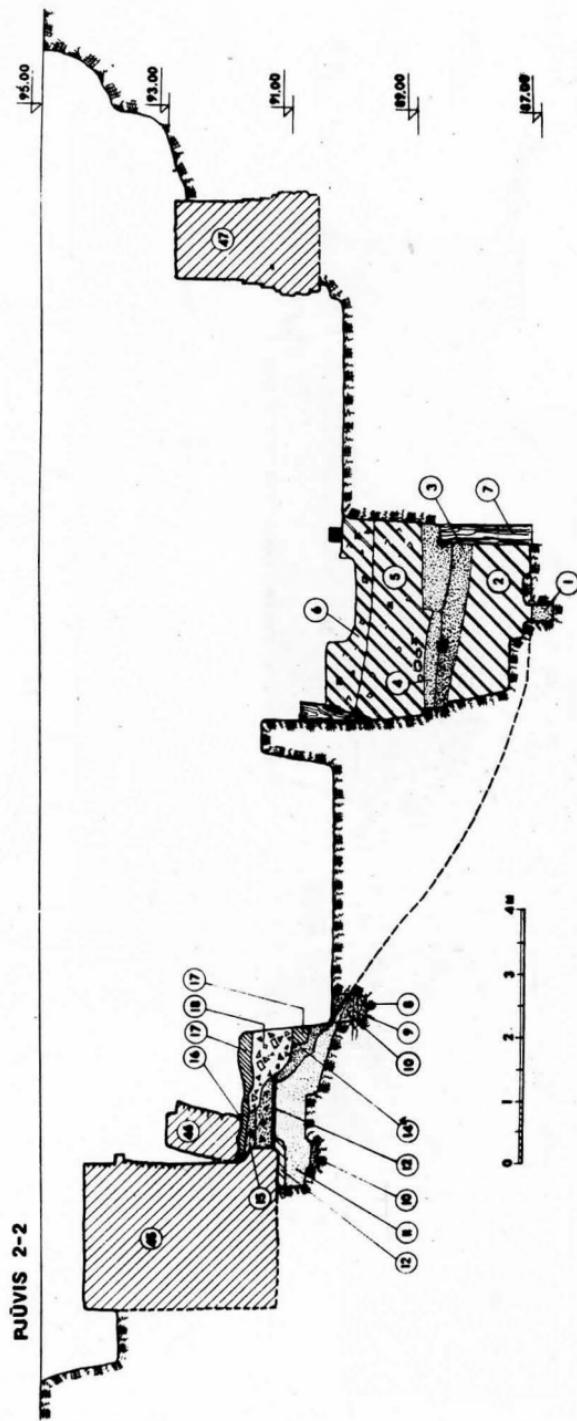

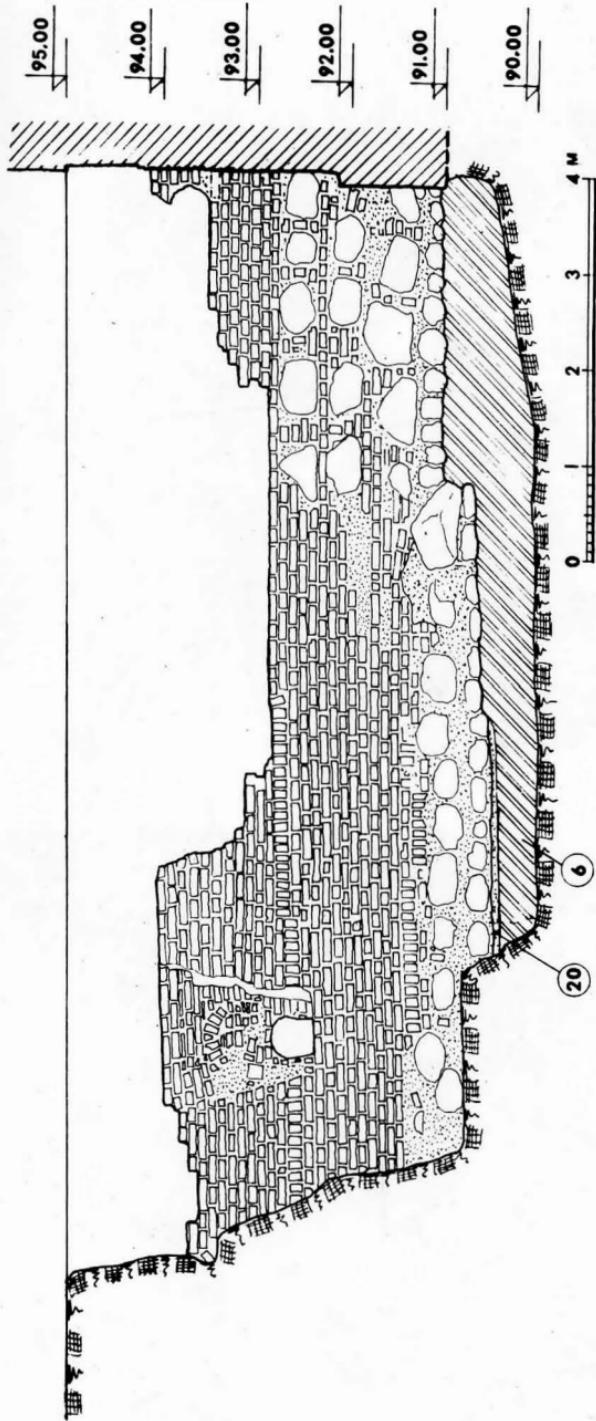
PJŪVIS 4-4

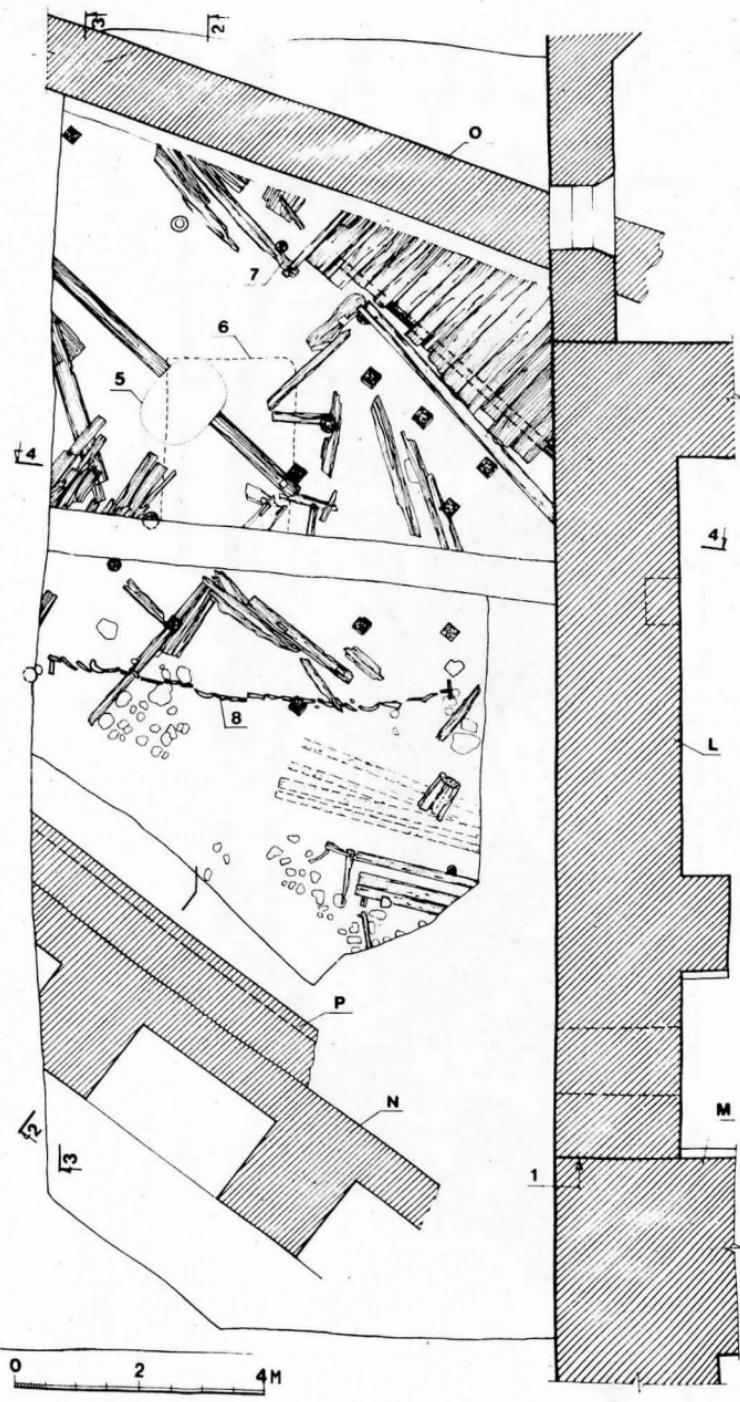

PJUVIS 3-3

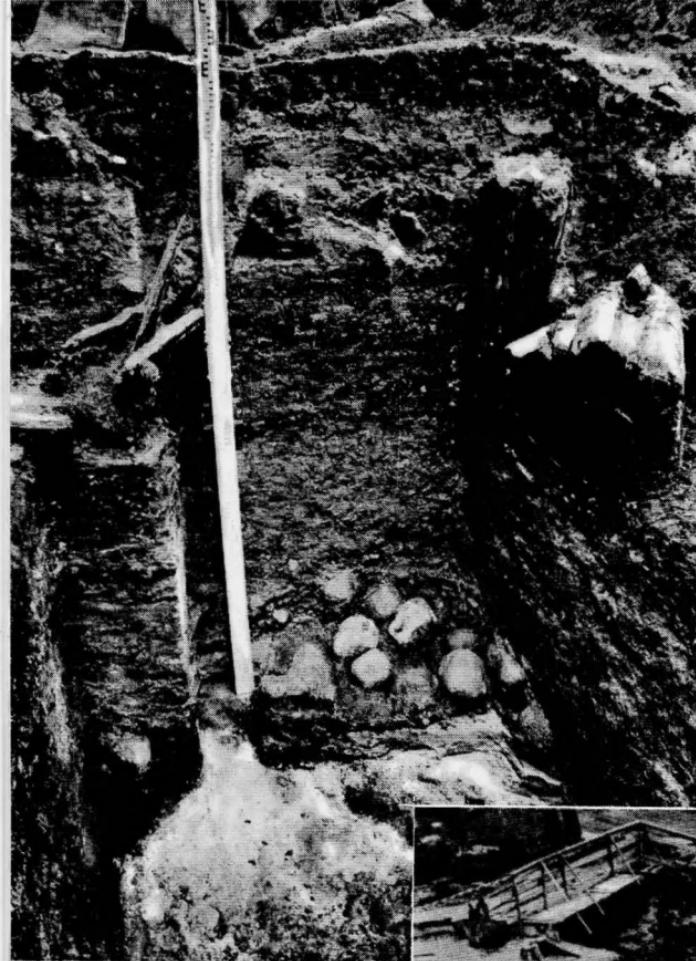

9

10

11

12

13

14

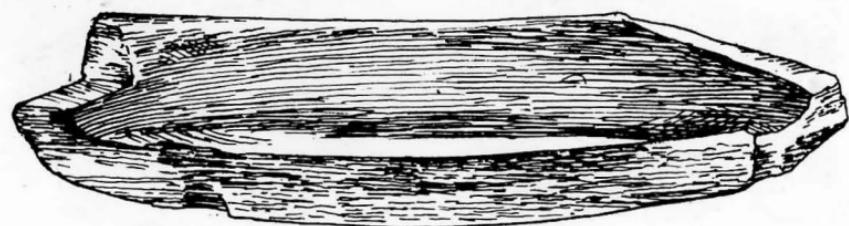

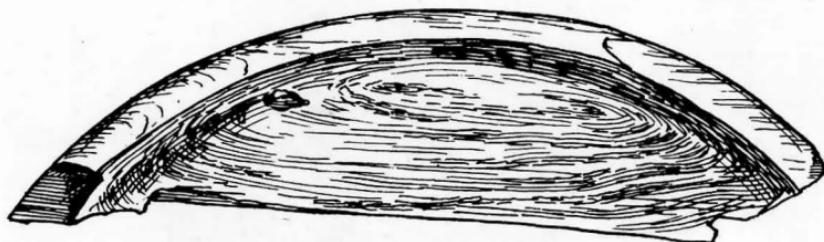
16

17

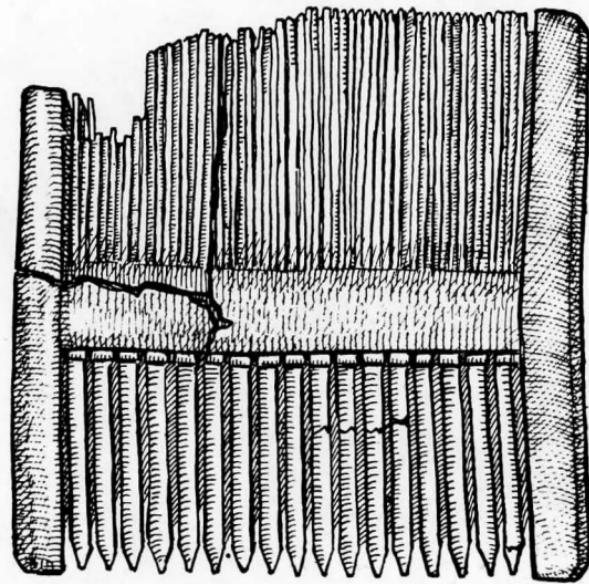

— 3 cm —

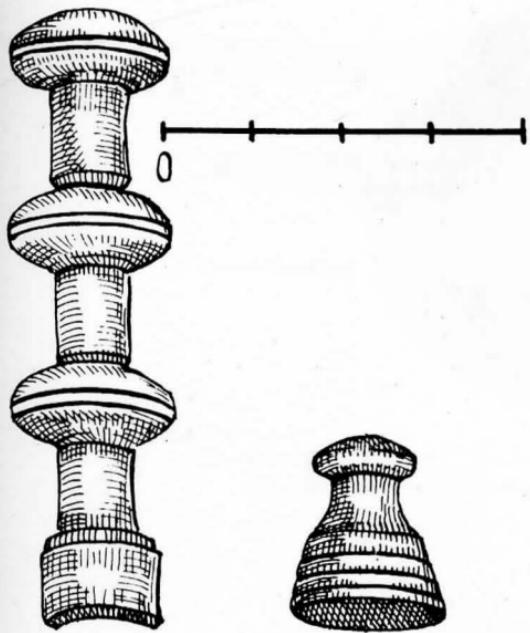
18

19

0

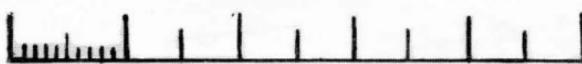
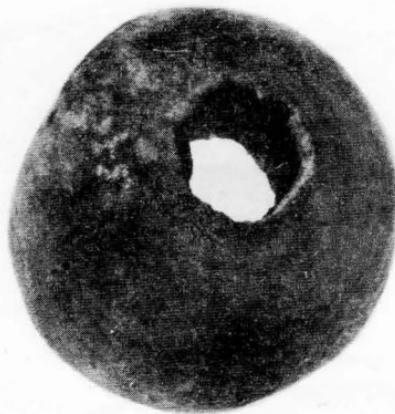
6

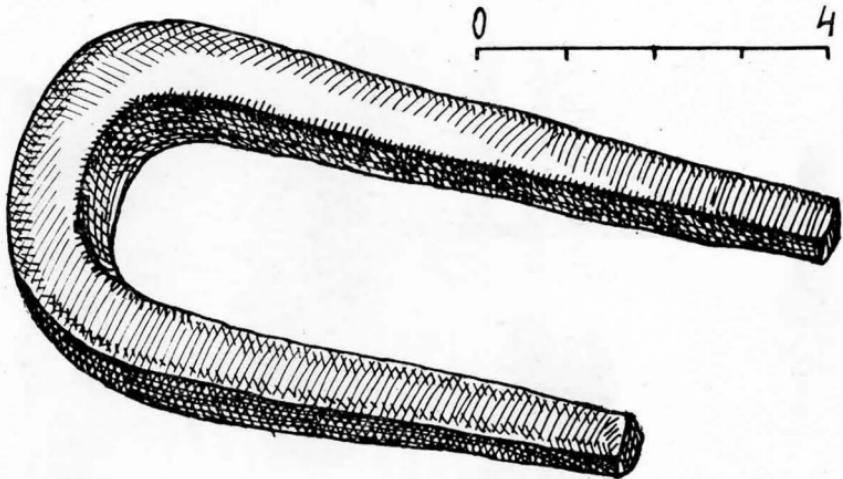
20

21

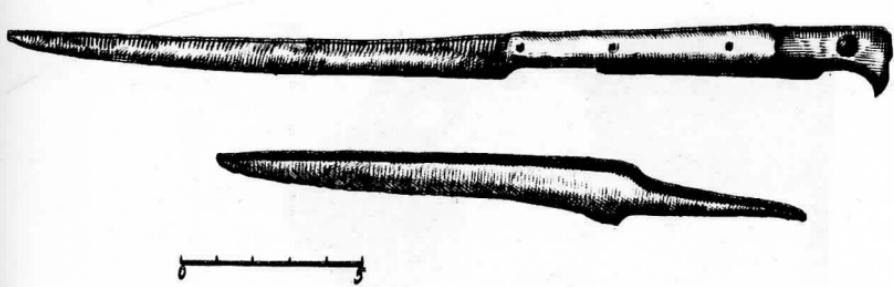

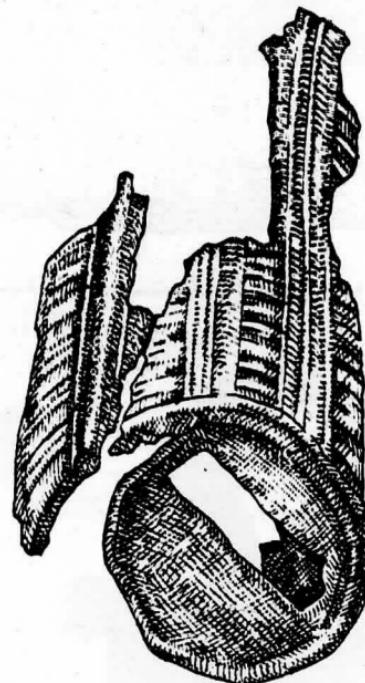
22

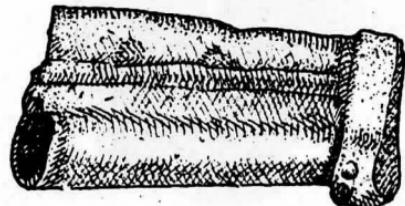
23

24

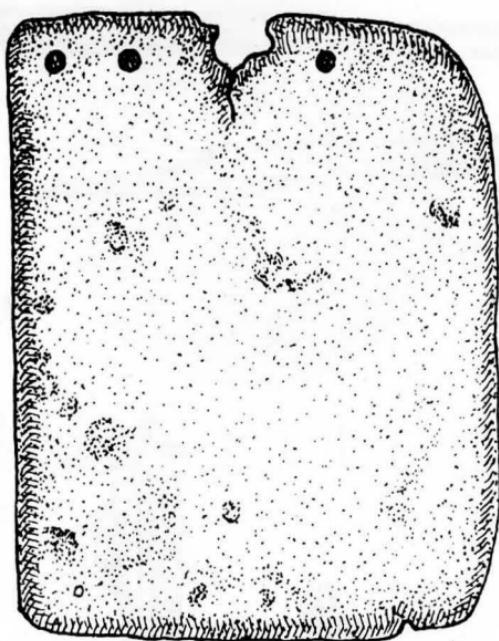

0 4

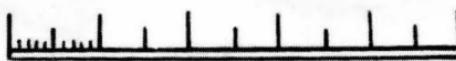
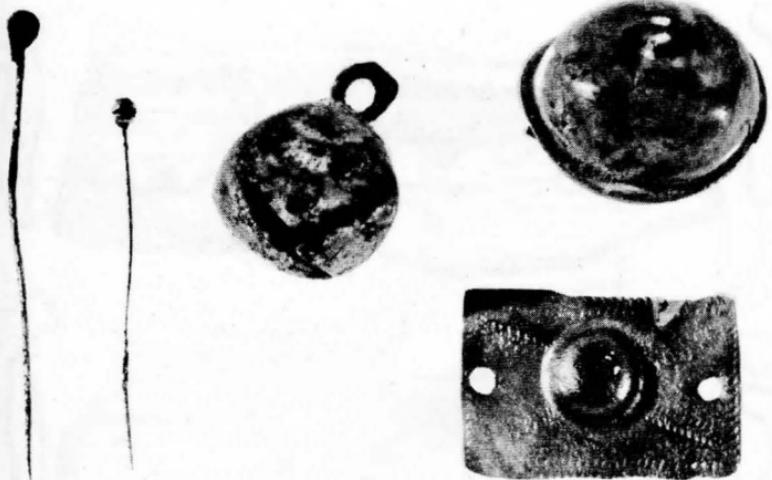

25

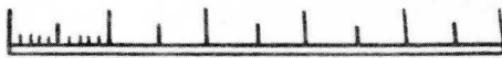
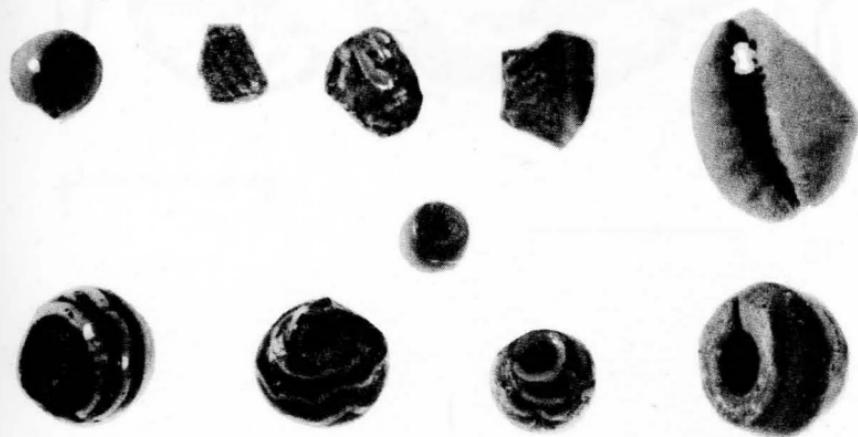
26

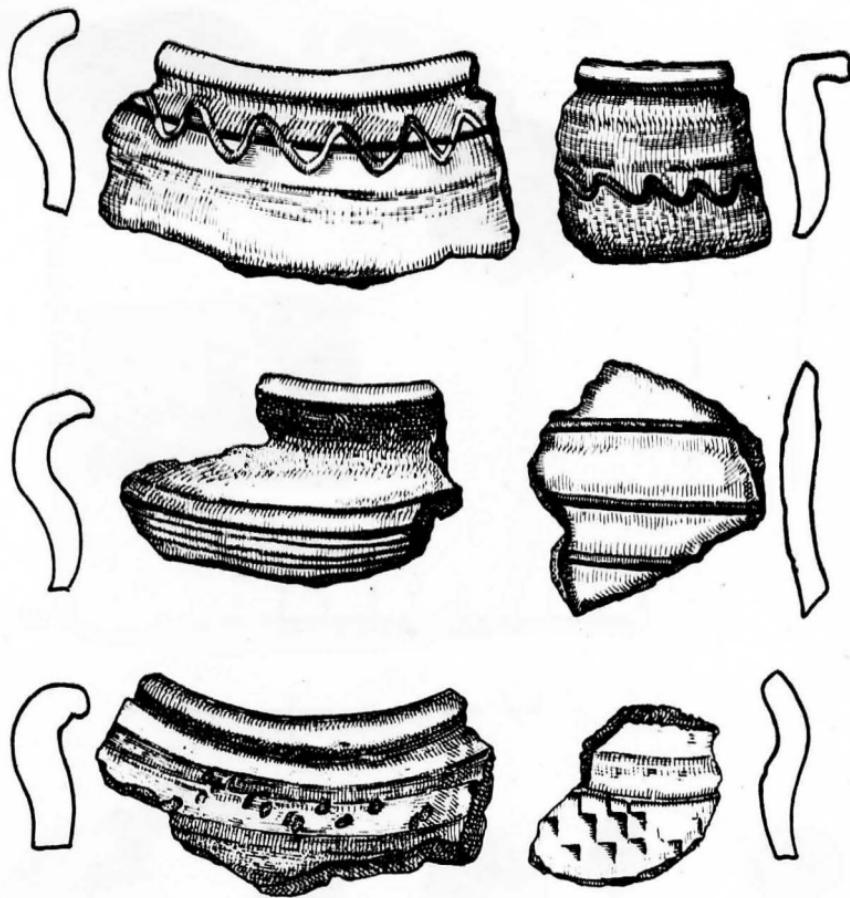
27

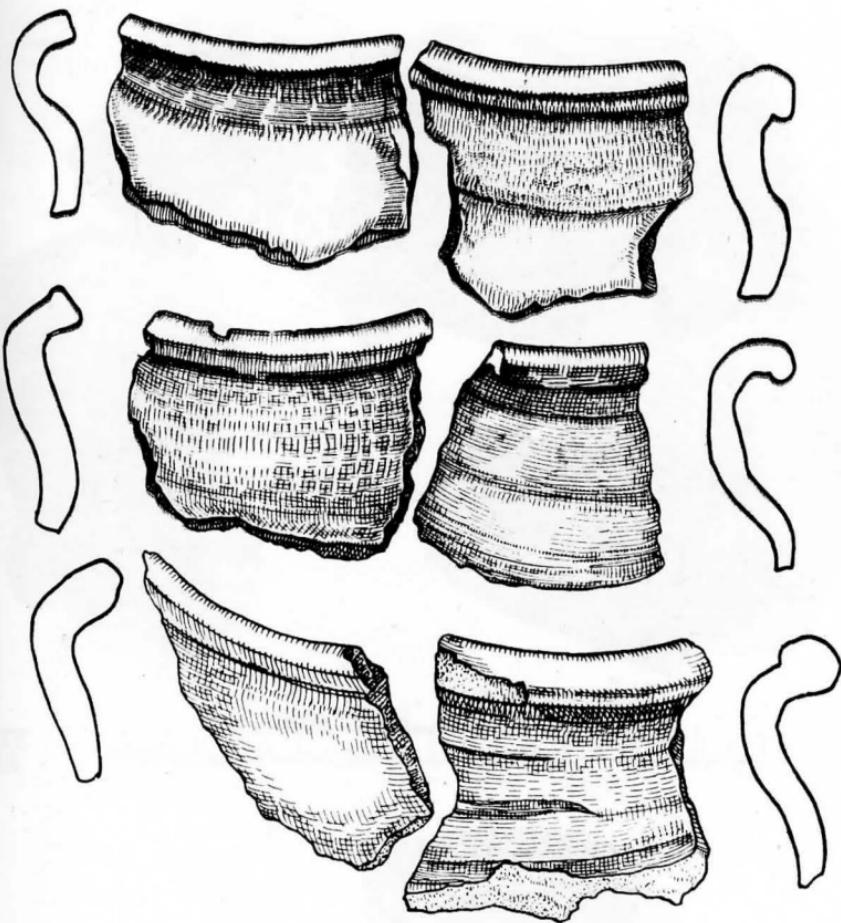

28

29

0 5

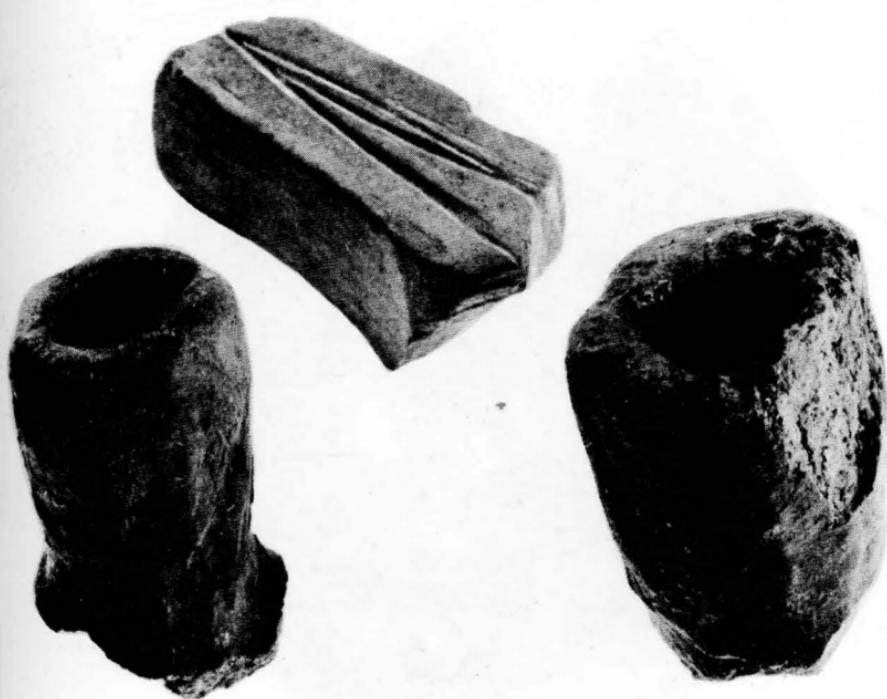
31

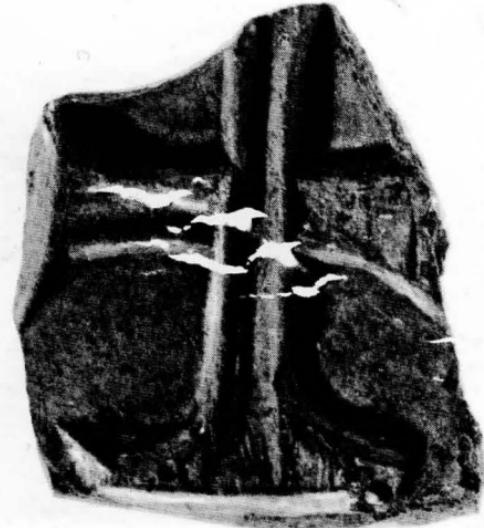
32

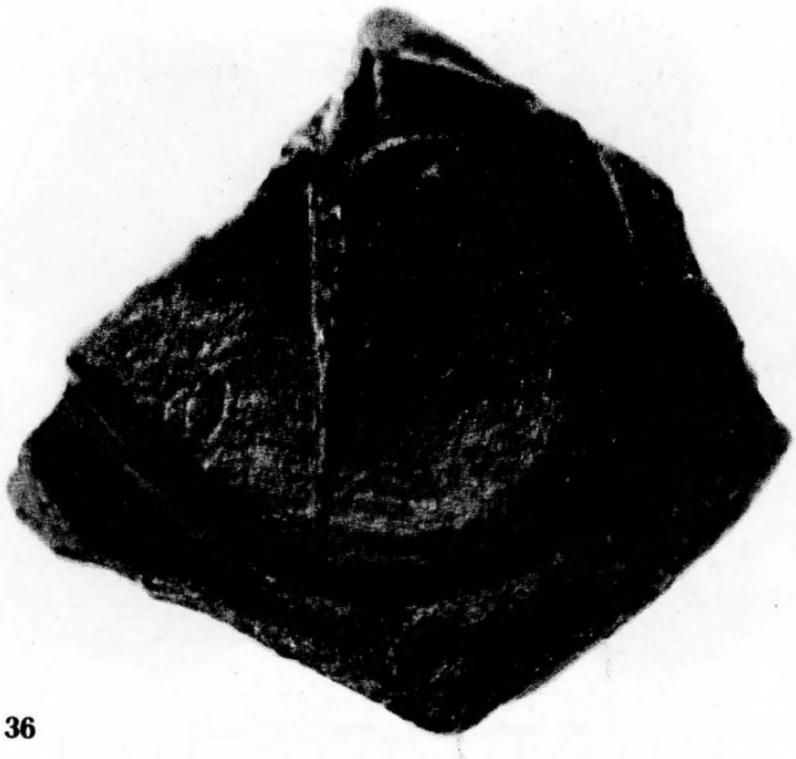
33

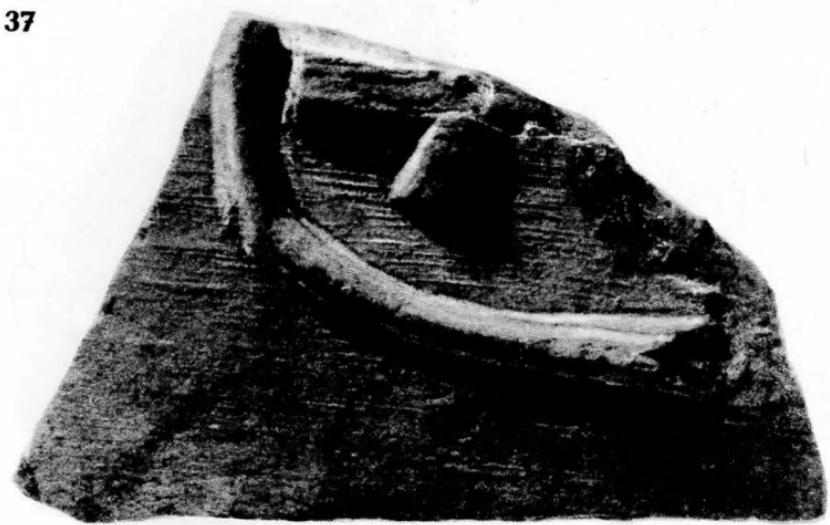
34

35

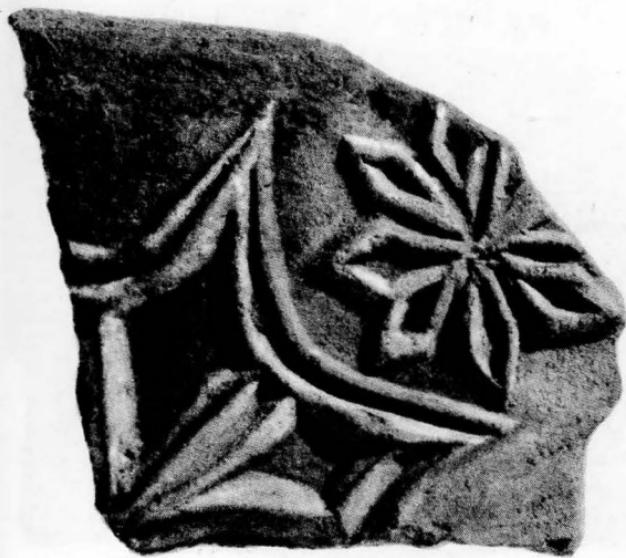
36

37

38

39

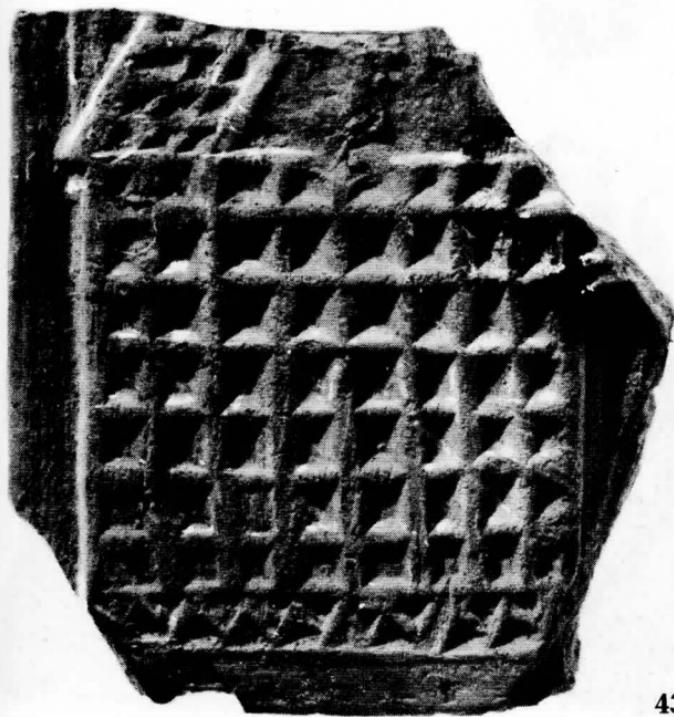
40

41

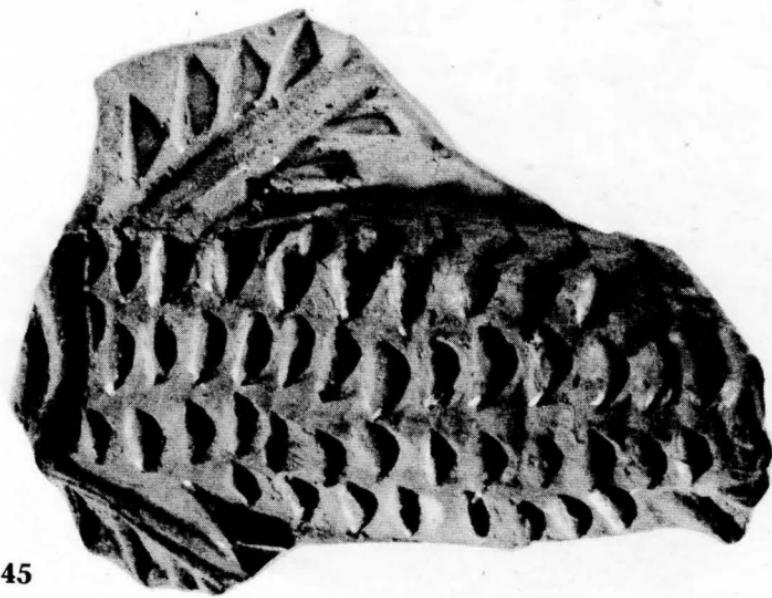
42

43

44

45

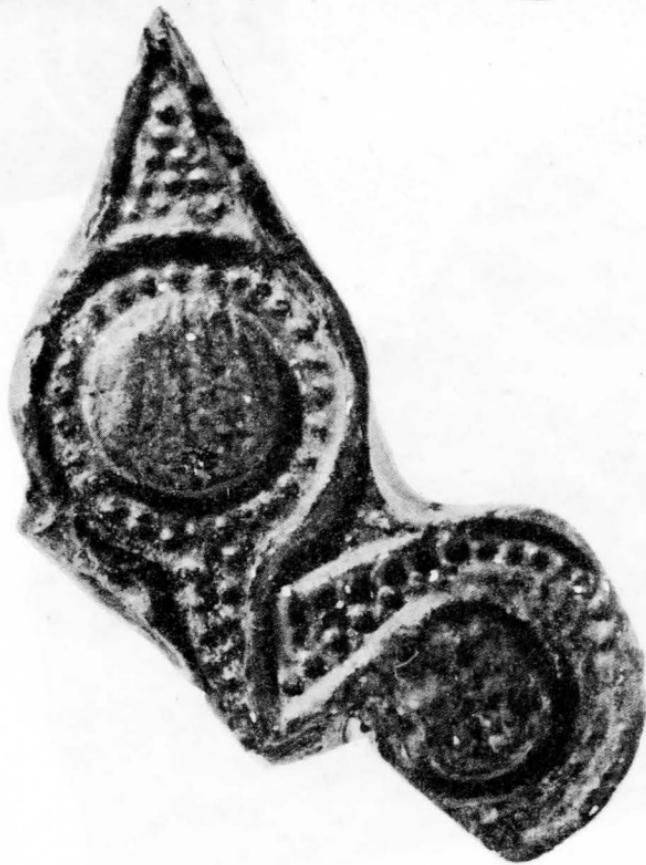

46

47

48

49

50

51

52

53

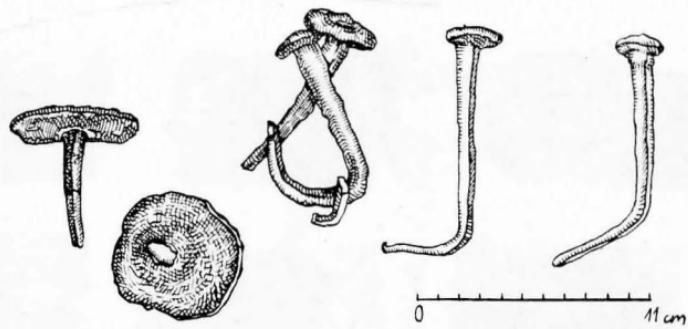
54

55

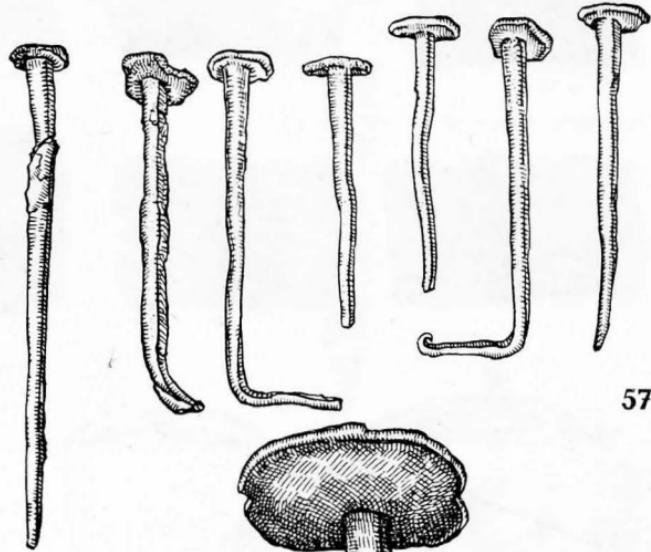
56

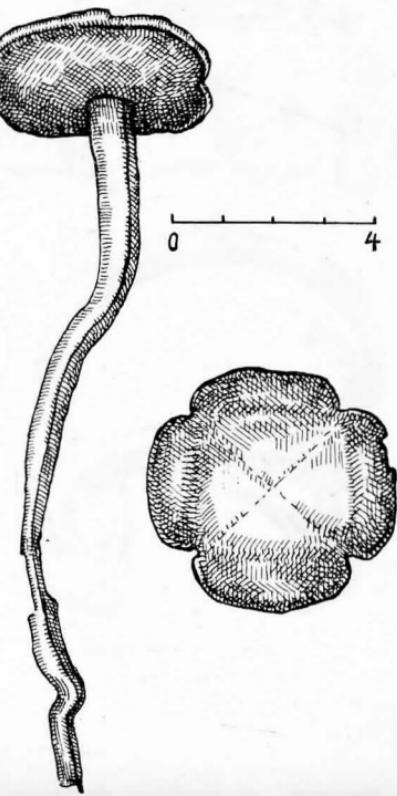
0 11 cm

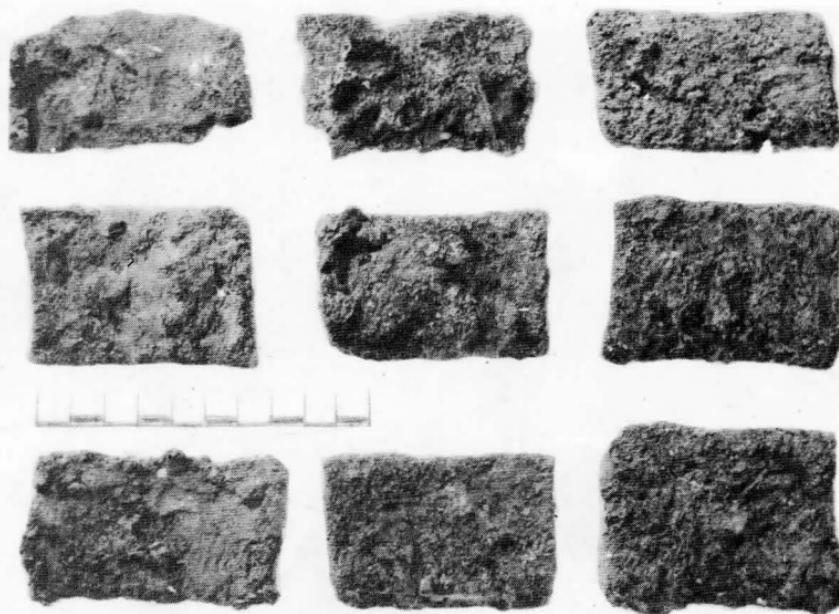
57

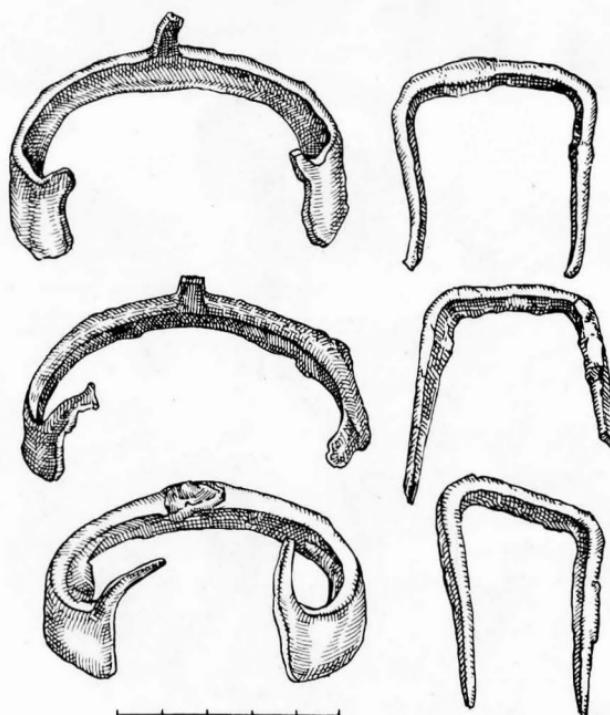
0 4

58

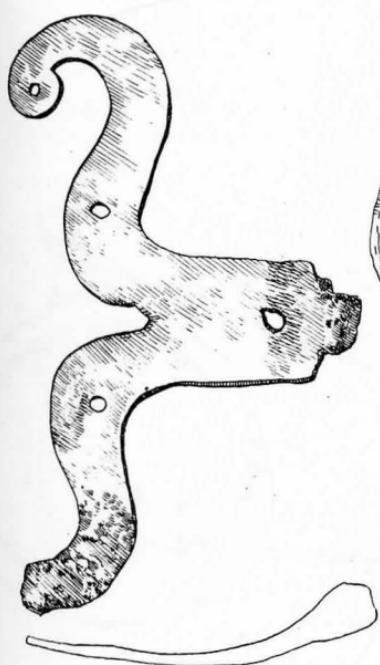

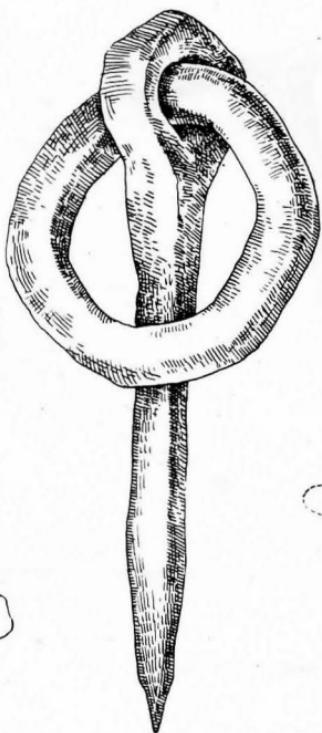
59

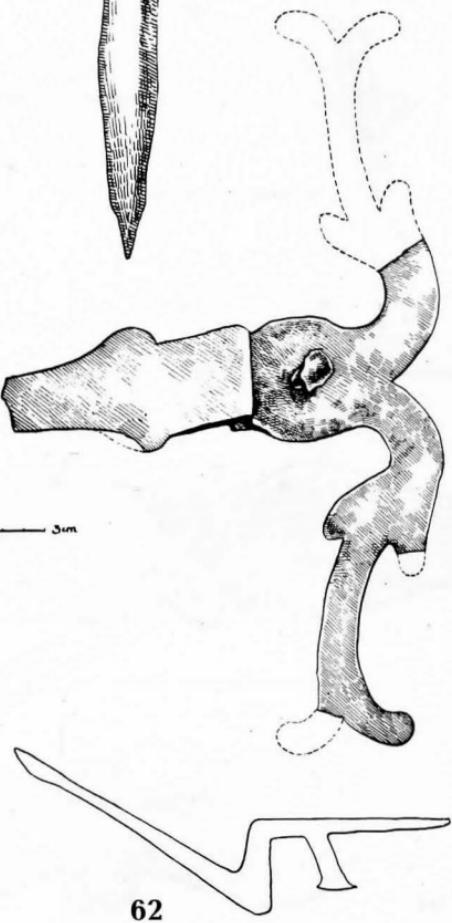
60

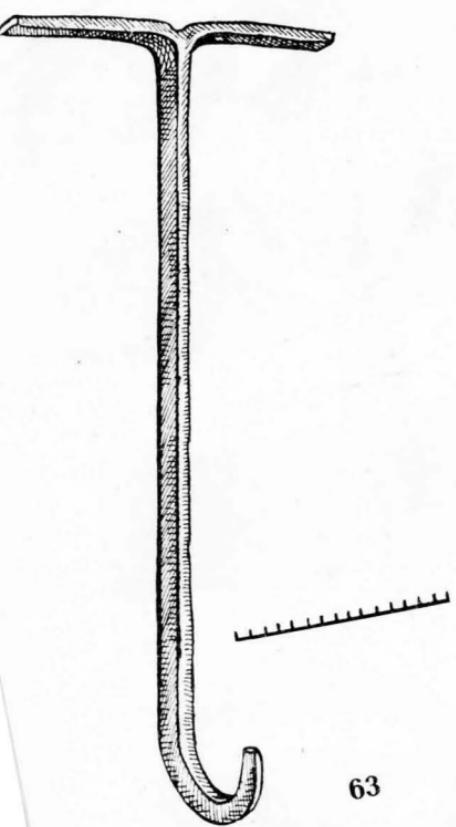
61

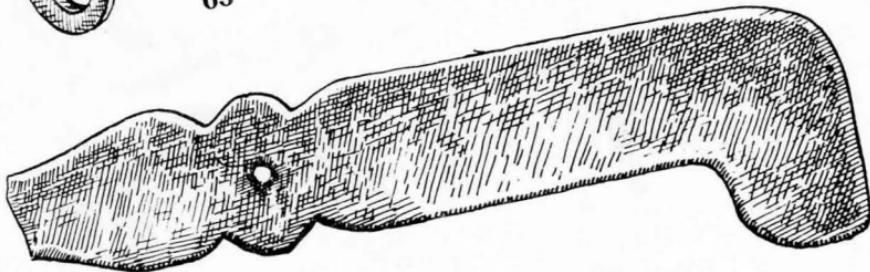
— 3 mm —

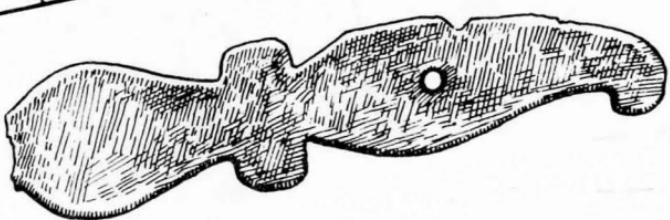
62

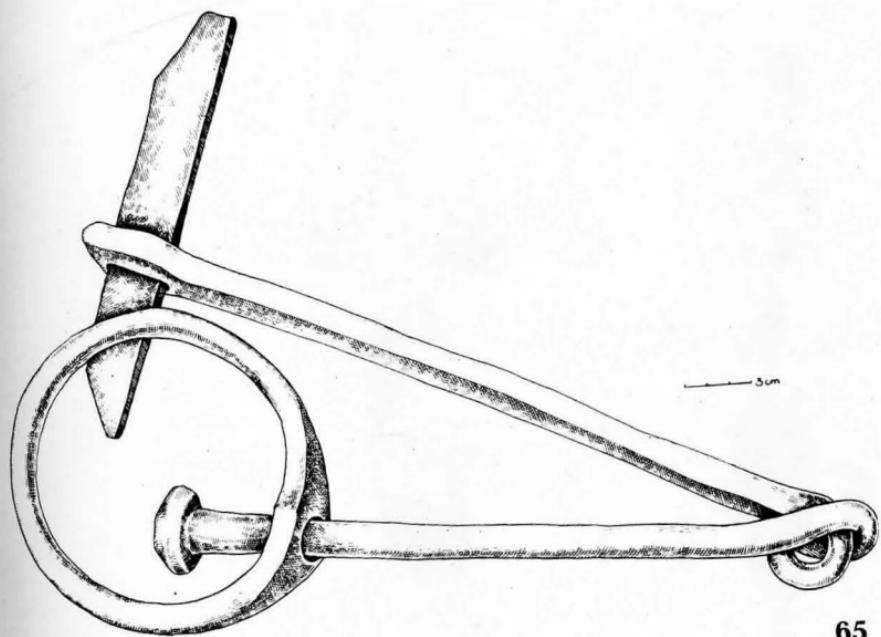
63

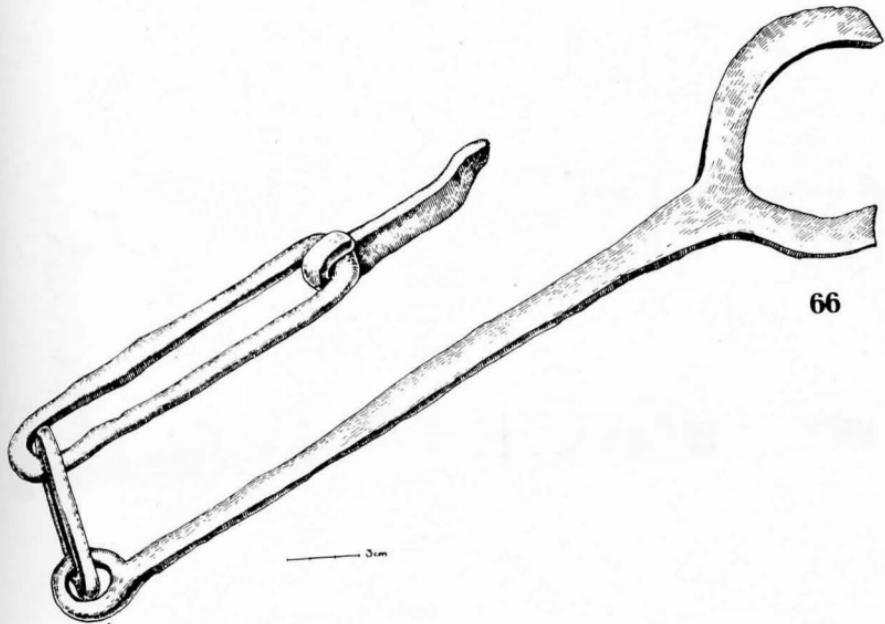
3 cm

64

65

66

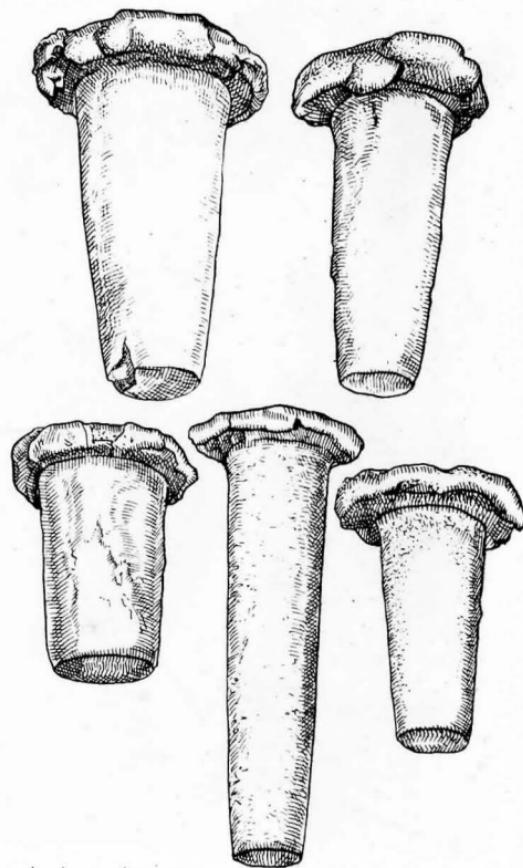

67

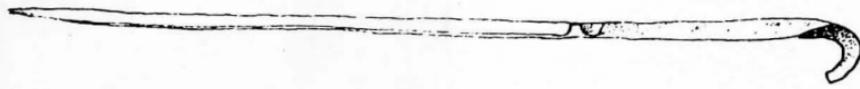
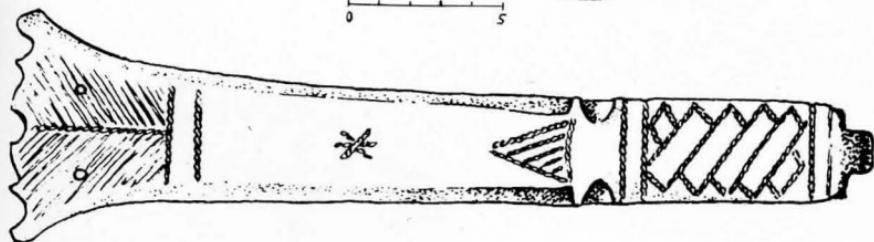

68

69

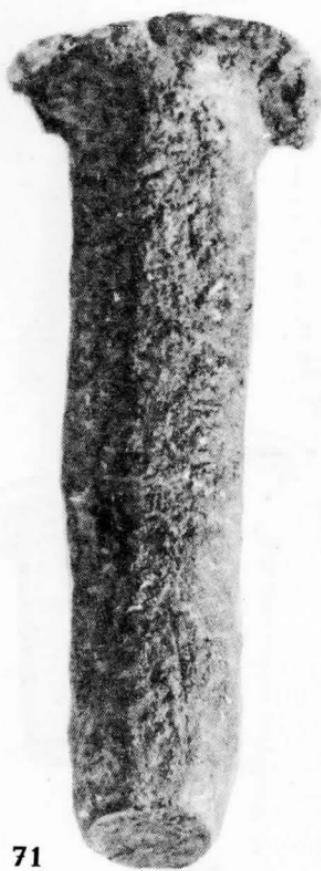

0 1 2 3 4 5

70

— 3cm —

71

72

73

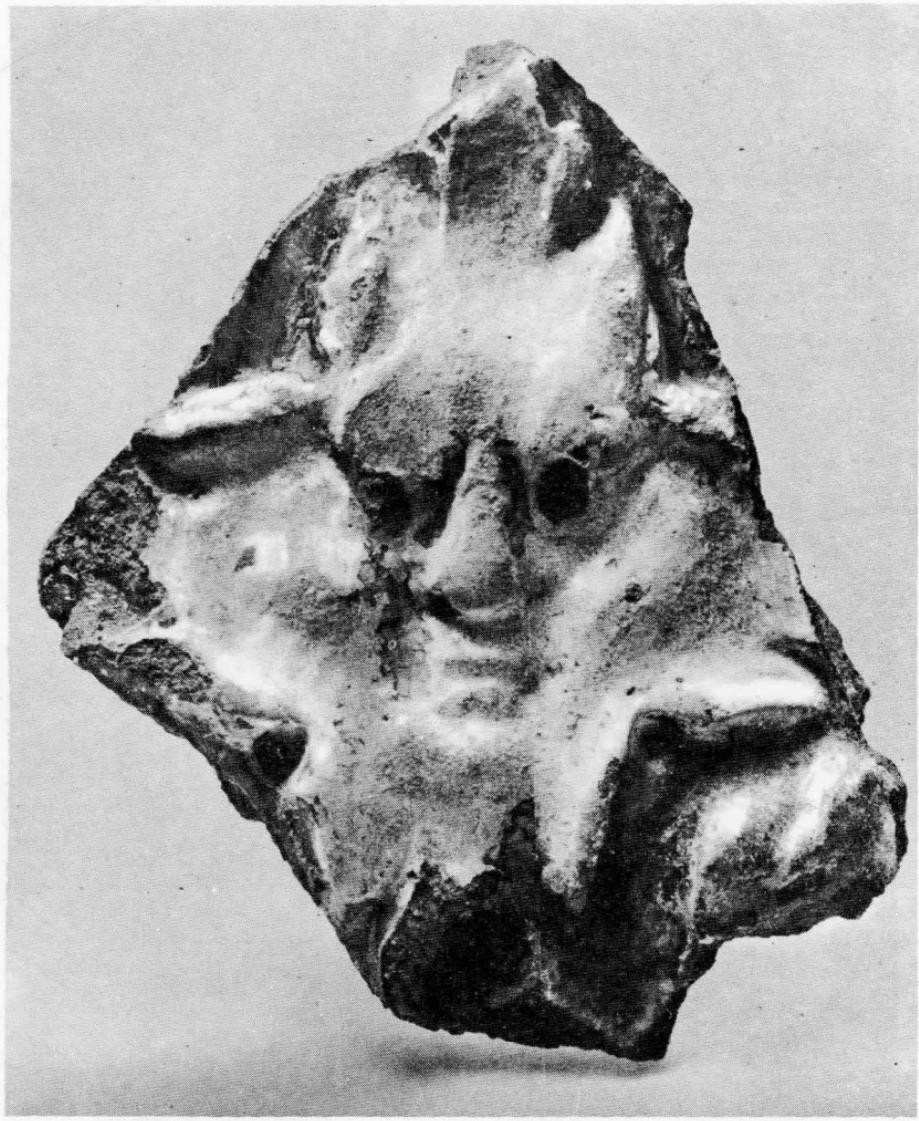
74

— 3 cm —

75

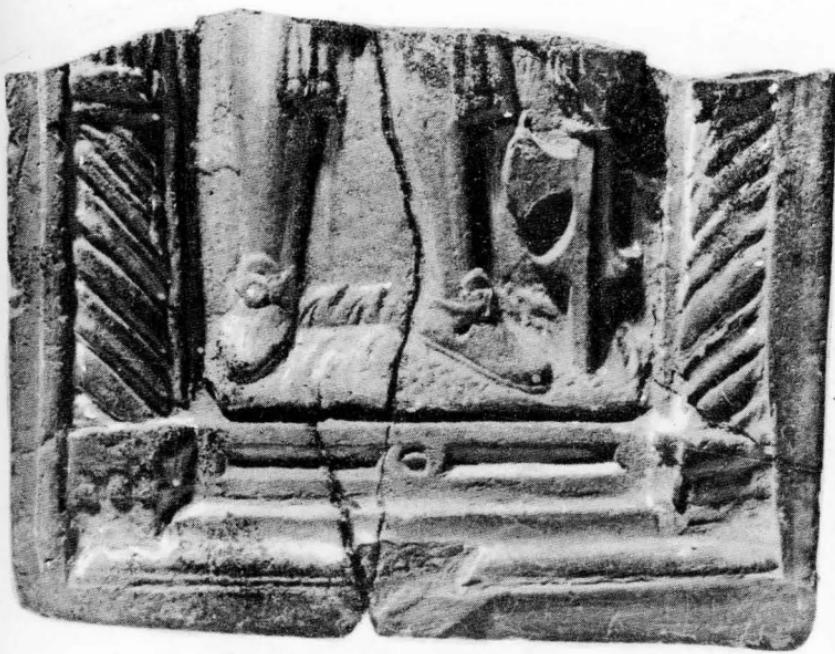

78

80

81

82

83

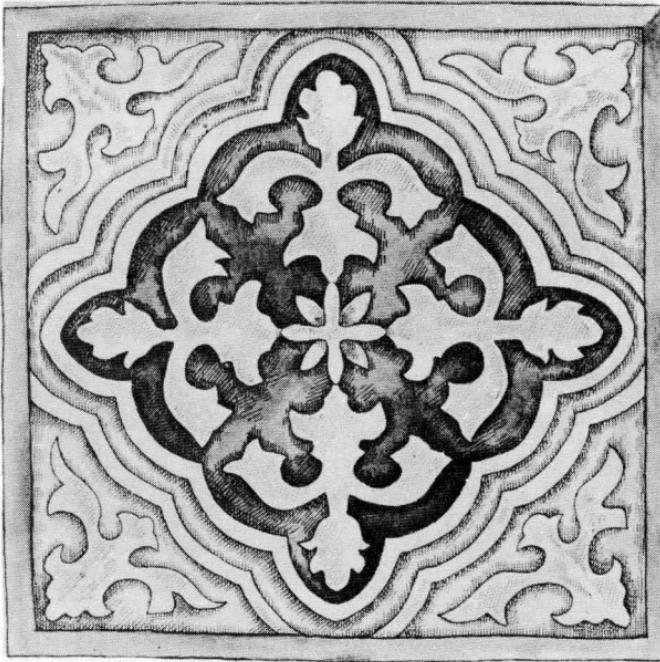
84

85

86

87

— — — 3cm

88

89

90

91

92

93

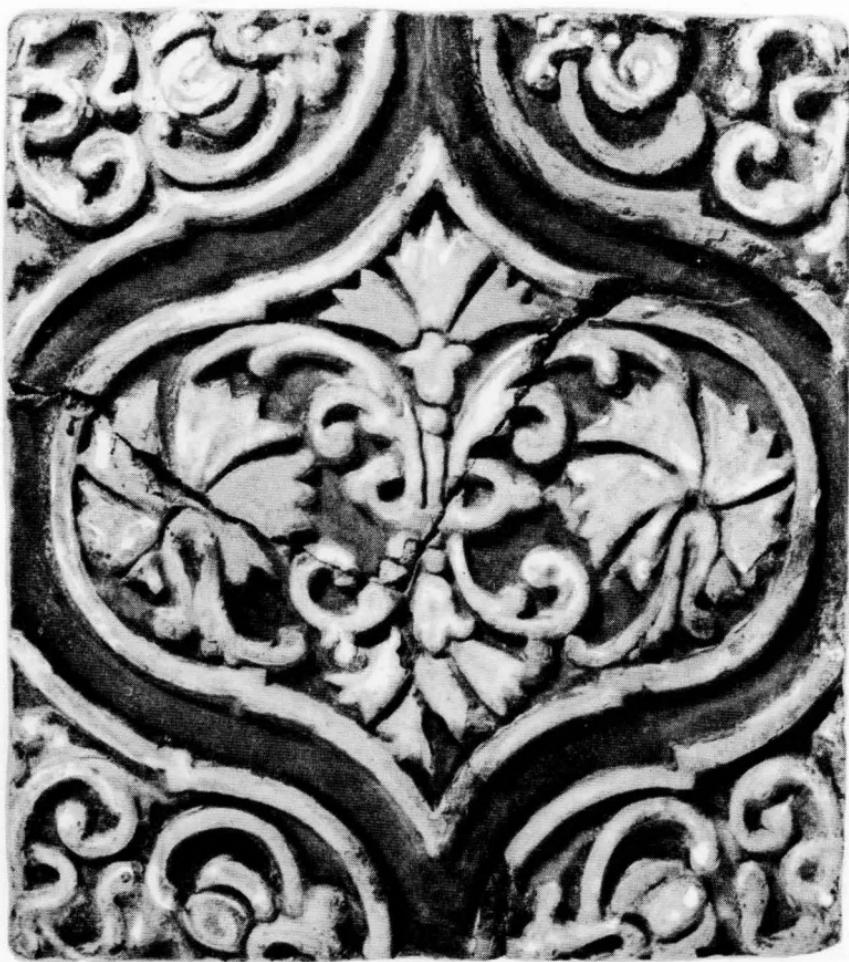

94

95

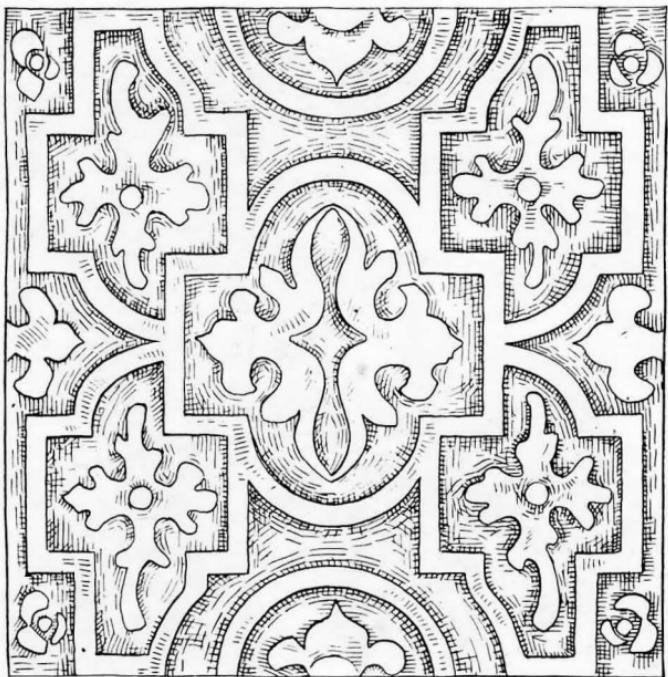

98

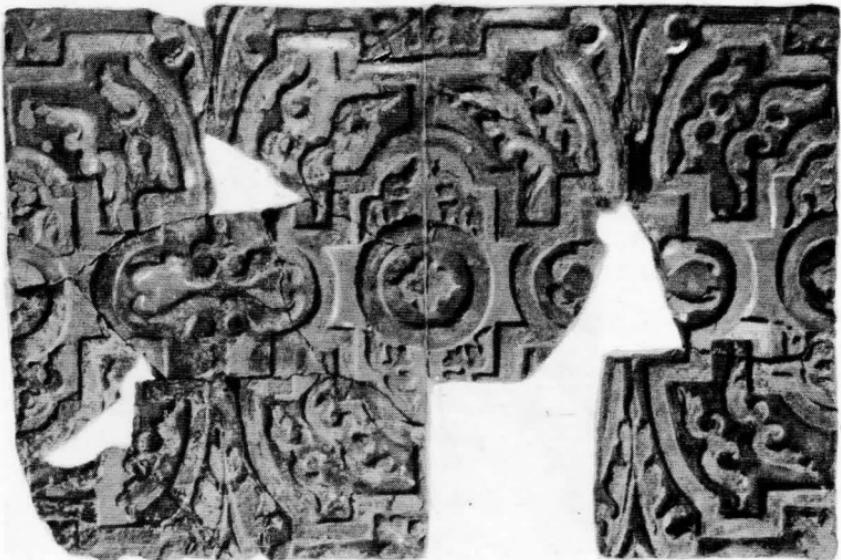

99

100

101

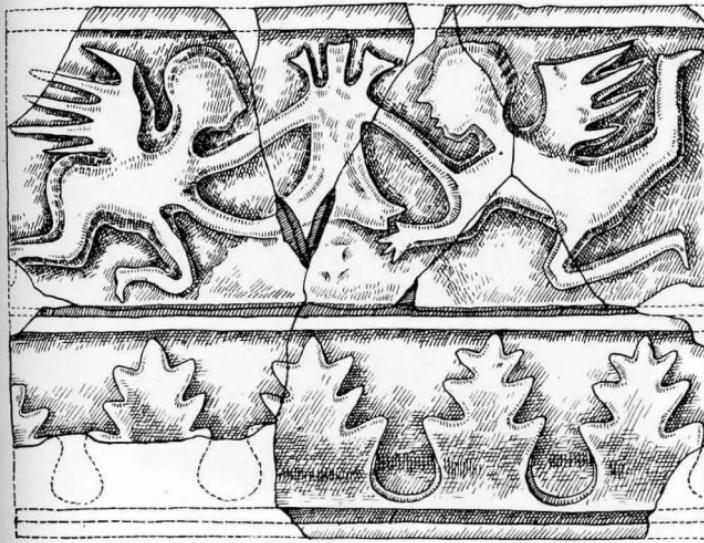
103

104

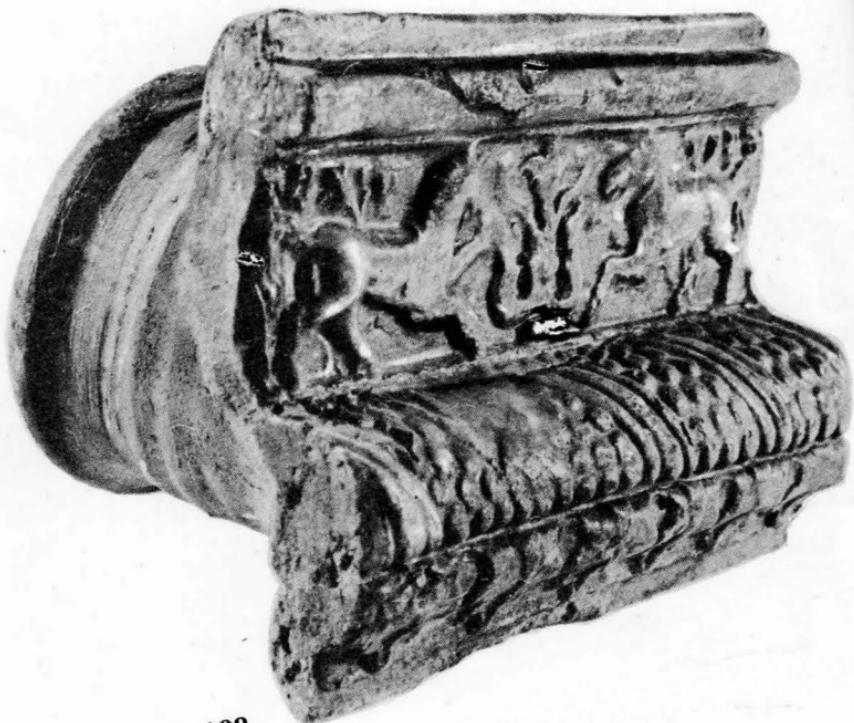
105

106

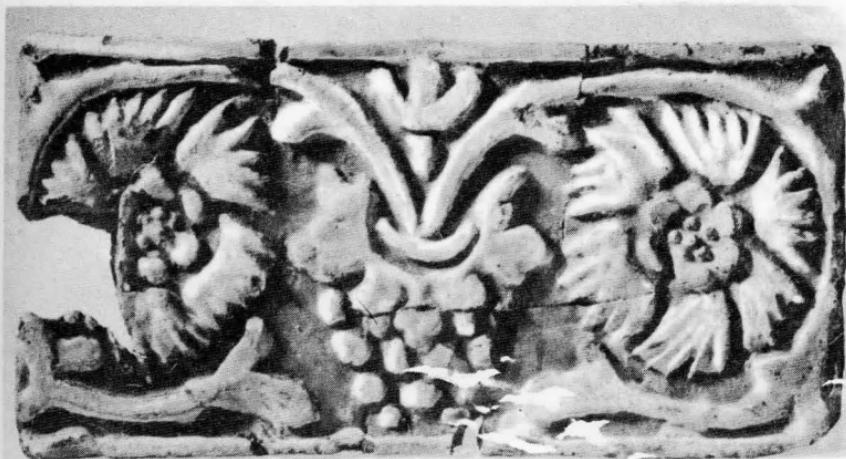
107

108

109

110

111

112

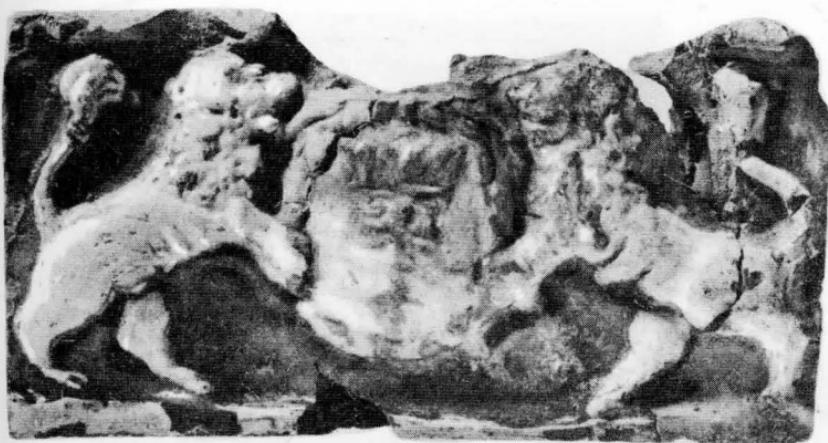
113

114

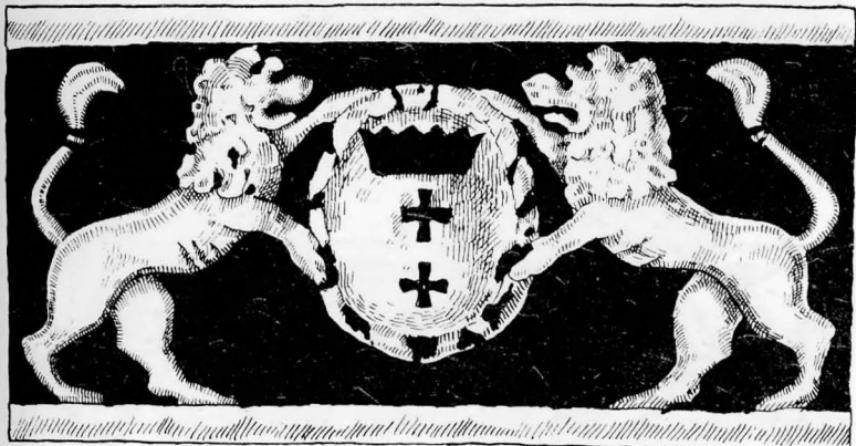

115

116

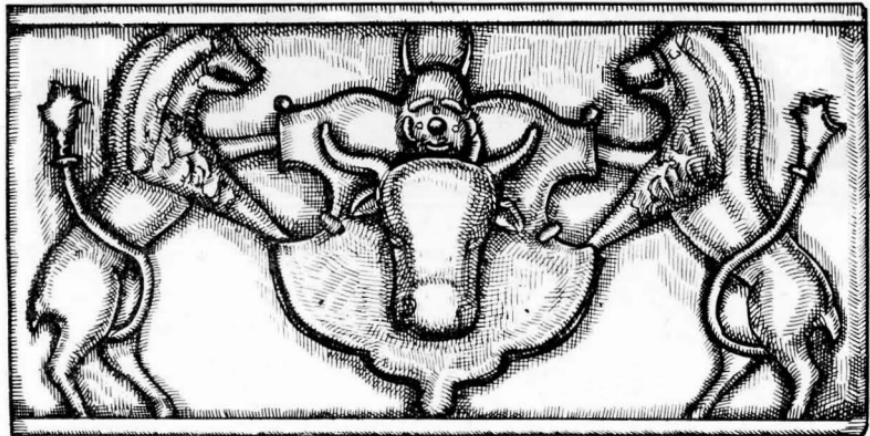

— 3cm —

117

118

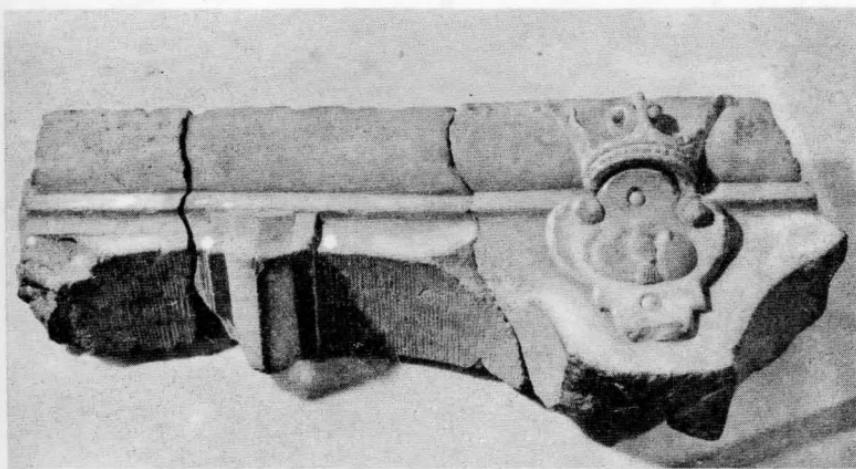
119

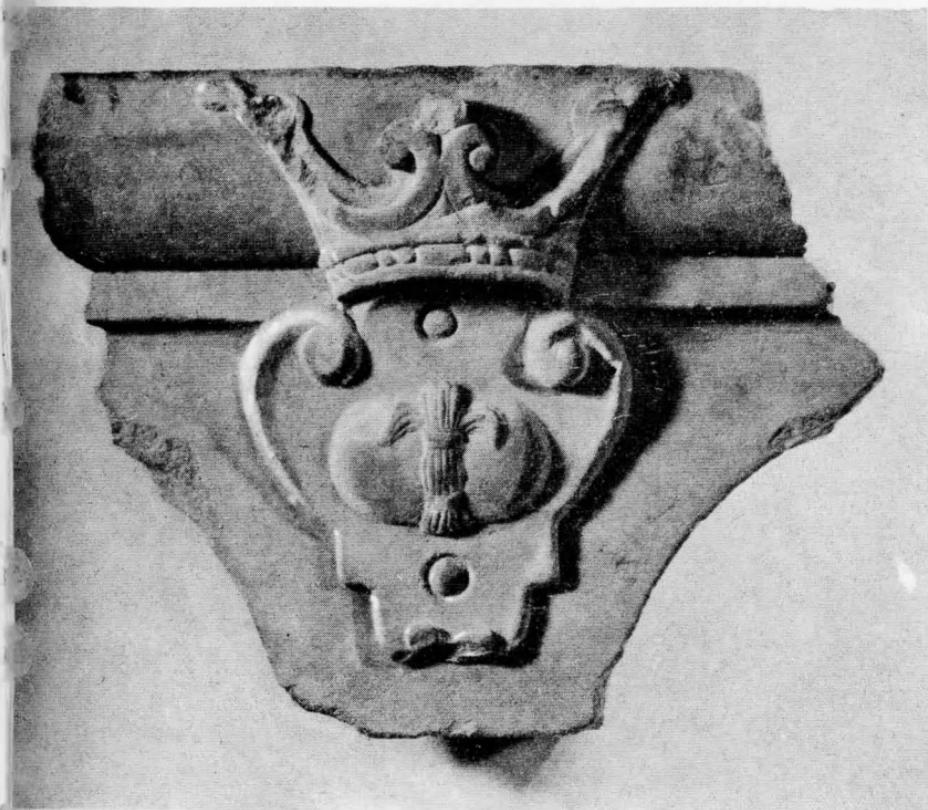
120

121

122

123

125

126

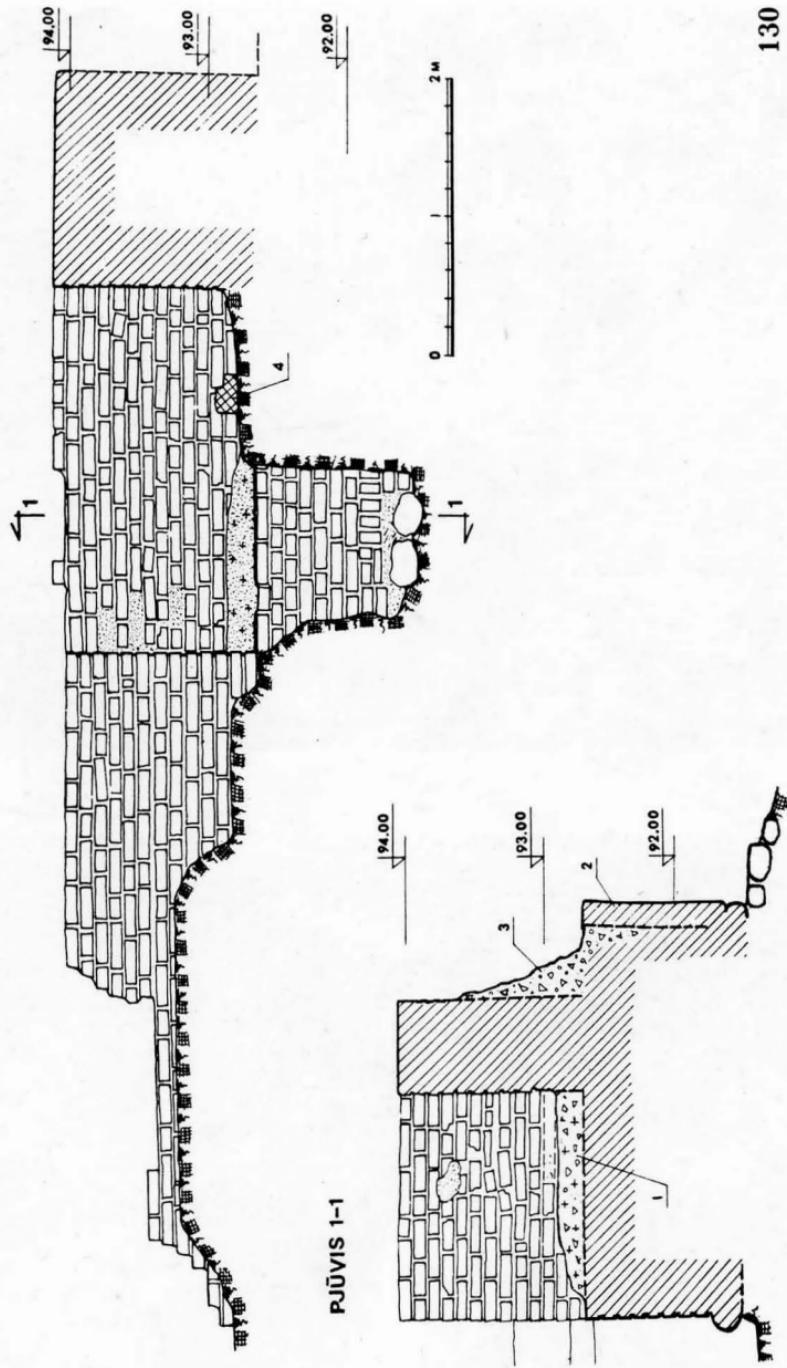

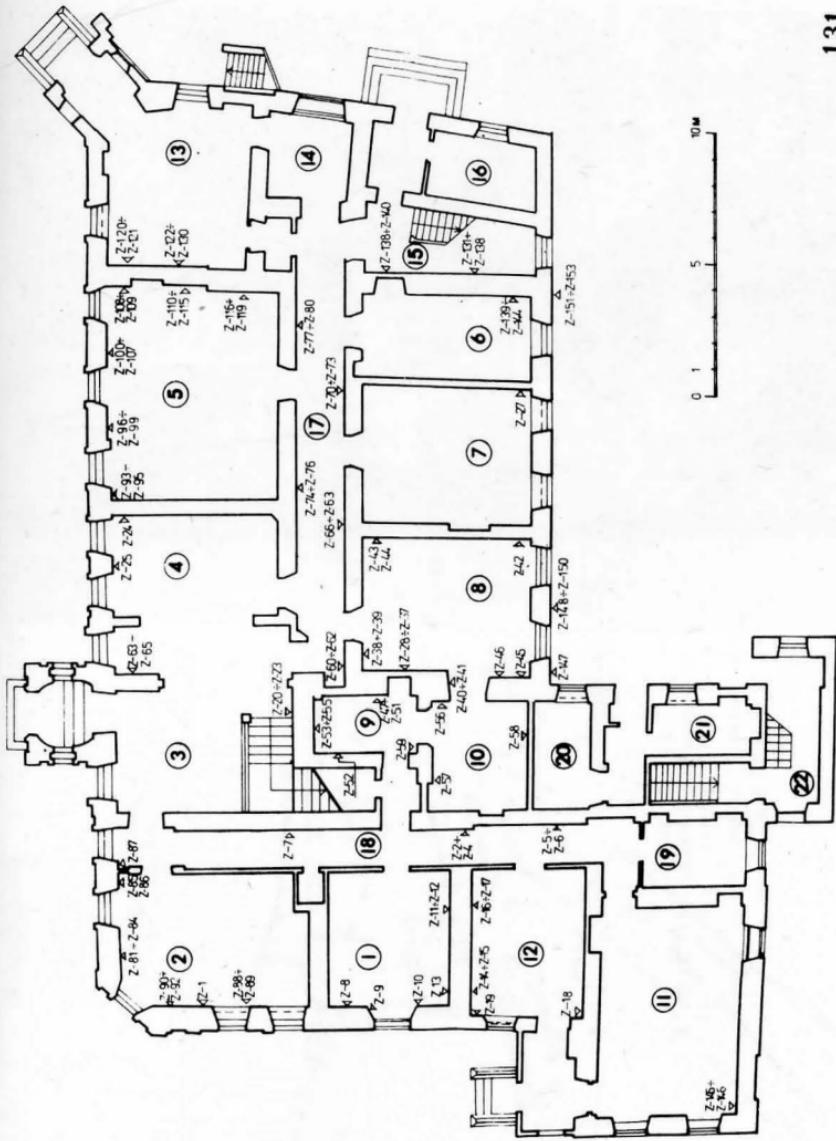

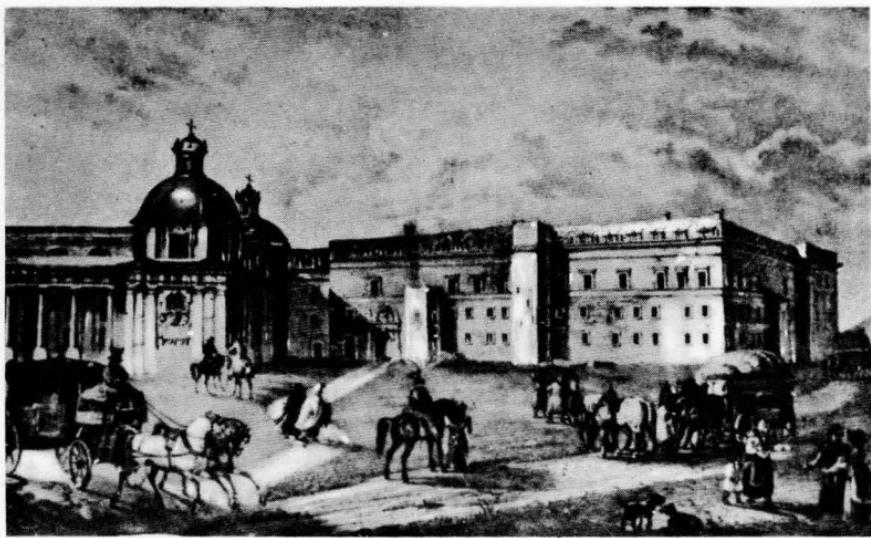
128

129

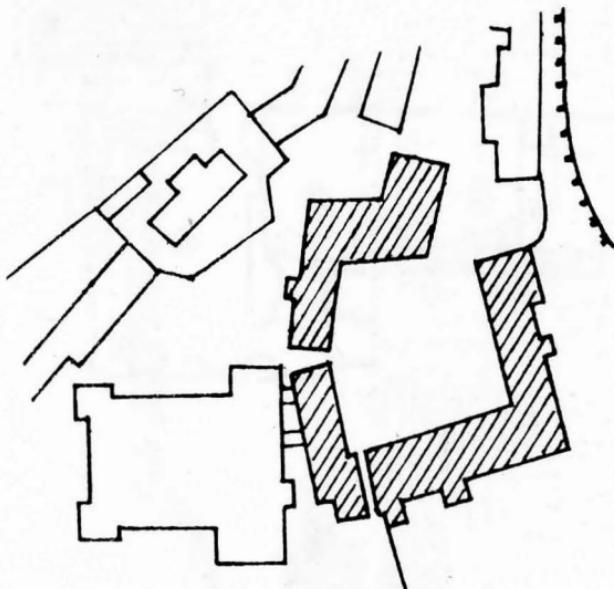

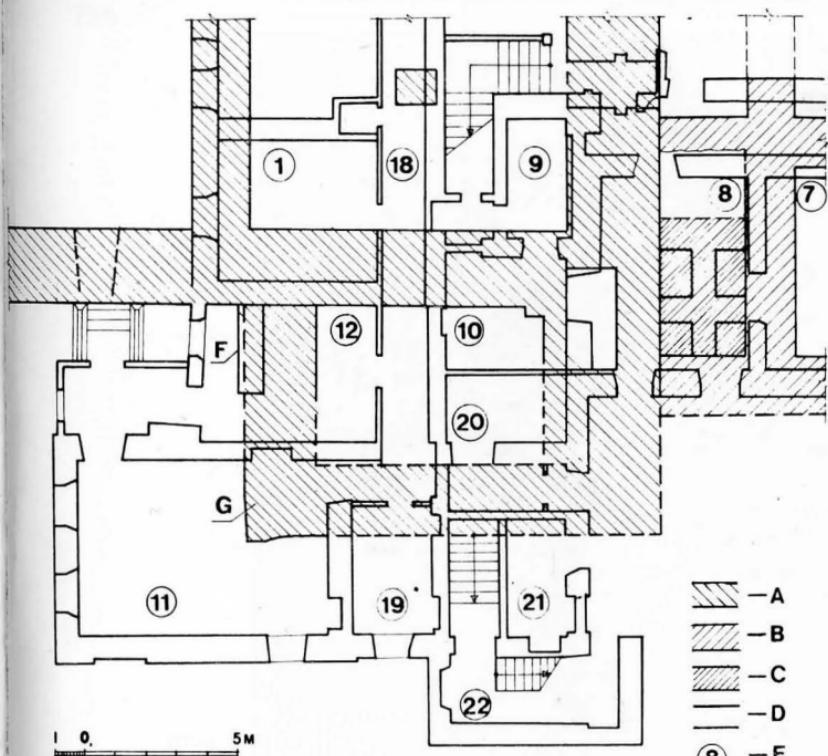
132

133

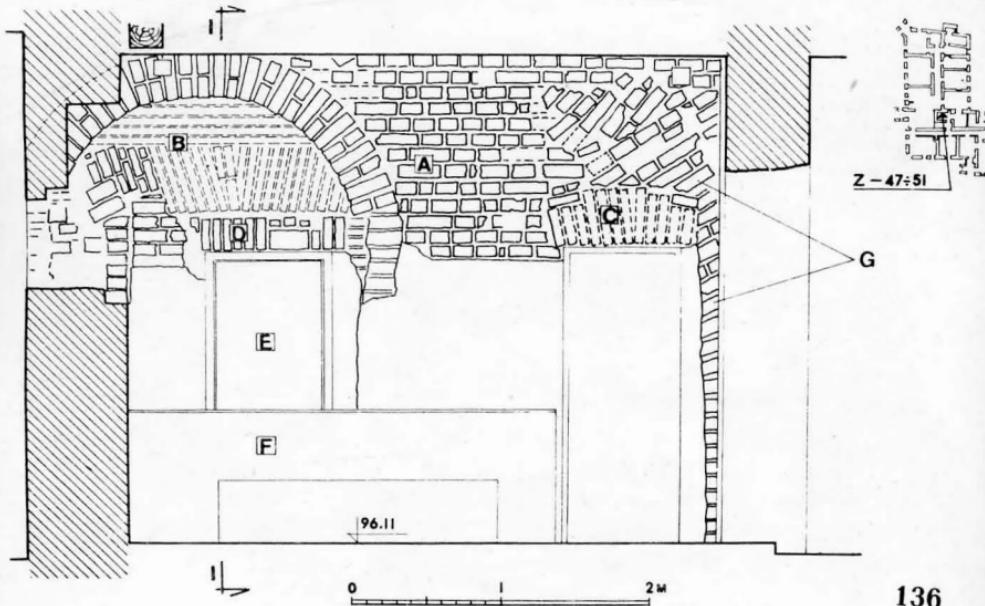

134

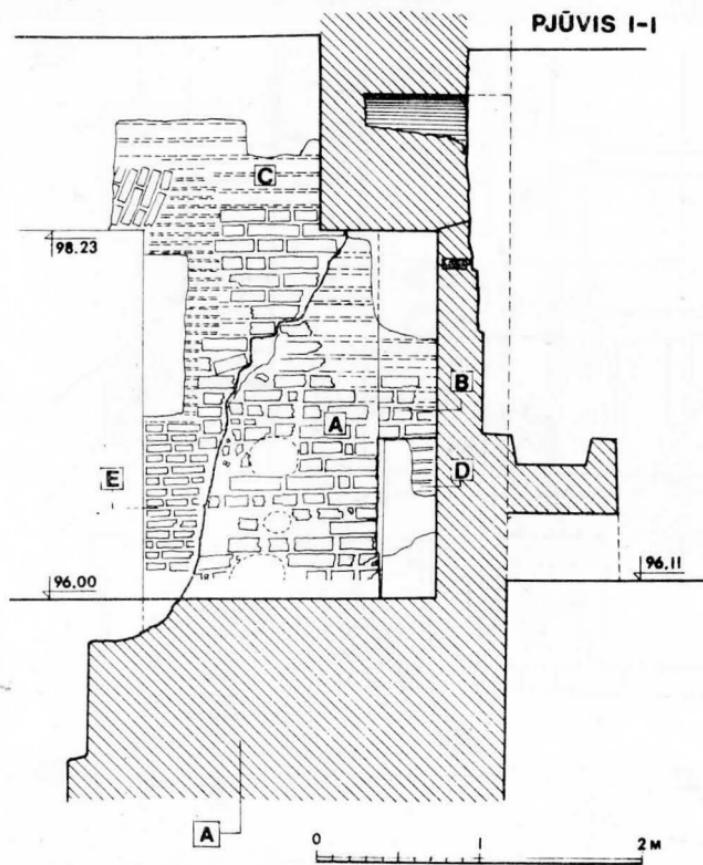

A — A
B — B
C — C
D — D
E — E

135

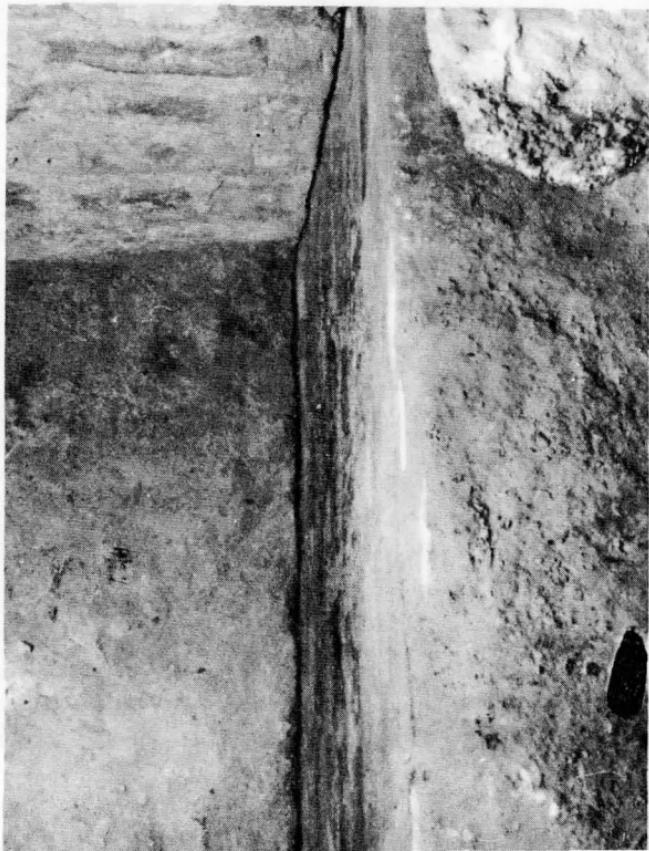
136

137

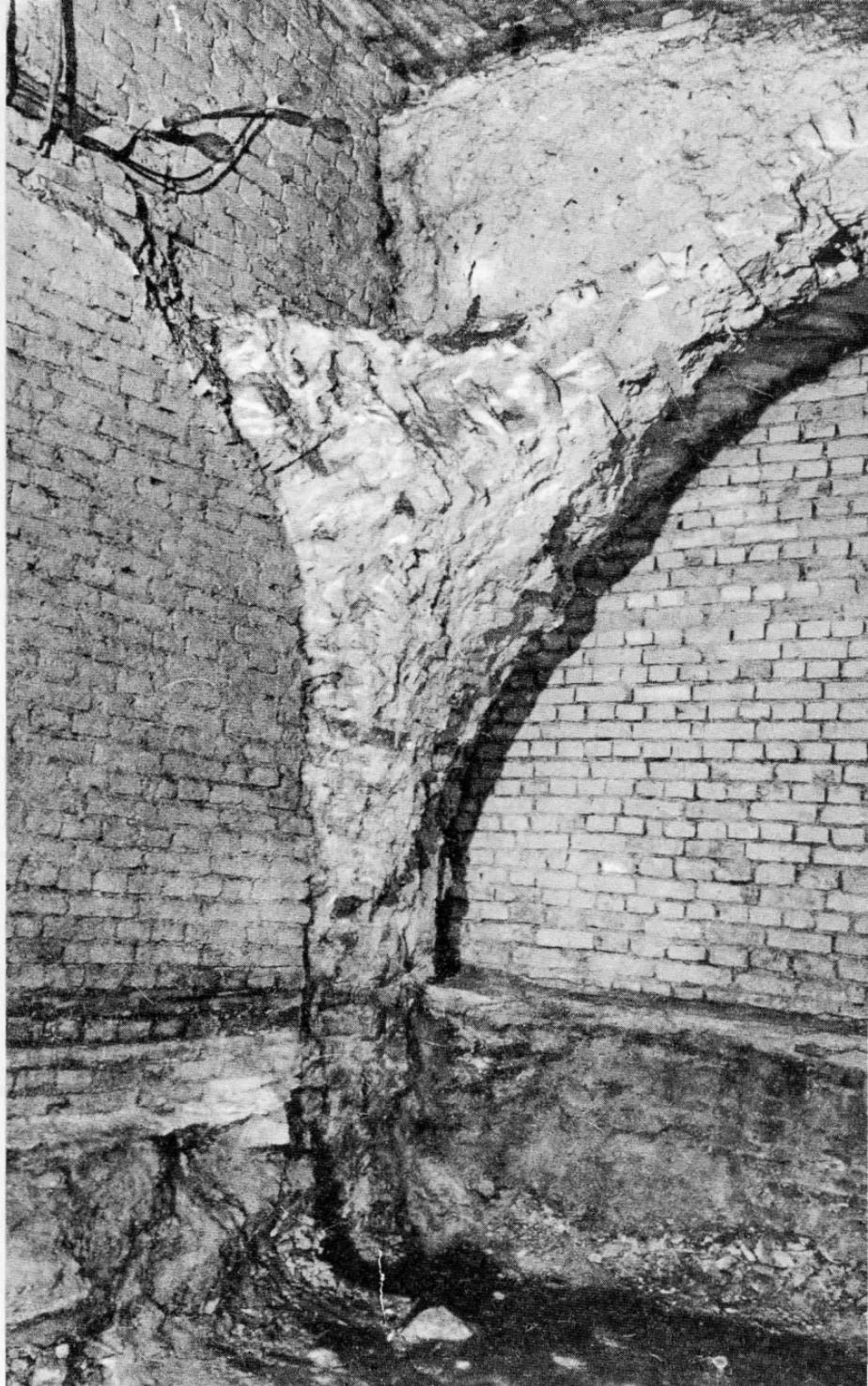

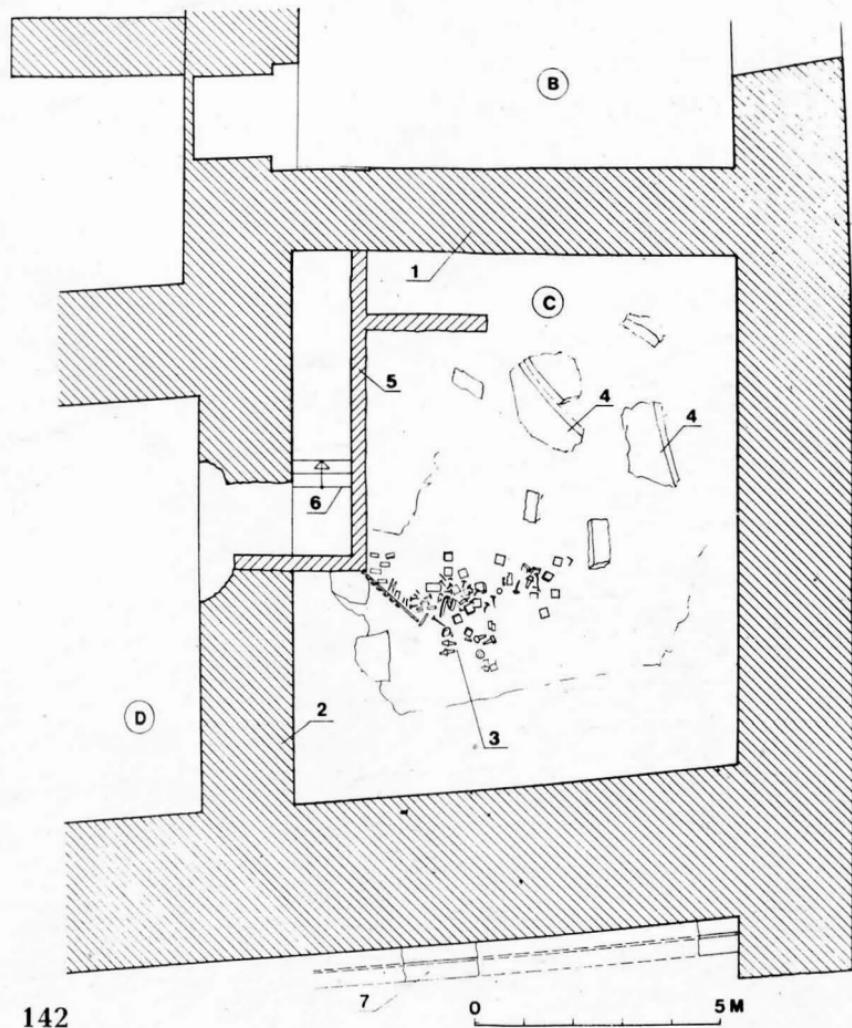
138

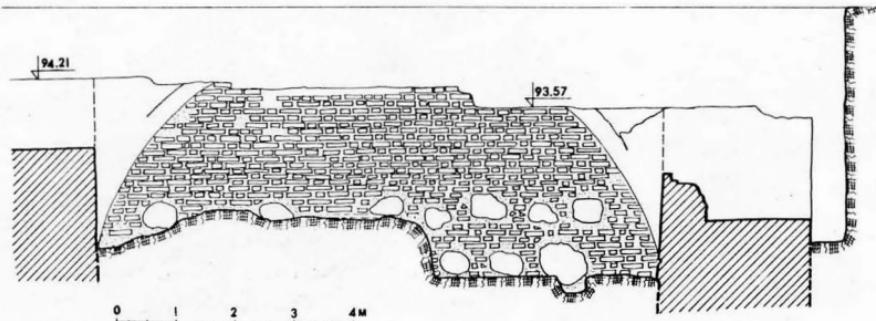
139

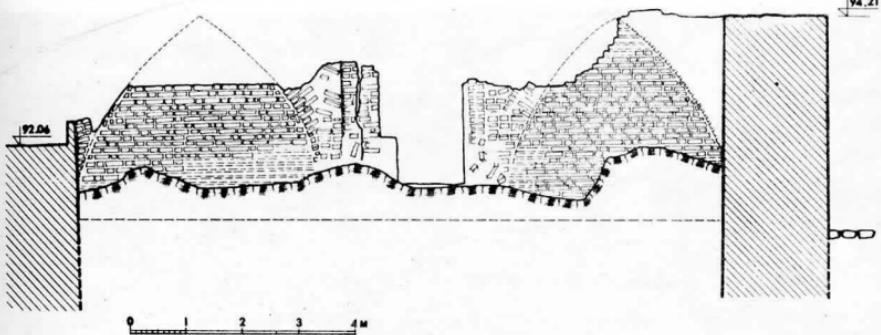

142

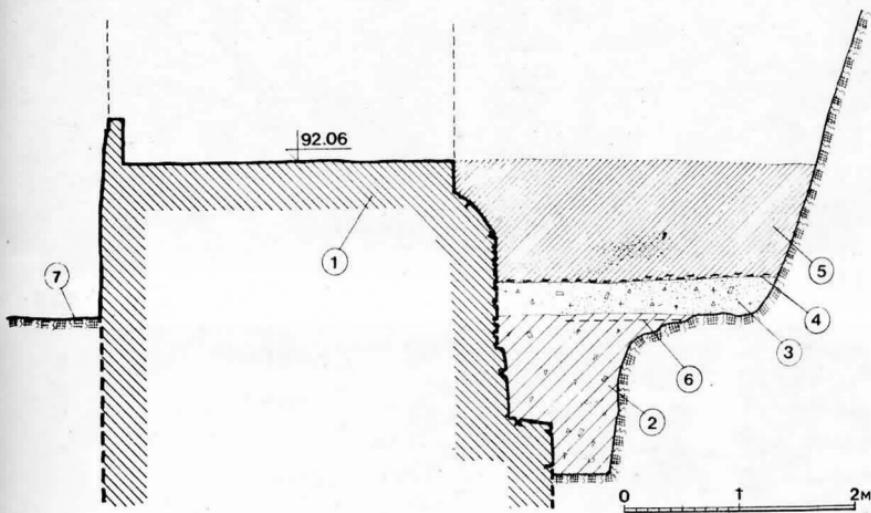

143

144

PJÜVIS 5-5

145

146

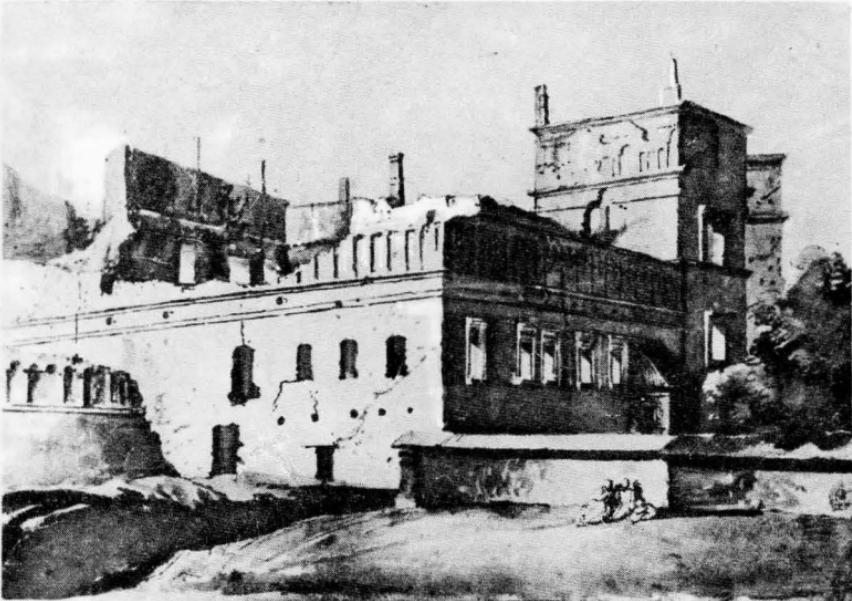
147

149

148

150

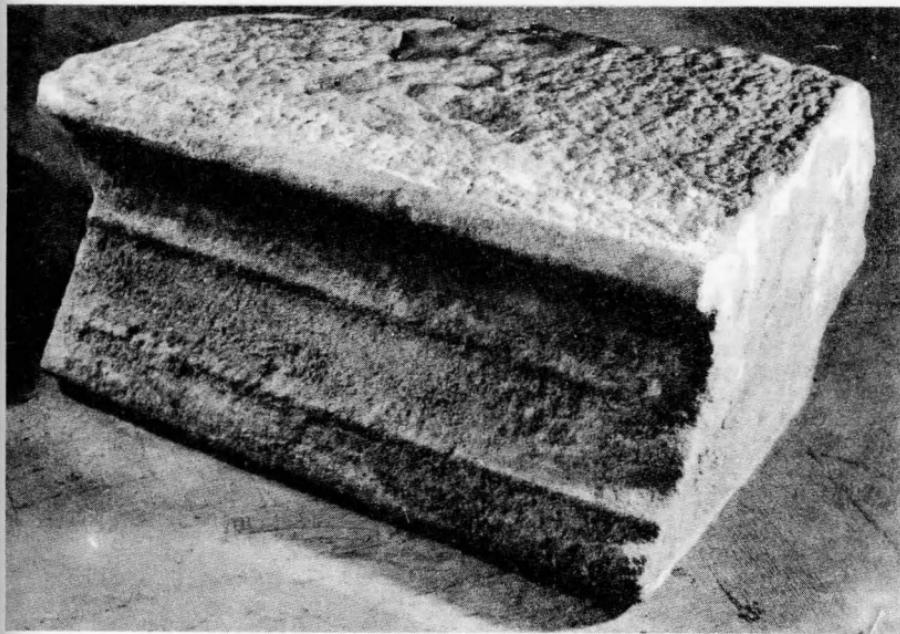
151

152

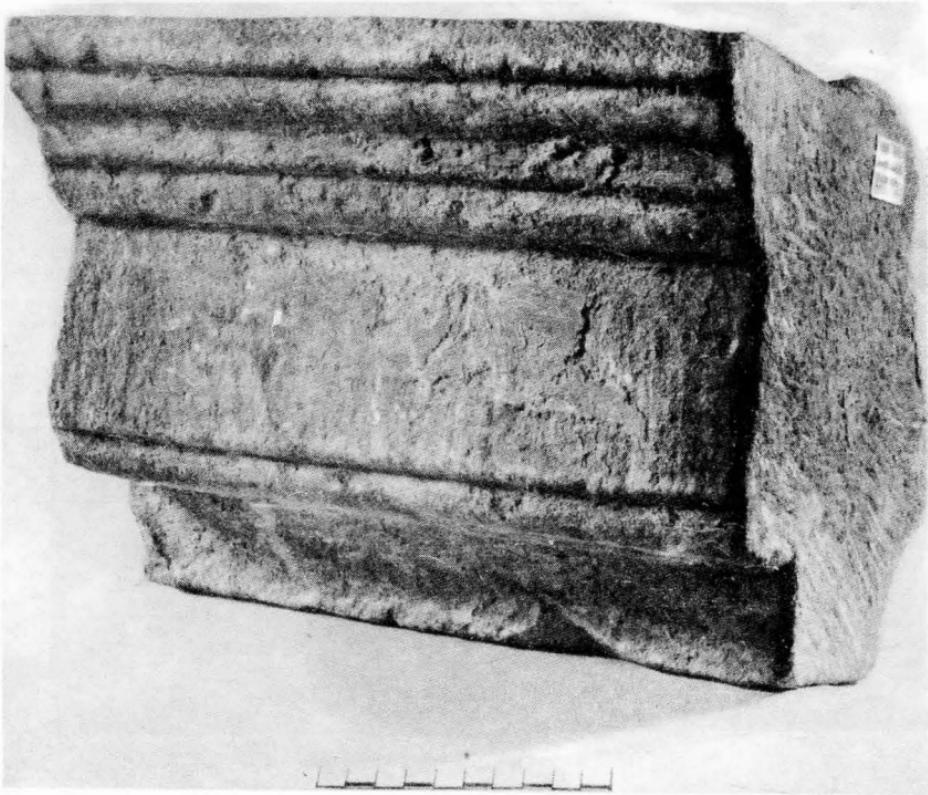

153

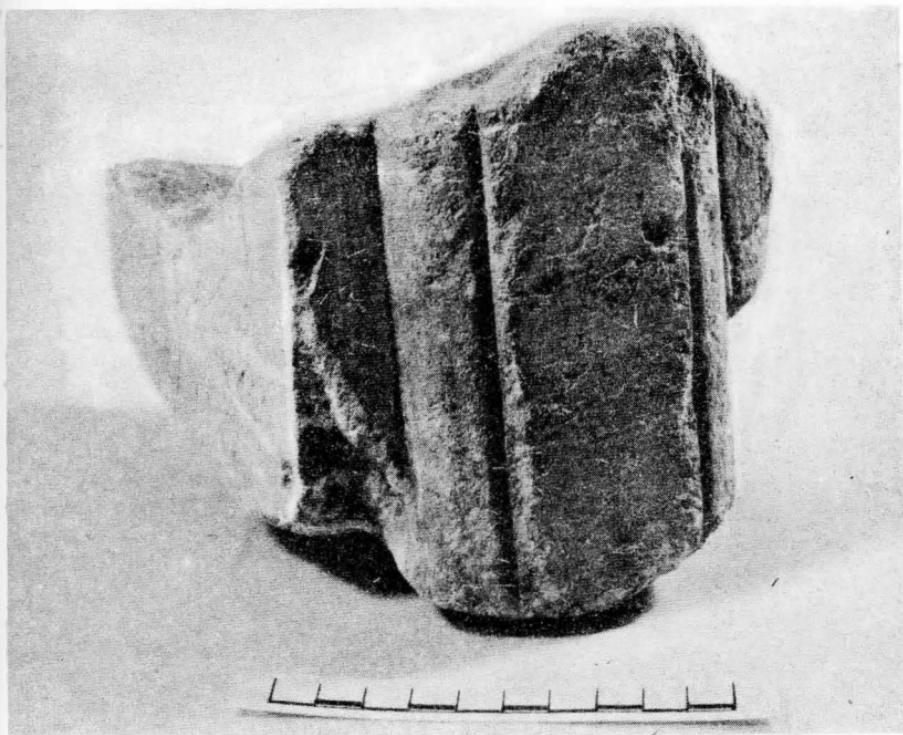
154

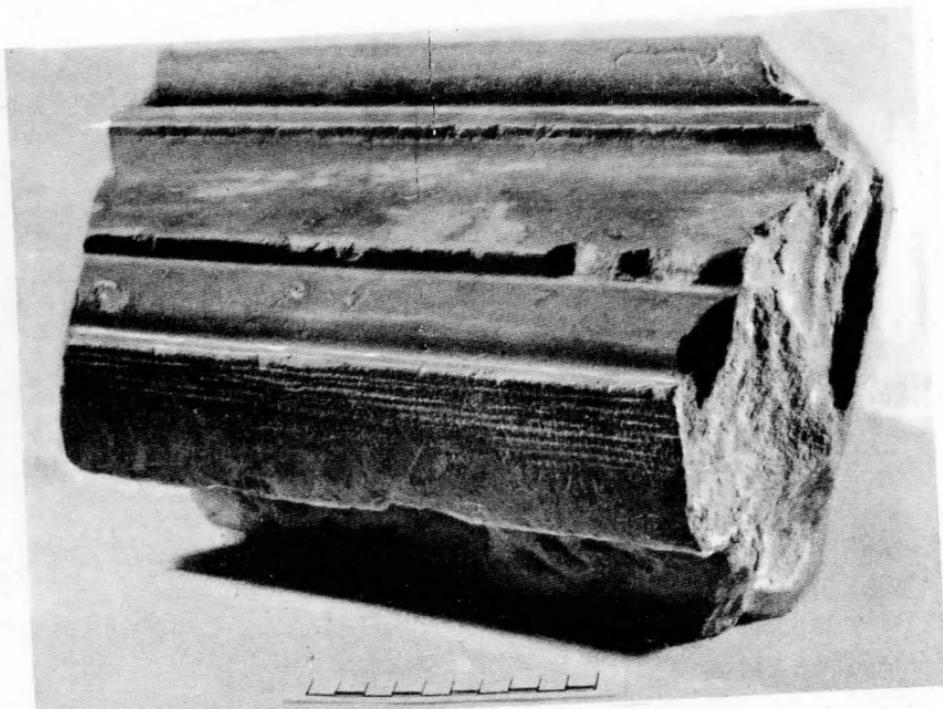
155

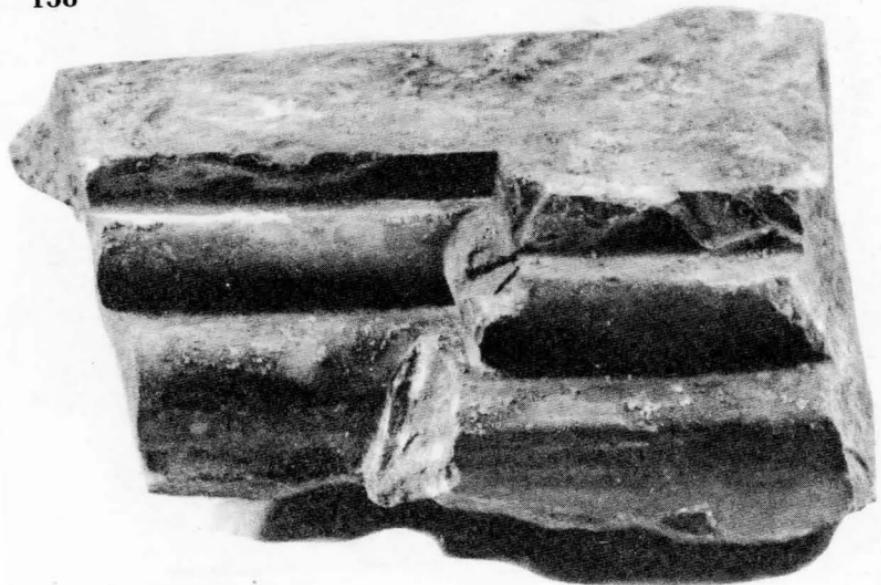
156

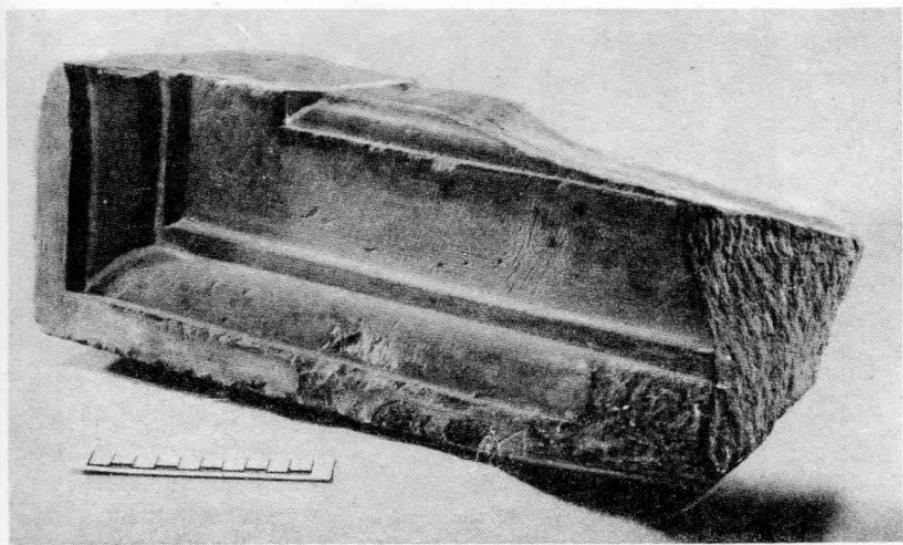
157

158

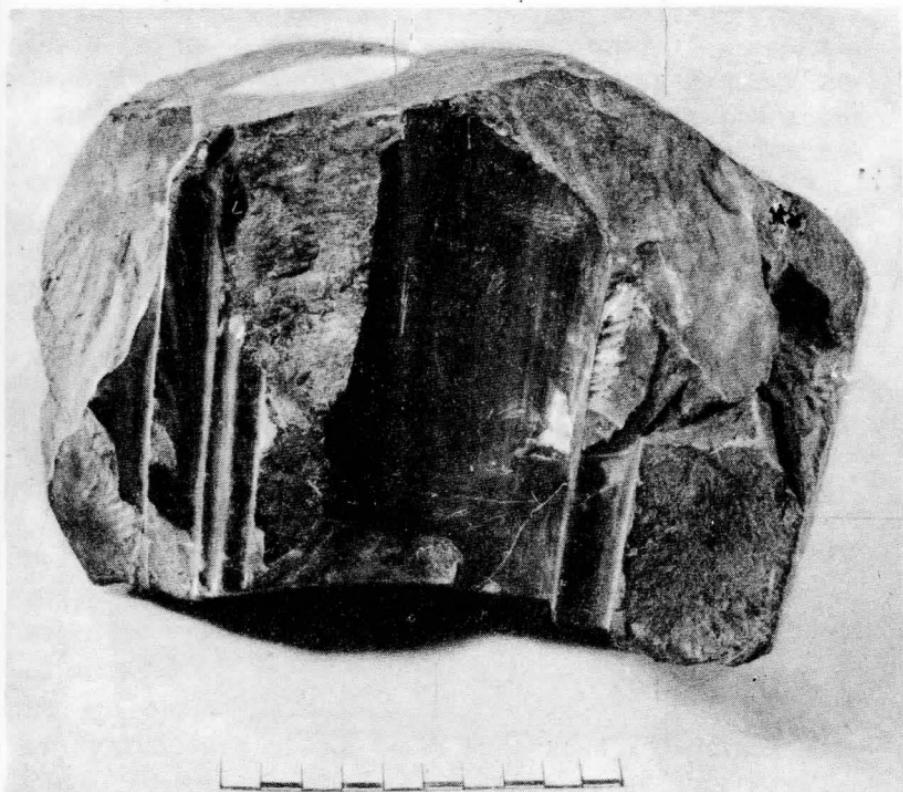

159

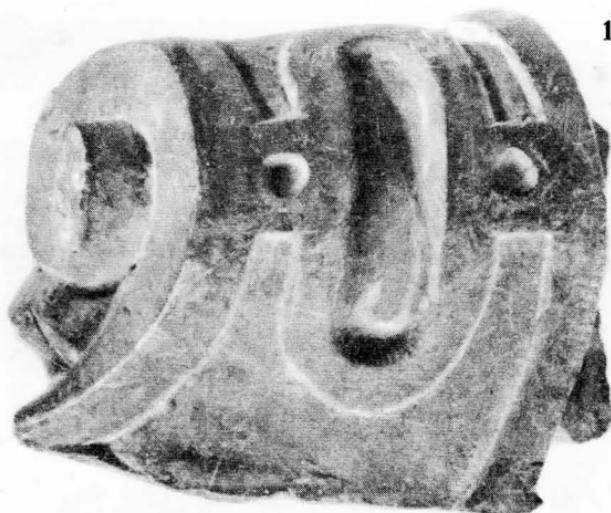

160

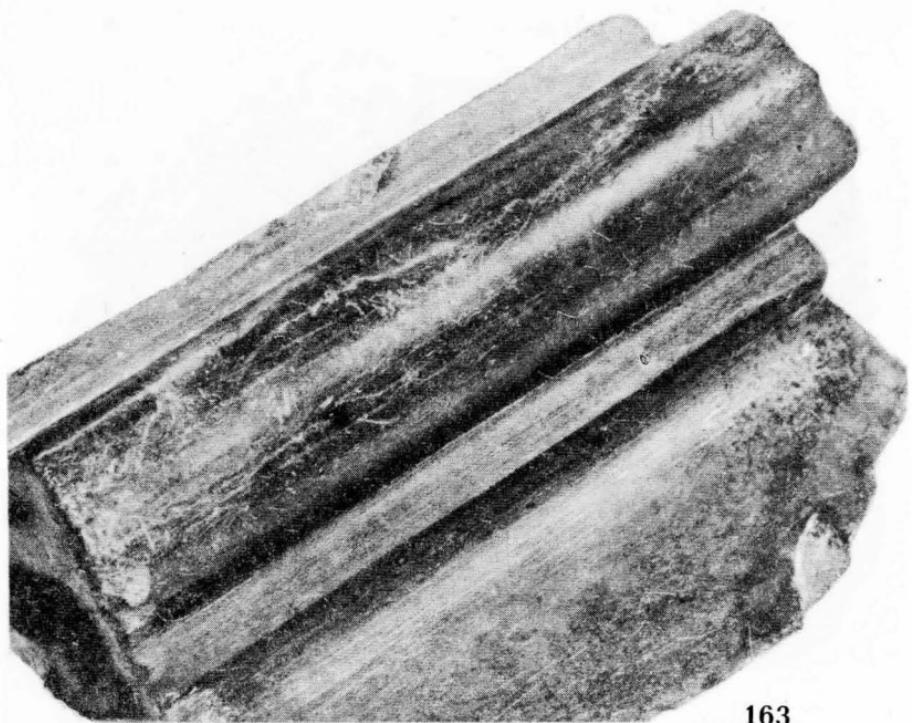
161

162

163

ции, то есть из кирпича выложен лишь наружный слой кладки толщиной в пол-кирпича. Только часть кирпичей (около 1/3) углублена в середину кладки всей своей длиной. Средняя часть стены выложена из небольших валунов (11×15 см, 14×32 см, 20×34 см) с раствором.

Средние наичаще встречающиеся размеры кирпичей: $29,5 \times 14,8 \times 9$ см. Соотношения сторон кирпичей $l:b:h = 1,99:1:0,61$, то есть $l \leq 2b$. В архитектурных памятниках Литвы кирпичи с такими соотношениями сторон применялись в XIII в. — первой половине XIV века, например, в замках Медининкай, Крево, Лида, в первом Каunasском замке, а также в остатках стен первого кафедрального собора в Вильнюсе. Отсутствуют продольные борозды на одной из постелей кирпича. Кладочный раствор коричневого цвета, довольно тощий. Исходя из анализа особенностей техники кладки стену с контрфорсами можно датировать второй половиной XIII в. — первой половиной XIV в.

Южная поверхность стены ровная, похоже, что она была фасадной. С другой, северной стороны — кирпичи неровные, будто обрубленные. Но в нижней части поверхность стены ровнее, у четвертого контрфорса образует стенку, толщина которой в пол-кирпича (на поверхности стены только ложки).

В зоне первого и второго контрфорсов с северной стороны стены выявлена каменная кладка, пристроенная позже и напоминающая остатки свода (129 рис.). Толщина ее 70 см. На поверхности этой кладки — готическая перевязь кирпичей, средние размеры которых $30,5—31 \times 14,5 \times 8$ см, а пропорции сторон $l:b:h = 2,1—2,13:1:0,55$. Как видно, $l > 2b$, что свойственно каменным постройкам Литвы, сооружавшимся начиная со второй половины XIV века — до XVI века. Скорее всего, фрагмент этой кладки возведен где-то на рубеже XIV—XV веков. Какое его назначение? По поперечному разрезу сохранившегося фрагмента, он напоминает нижнюю часть свода (5 и 6 рис.). К северу от стены с контрфорсами первичный послеледниковый уровень земли, судя по археологическим данным, понижается на 4 метра, это углубление позже было заполнено хозяйственными

отходами, остатками деревянных построек. Во время археологических раскопов на протяжении 10—12 метров к северу от стены с контрфорсами не обнаружено никаких остатков каменной стены, а тем более стены, кладку которой можно было бы датировать XIII—XV веками. Не могла ли она быть разрушена до основания в XVI веке?

В 1987—1988 гг. производились архитектурные исследования двухэтажного здания, построенного в начале XIX века. А. Шлёзбергом на остатках восточного корпуса великолукского дворца. После II мировой войны до 1985 года в этом здании размещался Республиканский дворец пионеров. При помощи зондажей (их всего сделано 153) установлено, что в стенах этого здания сохранились фрагменты стен восточного корпуса дворца, а также подвалы. В 1987 г. археологи В. Рашикаусас и Г. Станкевичус (Институт проектирования реставрации памятников) очистили от развалин остатки подвала «В» (3 рис.), в центре которого был каменный столб. Подвал покрывался крестовым сводом из четырех прясел. В стене между подвалами «А» и «В» находилась дверь. Дверь также была в северной стене подвала «А», она выходила в наружу, это также показывает, что в XV веке к северу от восточного корпуса уровень земли был на несколько метров ниже по сравнению с уровнем земли около подвала «В».

В 1988 г. очищено от развалин подвальное помещение «С». Оказалось, что оно угловое, соединяющее два корпуса — восточный и южный. План этого помещения — неправильный четырехугольник; внутренние опоры не обнаружены. Пока недостает данных, позволяющих определить характер свода этого помещения. Возможно он был цилиндрический с глубокими люнетами.

Стены подвала «С», покрившиеся от пожарища, а среди них в развалинах обнаружены остатки трех сводов, упавших сразу одно на другое во время взрыва и пожара.

Выявлен фрагмент подвального помещения «Д». Оно уже принадлежит южному корпусу, но построено одно-

временно с подвалом «С». Это означает, что оба корпуса — восточный и южный — строились одновременно.

Остатки стен подвалов «А», «В», «С» и «Д» облицованы кирпичом, перевязь которых готическая, то есть в одном ряду чередуется один ложок и один тычок. Средняя величина кирпичей $29,8 \times 14 \times 7,6$ см и $30,2 \times 14,5 \times 8$ см, пропорции их сторон $l:b:h=2,08-2,13:1:0,54-0,55$. Раствор белый, твердый, с большим процентом извести. Такие кирпичи как и раствор, употреблялись в конце XIV — первой половине XV века.

Северная и южная стена восточного корпуса имели 3-х метровую толщину, западная и восточная — 2,45—2,5 м. Из этого можно предполагать, что готический дворец был трехэтажным зданием. С наружной стороны южной стены подвального помещения «С» сделан шурф, глубина которого достигла 6 метров. Установлено, что на глубине 5,5—5,6 метров находится уровень земли, бывший в XV веке после построения готического дворца. В шурфе открылась цокольная часть южной стены помещения «С», в ней несколько выступов (145 рис.); поверхность кладки ровная, швы тщательно выравнены. Это открытие дает основание утверждать, что фасады готического дворца были из красного кирпича, неотштукатуренные, имели выразительное архитектурное оформление. Также становится ясным, что в XV веке уровень земли у южного фасада дворца был на 5,5—5,6 метров ниже, чем нам известно из изображений XVIII—XIX вв. Также установлено, что в то время во внутреннем дворе готического дворца уровень земли был на 4—4,5 м выше по сравнению с территорией, прилегающей к дворцу с южной и с северной сторон. Это объясняется тем, что двор, как выше описанная стена с контрфорсами, а также центральная часть восточного корпуса, находились на мысообразном возвышении, простиравшемся от Замковой горы в сторону Кафедрального собора.

Северная часть восточного корпуса построена в более поздний период — в первой половине XVI века (2 и 3 рис.). Такую датировку можно дать и остаткам северного корпуса, которые выявлены на северной стороне ямы № 1. Сооружения первой половины XVI века на

территории дворца носили черты стиля ренессанса, а возможно и манеризма.

Стены ренессансных частей тоньше по сравнению с готическими, планировка подвалов ренессансной части восточного корпуса также отличается от готической части. В яме № 1 выявленные фрагменты стен ренессансного периода положены на торфяном основании. Фасады ренессансных частей здания были отштукатуренные (сохранились фрагменты штукатурки). В первой половине XVI века была отштукатурена и более древняя готическая часть дворца — его восточный и южный корпуса. В то время был поднят уровень земли на 4,5—5 метров к югу от дворца, также расширен внутренний двор в северную сторону, а в связи с тем снесена древняя стена с контрфорсами, так как она оказалась во внутри расширенного двора.

В кладке ренессансного периода еще сохранилась готическая перевязь кирпичей, но появляется гораздо больший процент светлокоричневого и желтого кирпича. Средние размеры кирпичей $30,6 \times 15,5 \times 7,9$ см, а соотношения сторон их $1:b:h = 1,97:1:0,51$. Как видно, $1 \approx 2b$ то есть пропорции сторон кирпичей ренессансные.

К северу от остатков северного корпуса, в 1987 г. было откопаны несколько фрагментов кладки с ренессансной перевязью, их следует датировать первой половиной XVII века. Предполагается, что это остатки одноэтажного флигеля, который изображен на рисунке П. Смуглевичуса (149 рис.) и в плане Фюрстенгофа (133 рис.).

Важнейшие выводы:

1. На территории велиокняжеского дворца Нижнего замка наиболее раннее каменное строение — это остатки стены с контрфорсами. Возможно, эта стена ограждала двор велиокняжеского дворца. Но также выдвигается предпосылка, что стена с контрфорсами — реликт здания, построенного здесь во второй половине XIII в. или в первой половине XIV века. Пока не установлена длина ее, неизвестно место других стен предполагаемого сооружения.

2. К югу от стены с контрфорсами через некоторое время были сооружены восточный и южный корпуса готического великолукского дворца. Судя по направлению стены с контрфорсами, она соприкасалась с восточным корпусом у его северо-западного угла.

3. Готический дворец реконструирован в первой половине XVI века. В то время снесена стена с контрфорсами или сооружение, частью которого была эта стена), расширены габариты внутреннего двора дворца.

ПОИСКИ ИКОНОГРАФИЧЕСКИХ И АРХИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Эти поиски начаты осенью 1988 г. пересмотром наиболее поздних архивных материалов — второй половины XVIII в. Пересмотрены иконографические материалы Музея истории и этнографии Литвы и в библиотеках АН ЛитССР и Вильнюсского университета. Пересмотрен фонд Вильнюсской капитулы, часть документов Вильнюсского магистрата. Выяснено, что в 1765 и 1789 г. были составлены инвентари (описи) Вильнюсского замка в том числе и дворца. Ведутся поиски этих инвентарей.

ИЛЛЮСТРАЦИИ

1. План Вильнюсских замков XVI—XVII вв.: I — Верхний замок; II — княжеский дворец в Нижнем замке; III — Кафедральная площадь и собор; IV — княжеский сад; V — арсенал.
2. План княжеского дворца XVI—XVII вв.: I — в 1987 г. вскрыты фундаменты подвала восточного корпуса; 2 — в 1988 г. вскрыт подвал; 3 — готический подвал под бывшим Дворцом пионеров; 4 — ренессансовая часть восточного корпуса; 5 — предполагаемые фундаменты ренессансовой аркады во дворе дворца; 6 — предполагаемые подвалы южного корпуса дворца (не вскрыты); 7 — подвал западного корпуса использован для кондиционеров Кафедрального собора; 8 и 9 — западный и северный корпуса дворца (фундаменты не вскрыты); 10 — в 1964 г. во дворе обнаружена и в 1987 г. вскрыта каменная

- стена с контрфорсами; 11 — остатки каменной стены XIV в. (?), вскрытые в 1964 г.; 12 — подвалы у восточного фасада Кафедрального собора; 13 — сакристия Кафедрального собора, построена в конце XVIII в. на остатках готических построек; 14 — постройка XIX в.; 15 — ров Вильнюсской крепости 1831—1878 гг., который пересекал территорию замка.
3. План восточного корпуса дворца: А, В, С — готические подвалы; Д — подвал южного корпуса; І, Ј — фундаменты готических зданий; К — фундаменты предполагаемых арок во дворе дворца; Л — фундаменты постройки XIX в.; М — в XIX в. пристроенный северный конец восточного корпуса; Н — стена с контрфорсами; О — обнаруженные в 1987 г. фундаменты стены ренессансового дворца; Р — в 1987 г. обнаруженные фундаменты ренессансовой постройки (возможно, северного корпуса), R — пристройка второй половины XIX в.; Т — в 1987 г. исследованные участки.
4. Разрез культурного слоя у западной стены восточного корпуса дворца: 1 — натуральный грунт; 2 — торф со щепками; 3 — прослойка белого песка; 4 — камни; 5, 6 — торф со щепками и фрагментами кирпичей; 19 — песок с фрагментами кирпичей; 20 — песок; 22 — известь; 24 — строительный мусор; 25 — темная земля с песком и кирпичным щебнем; 27 — песок (уровень вымостки двора); 29 — темная земля с кирпичными осколками; 30 — глина с фрагментами кирпичей; 31 — щебень кирпичей; 32 — глина; 33 — прослойка известкового раствора; 34 — земля с щебнем кирпичей; 35 — песок; 36 — темная земля с мелкими фрагментами кирпичей; 37 — песок; 38 — слой темной земли; 39 — прослойка с примесью глины; 40 — темная земля; 41 — песок; 42 — темная земля с торфом; 43 — песок; 48 — фундаменты ренессансовой части дворца; 49 — кабель.
5. Разрез культурного слоя в раскопе 1: 6 — торф со щепками, остатками деревянных построек, фрагментами кирпичей; 8 — нетронутый мокрый грунт; 10 — красный гравий; 13 — песок со щебнем; 14 — песок; 15 — щебень; 16 — мелкий кирпичный щебень; 17 — щебень; 18 — щебень с песком; 19 — слой с более крупными фрагментами кирпичей; 20 — песок со щебнем; 21 — песчаная прослойка; 22 — темная земля с фрагментами кирпичей; 24 — слой с крупными кусками кирпичей; 25 — щебень; 26 — темная земля; 27 — песок; 28 — черная земля; 29 — темная земля со строительным мусором; 44 — раскопанная в 1987 г. часть; 45 — каменная стена с контрфорсами; 46 — пристроенная к ней с северной стороны стена; 47 — фундаменты ренессансовой стены на северной окраине дворцового двора.

6. Разрез культурного слоя в раскопе 1: 1 — натуральный грунт; 2 — торф со следами человеческой деятельности; 3 — торф с песком и фрагментами кирпичей; 4 — торф с песком; 5 — торф с фрагментами кирпичей; 7 — деревянный столб; 8, 9 — прослойка мокрого песка; 10 — гравий; 11 — песок; 12 — песок со щебнем и угольками; 14 — песок с мелкими угольками; 17 — слой темной земли; 18 — строительный мусор; 45 — стена с контрфорсами; 46 — пристроенная к ней с северной стороны стена; 47 — фундаменты ренессансовой стены на северной окраине дворцового двора.
7. Южный фасад фундаментов стены на северном краю дворцового двора (20 — насыпанный слой песка; 6 — торф).
8. Следы усадьбы в раскопе 1 на глубине около 4,5 м: L — фундаменты ренессансовой части восточного корпуса дворца; M — фундаменты готической части этого же здания; N — стена с контрфорсами; O — фундаменты стены на северном краю дворцового двора; 1 — стык готических и ренессансовых фундаментов; 2—4 места разрезов культурного слоя; 5 — дно ямы в слое торфа, заполненной строительным мусором; 6 — шурф; 7 — угол деревянной постройки и мостовая; 8 — остатки забора.
9. Раскоп 1 (вид с северозапада).
10. Шурф в раскопе 1.
11. Южная стена шурфа.
12. Общий вид раскопа 1.
13. Деревянные столбы в северовосточной части раскопа 1.
14. Остатки столбов у деревянной мостовой.
15. Один из четырехугольных столбов.
16. Один из круглых столбов.
17. Угол деревянной постройки.
18. Фрагмент деревянной миски из верхней части слоя торфа в раскопе 1.
19. Деревянные гребни.
20. Костяные шахматные фигуры.
21. Костяные изделия (шахматные фигуры, в центре — игольница).
22. Костяное прядлище.
23. Железный пробой.
24. Ножи: верхний — из верхней части торфа, нижний — из шурфа.
25. Обломки замка из двора у южной стены деревянной постройки.
26. Пластина доспехов, найденная рядом с мостовой.
27. Ухо котла (слева) и наконечники стрел арбалета (в центре) и лука.
28. Бронзовые украшения из верхней части слоя торфа.
29. Разные находки из верхней части слоя торфа: кусочки янтаря

- (верхний ряд), раковина, стеклянные бусы, шиферное пряслище.
- 30, 31. Черепки глиняных горшков.
32. Черепки глиняного кувшина.
33. Часть каменного топора и черепки лепных горшков, найденные под слоем торфа.
34. Точильный брускок и фрагменты глиняных ковшей (?).
- 35, 36, 37. Фрагменты гербовых изразцов XV в. из верхней части слоя торфа.
- 38—48. Фрагменты изразцов XV в. (47 и 48 с глазурью).
- 49—51. Фрагменты изразцов-коронек.
52. Часть декоративной плитки с сиреной из верхней части торфяного слоя.
53. Часть декоративной плитки с гербом Рога.
54. Часть декоративной плитки с фигурами фантастических животных.
- 55—56. Остатки подвала в южном конце восточного корпуса (55 — вид с востока, 56 — вид с запада).
- 57, 58. Гвозди из южного конца восточного корпуса.
59. Железные пластинки неизвестного назначения, найденные там же.
60. Сапожные подковки (слева) и скоби, найденные там же.
- 61, 62. Оковки дверей и окон.
63. Крюк для подвески фонаря из сводов помещений в южном конце восточного корпуса.
64. Оковки окон.
65. Железное кольцо, вмуренное в своды или в стену.
66. Железное изделие неизвестного назначения.
67. Нижние штампы для чеканки монет.
68. Часть неизвестного механизма.
69. Штампы для чеканки монет.
70. Обломок бронзовой книжной оковки.
- 71., 72. Штамп для чеканки монет и его деталь.
73. Фрагмент ренессансового изразца.
74. Фрагмент полихромного изразца середины XVI в.
- 75, 76. Фрагменты изразца середины XVI в.
- 77, 78. Центральная часть изразца середины XVI в.
79. Изразец со стилизованными цветами в вазе (вторая половина XVI в.).
80. Фрагмент изразца середины XVI в.
81. Фрагмент изразца с гербом династии Вазов.
- 82, 83. Фрагменты гербовых изразцов XVI в.
- 84—89. Изразцы конца XVI в. — начала XVII в. с «кованным» орнаментом.
90. Изразец конца XVI в. — начала XVII в. с женской фигуркой.
- 91—93. Угловые изразцы конца XVI в. — начала XVII в.

- 94—99. Изразцы первой половины XVII в. с растительным орнаментом (96 и 99 без глазури).
- 100—103. Изразцы конца XVI в. — начала XVII в. с «кованным» орнаментом.
104. Карнизный изразец первой половины XVII в.
- 105, 106. Карнизные изразцы первой половины XVII в. с геральдическими мотивами.
107. Угловой карнизный изразец.
- 108, 109. Карнизные изразцы первой половины XVII в. с конями у «дерева жизни».
110. Карнизный изразец с растительным орнаментом.
111. Такой же угловой изразец.
- 112, 114 и 115. Карнизные изразцы начала XVII в. с охотниками.
113. Карнизный изразец начала XVII в. со сценой поединка или турнира.
- 116, 117. Карнизный изразец первой половины XVII в. с гербом Гданьска (117 — рисунок).
- 118, 119. Карнизный изразец первой половины XVII в. с гербом Роза (119 — его рисунок).
120. Фрагмент глиняной ренессансовой фигурки.
121. Фрагмент глиняной головы льва (?).
- 122, 123. Часть карниза из песчаника с гербом династии Вазов.
124. Остатки разбитой мраморной доски.
125. Остатки стены с контрфорсами. Первый и второй контрфорсы (исследования 1964 г.).
126. Общий вид первого контрфорса.
127. Стена с контрфорсами. Вид с северной стороны (исследования 1987 г.).
128. Южная часть площади № 1. В верхней части фотоснимка — вид фрагмента готической кладки, пристроенного к стене с контрфорсами.
129. Стена с контрфорсами. Налево от нее остатки более поздней кладки с готической перевязью кирпичей.
130. Стена с контрфорсами. Южная развертка стены у четвертого контрфорса и разрез 1—1: 1 — строительный раствор, 2 — стенка, выложенная ложками, 3 — груз, 4 — отверстие в задней стенке ниши.
131. План первого этажа здания А. Шлёзберга с обозначением мест зондажей. Нумерацию помещений обозначают цифры, помещенные в окружности.
132. Вид дворца Нижнего замка с южной стороны (рисунок К. Рачинского, литография М. Пшибильского, 1786 г.).
133. Фрагмент плана Фюрстенгофа (1740 г.).
134. Остатки готических стен в помещении № 12 дома А. Шлёзберга. На переднем плане — фрагмент стены восточного флигеля.

135. Остатки стен восточного корпуса дворца в юго-восточной части здания А. Шлёзберга: А — остатки стен готической части восточного корпуса, В — остатки стен ренессансной части, С — сплошной фундамент и «камеры», обнаруженные в комнате № 8, D — стены первого этажа здания А. Шлёзберга, Е — нумерация помещений, F — остатки стенки с готической перевязью кирпичей, G — остатки фундаментов готического флигеля.
136. Развертка северной стены помещения № 9 в здании А. Шлёзберга (зондажи Z—47÷51): А — кладка северной стены готической части дворца (кладка находится в стене I этажа и датируется XV веком). На поверхности кладки кирпичи обтесаны, внутренняя поверхность арки оштукатуренная, хотя и почерневшая от сажи; В — кладка заложения арки (I этап), D — кладка заложения арки (II этап), Е — кладка заложения дверного проема, С — перемычка дверного проема, устроенного в более позднем периоде, С — следы опоры крестового готического свода в остатках кладки XV века.
137. Поперечный разрез 1—1 остатков северной стены готической части северной стены (зондажи Z—60÷62): А — остатки готической части, В — утолщение готической кладки, С — кладка стены коридора здания А. Шлёзберга, Д — кладка первой половины XX в., Е — кладка из кирпичей величиной 22—23×11,5—12,3×4,5—5,5 см (кладка дверного проема, устроенного в XIX в.).
138. Остатки пола из керамических плиток в готической стене, находящейся между комнатами № 8 и № 9.
139. Стык ренессансной и готической кладок в комнате № 8 (на правой стороне находится готическая кладка, ее вертикальная поверхность неоштукатуренная, швам между кирпичами придан профиль).
140. Юго-восточный угол в подвальном помещении «А» готической части восточного корпуса.
141. Остатки центрального опорного столба в подвальном помещении «А» (по обеим сторонам его — перегородки более позднего периода).
142. План подвального помещения «С»: 1 — северная стена подвала, 2 — западная стена, 3 — над свалившимся сводом керамические плитки пола первого этажа; между плитками штампы для чеканки монет и другие железные предметы; 4 — глыбы кладки свалившегося свода, принадлежавшего второму этажу дворца, 5 — стенка лестницы в подвальное помещение «Д» (лестница устроена после опустошения дворца в середине XVII века), 6 — ступенки, сложенные из развалин после опустошения дворца в середине XVII в.), 7 — контур цоколя, сохра-

- нившегося в наружной части южной стены (см. разрез 5—5).
- 143. Развертка остатков северной стены подвального помещения «С».
  - 144. Развертка остатков западной стены подвального помещения «С».
  - 145. Разрез 5—5 по остаткам южной стены подвального помещения «С»: 1 — остатки южной стены, 2 — перекопанная земля зеленоватого цветового оттенка, 3 — серый песок с черными прослойками, 4 — черный слой с сажей, 5 — темносерая перекопанная земля (это засыпка фоссы, выкопанной во время строительства крепости в 1831 г.), 6 — здесь найдены кирпичи, которые могли служить мостовой, 7 — дно котлована, выкопанного в 1988 г.
  - 146. Северозападный угол подвального помещения «С».
  - 147. Северовосточный угол подвального помещения «С».
  - 148. Югозападный угол подвального помещения «С».
  - 149. Дворец Нижнего замка. Вид с северозапада (рисунок П. Смуглевичуса, 1786).
  - 150. Остатки глифа оконного проема восточного корпуса дворца, сохранившегося в комнате № 5 дома А. Шлёзберга (зондажи Z—100÷107).
  - 151. Профильный нервюрный (?) кирпич.
  - 152. Деталь из серого крупнозернистого конгломерата. Профилированные поверхности были покрашены.
  - 153. Деталь из серого мелкозернистого конгломерата. Профилированные поверхности были покрашены.
  - 154. Деталь из серого крупнозернистого конгломерата. Профилированные поверхности были покрашены.
  - 155. Деталь из серого мелкозернистого конгломерата. Профилированные поверхности были покрашены.
  - 156. Деталь из серого крупнозернистого конгломерата.
  - 157. Деталь из белого известняка, на одном боку процарапана буква «М» или «W».
  - 158. Деталь из зеленовато-серого мелкозернистого песчаника.
  - 159. Обломок детали из коричневого мрамора.
  - 160. Обломок детали из зеленовато-серого мелкозернистого песчаника.
  - 161. Обломок детали из черного мрамора.
  - 162. Обломок детали из коричневого мрамора.
  - 163. Обломок детали из черного мрамора.

THE VILNIUS LOWER CASTLE'S PALACE RESEARCH WORKS OF 1988

(Summary)

FOREWORD

The Vilnius Lower Castle was situated in the centre of the city in the northern, western and southwestern parts at the base of the Gediminas hill. It occupied an area of several hectares and was girdled by the Vilnia river. From the end of the 13th century until the beginning of the 14th, it was surrounded by a stone defense wall with towers. There was a road on the northern slope of the Gediminas hill between the Lower Castle and the other fortress, that of the Upper Castle located on the summit of the Gediminas hill.

In the area protected by the river Vilnia, the defense wall and the towers, was a palace of the Grand Duke of Lithuania at least since the 14th century. By the end of the 14th century there was the palace of the bishop of Vilnius, the Cathedral, St. Ann's church, the first Lithuanian School; and the house of the members of the Capitula and of other nobles in the territory. There was also an arms depot — Arsenal, rooms for the guards of the castle, coaches and carts, as well as stables and other storage buildings all well within the territory of the castle. Later, the Chief Tribunal began residing here, too. The basements of the tower were used as prisons. Up until the middle of the 16th century, there was a church yard around St. Ann's church. A garden was located near the Grand Duke's palace at least since the middle of the 16th century. Thus, the Castle was the political, economic, religious and cultural centre of the Grand Duchy of Lithuania.

In due course of time the castle was modified according to new architectural styles. Some buildings of the castle underwent repairs or were reconstructed several times after fires damaged or destroyed the buildings.

For the first time in written sources the castle was mentioned in 1365. The manuscripts of the 16th—18th centuries give more information yet few illustrations have been discovered. The oldest plan of the castle comes from the middle of the 18th century. Likewise, little information about the Grand Dukes' palace has been discovered. It is known that in the 16th—18th centuries the palace was situated between the Gediminas hill and the Cathedral i. e., in the centre of the Lower castle. The palace consisted of four buildings that enclosed a courtyard of an irregular quadrangular form. The eastern building was at the foot of the Gediminas hill; the western leaned against the Cathedral. Iconographic records show that the eastern and southern buildings were three storeys high.

According to written sources the palace was magnificent. It housed King Zygmantas Augustas' library, a picture gallery and many valuable works of art. Concerts and opera performances would take place in the palace in the first half of the 17th century. In the courtyard tournaments were held.

In 1610 the palace burned down. After the reconstruction the Grand Dukes resided here for about forty more years.

In the summer of 1655, during a war with Moscow, Vilnius and the castle were seized by the Moscow army. On July 11, 1661 the Lithuanian army recaptured the city. Although, fights for the castle continued until the beginning of December. During the battles, a section of the castle burned down, a part was destroyed by shells, and wooden sections were used as fuel by the encircled Lithuanian army. For about a hundred years, the Grand Duke's palace was not used. It stood roofless and dilapidated. In the second half of the 18th century, the rooms still good for lodging were leased to the townspeople. More than 20 families settled there.

In 1795, Vilnius, together with a major part of Lithuania, was incorporated into Russian Empire after the third partition of Lithuanian-Polish state. On October 19, 1799 the Vilnius Magistracy, instructed by the civil

governor of Lithuania, T. Friesel, sold the dilapidated palace to a merchant from Kremenchug, M. Sluckis, to tear it down. Thus, from 1800 to 1801 the palace vanished from the surface. Only the eastern building survived and underwent renovation in the 19th century. At first it was privately owned then turned over to military establishments. In later decades it became the Pupils' Palace of the Republic.

The surroundings of the palace underwent changes as well. In 1831—1837 the Arsenal which had been situated at the foot of the Gediminas hill and on the hill itself were turned into a fortress. A deep ditch, 2,4 m deep, ran across the territory of the palace.

The land surrounding the fortress had to be cleared for modern strategic military purposes. Thus, the defence walls and the remains of the towers, Tribunal, bishop's palace and other buildings were pulled down. In 1837 the building ceased to function as a fortress. From 1881—1884 its ditches were filled up; the rampart was dispersed. The territory of the palace was planted with trees and turned into a park. Thus, the Lower castle and its palace was obliterated from the Vilnius people's memories. In the middle of the 20th century, the remnants of stone walls, ruins and pieces of Dutch tiles found when digging ditches for water-supply and sewer pipes brought back memories of the castle. Recently, objects from the last period of the palace's existence were found.

For a long time it was considered that the Vilnius castle and the Renaissance palace, were erected during the middle of the 16th century during King Žygimantas Augustas' reign. According to new data found of late decades the Renaissance palace was erected by Žygimantas Augustas' father King Žygimantas The Old. Later the palace underwent reconstructions and repairs. Moreover, information found showed that the Grand Duke's palace had been erected even earlier — in the beginning of the 15th century during Duke Vytautas' reign. The remnants of this palace were uncovered while studying the basements of the still existing parts of the eastern building. In the 15th century while renovating the palace, the

older stone walls dating from the 14th or even the 13th century buildings were destroyed. The fragments of these stone walls with massive counterforts were discovered in 1964 west of the eastern building of the palace. Fragments of the Gothic stone walls were uncovered at the site of the western building. Here, near the Cathedral, a cylinder basement was unearthed. The palace seemed to be erected on an ancient habitation site. Traces of the 5th-9th centuries remains were noticed in the yard. Geological studies pointed out that the habitation site had been situated on a narrow cape which extended into the soil and miry sand of the Vilnia river.

The previous studies of this territory were carried out in connection with productive activities: digging ditches for cables, water-supply, sewer pipes and reconstructing the buildings. In March 9, 1988, the Institute of History of the Academy of Sciences was directed to carry out systematic scientific studies of the territory. The aim of the studies was to gather the material for future restoration of the palace. A complex research group consisting of three archaeologists, historians, specialists on art and history of architecture was formed. The archaeological research work was initiated near the still existing parts of the eastern building of the Renaissance palace. One important goal was to gather the information about the cultural layer and the buildings which had been in the territory before the Renaissance palace was erected.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

The territory being researched occupies an area of 20 by 9 metres, of which the eastern border is the western foundation wall of the eastern building, the southern border is the Gothic wall with counterforts and the northern one is the courtyard wall of the northern building. Thus, the northeastern corner of the courtyard is under investigation.

The cultural layer here is about 8 m below the foundation of the Renaissance palace. The investigations of

the deepest part of the layer were hindered by streams of „running sand“.

According to its composition and chronology the cultural layer can be divided into 3 groups:

A — the upper 30—70 centimetres thick dark layer of soil.

B — 1.9 metre thick sawdust layer of the 3rd decade of the 16th century.

C — 4—4.8 metres thick peat layer with traces of human activities of the 14—15th centuries which is covered by a 40—70 centimetres thick level sand layer of the 16th century.

Layer A consists of 2 parts. There is a 10—15 centimetres thick black soil layer on the surface. It runs four metres wide along the wall of the palace. Further there is a road about 5 metres wide, the edge of which is marked by mortar bricks. The road consists of a 10—15 centimetres thick detritus layer. Below the detritus in some places there are 10 centimetres thick spots of sand. Most probably, in the 19th century the road was paved with stones. During the reconstruction the stones were pulled out.

Deeper there is a 30—35 centimetres thick dark layer of soil mixed with brickbats. This layer was formed most likely in 1878 when the Vilnius fortress was closed, and ramparts were split. In 1881—1884 this part of the fortress territory was turned into a public garden.

Layer B is separated from the upper one (A) by a 15—20 centimetres thick sand layer which is 60—70 centimetres deep and where few stones 10—30 centimetres in diameter were found. Traces of this layer were detected higher as well. The layer covers all of the northern part of the courtyard and indicates the surface of the 16th—17th centuries palace's courtyard.

The courtyard was paved with stones and it seems that the surface did not change from 1520—1530 when the palace was rebuilt until the end of the 18th century, when it was pulled down.

Under this pavement a 1.9 metre thick layer of ruins came to light. Under this layer a 3—15 centimetres thick

mortar crust was found. Bricks with longitudinal edges were found in the crust also.

The layer of ruins consists of brickbats and crumps of mortar. The bricks are Gothic and thin, 6 centimetres thick. Among the Gothic bricks there are cross-shaped fragments of the nervuric bricks. Their width at a cross-piece is 14 centimetres, thickness — 9 centimetres. Profiled bricks of smaller sizes were found as well. Some of them are painted. Traces of white, black, dark blue, dark red paint were noticed. Painted mortar — the remains of frescoes — came to light as well. Bricks with cut off corners 8.5—9 centimetres thick, 14 centimetres wide and more than 26 centimetres long were found in the ruins.

About 30 floor bricks have also been found in the ruins. Most of them are square, though, there are triangular and diamond-shaped ones, too. They are 2—4 centimetres thick. Their sizes vary from 11×11 cm, to 17×17 cm. A part of the bricks are laid on sand, a part — on mortar. Some of the bricks are covered with brown or green glaze. It is possible that the glazed bricks were used for wall decoration, as well.

Tiles are not numerous. They are gutter-shaped of red or greyish colour. The tiles vary in thickness and size.

Dutch tiles are not numerous, either. They date back to the beginning of the 16th century. Thus, the mortar crust indicates the period of 1520—1530 when the Renaissance palace was being built.

Layer C, 40—70 centimetres thick, has been found under the mortar crust. It consists of sand mixed with brickbats and bricks, pieces of coal, animal bones, gutter-shaped tiles and fragments of earthenware Dutch tiles. The Dutch tiles have round, cross-shaped or square holes. It seems to be a level layer. Under this layer of sand, a peat layer with the traces of human activities has been found. The upper part of the peat layer is abundant in big rotten butts of boards, brickbats, sand insertions. There are some fragments of glass dishes from the second half of the 15th century and Dutch tiles in the peat layer as well. Squared and round poles, the fragments of cons-

tructions and pavements, an abundance of animal bones, scraps of leather and a few wooden or metal objects came to light deeper. Below the courtyard surface 7.7 m., stones were found. The stones indicate the bottom of the old bed of Vilnia. Few fragments of molded pots and fragments of a stone axe were found on the stones. The peat layer yielded several poles, the majority of which were quadrangular in cross-section (30 by 29 centimetres in cross-section). A group of poles formed an irregular quadrangular area of 6.3 m. by 5.3 m.

The poles date back to the second half of the 15th century. Most probably, the poles were the remnants of the bridge which led to the courtyard. Deeper a group of still older poles was found. Near the upper poles a wooden drainage gutter was detected.

In the north-eastern part of the courtyard under the foundation wall of the Renaissance palace a corner of beams of a wooden building came to light. The traces of a wooden street of 2 metres in width were found near the building. The street boards were from 15—20 centimetres to 30—40 centimetres wide. The largest part of the street was under the wall of the Renaissance palace. Homesteads at that time were surrounded by the fences of squared boards. The remnants of such fences have been found. They date back to the second half of the 14th century.

The following wooden things were found: a bucket stave, the brim of a ganged dish 17—18 centimetres in diametre, and a long double-sided comb, 7.5 cm. in length. Bone artifacts were few, many varying from each other. In the upper part of the peat layer a fragment of a bone needle-case was 5 cm. long. The original needle-case had been 1.8 centimetres in diametre. The needle-case was turned, decorated with transvers furrows and holes. It dates back to the 15th century. A semicircled 3,5 centimetres in diametre bone spindle, and several turned chess-piece or fragments of chess-pieces were found.

Among the iron artifacts 2 knives are worth mentioning. The other iron things found are as follows: nails,

parts of cylinder padlocks, a part of an iron bit, a quadrangular belt-buckle, two arrow points, an armour plate, an ear of a copper boiler or bucket.

The following decorations came to light: a bronze belt-bind (a quadrangular plate), two small pins (the first is 4.5 centimetres long, the second — 5.7 centimetres long), two round bells, a bead of pink slate, few beads of opaque glass with transversal waving white lines, a fragment of a glass ring, a kauri shell. The peat layer yielded the pottery made on a potter's wheel (the pots with blowed sides, often decorated with waving or straight horizontal lines). Few fragments of molded pots were found under the peat layer. Two clay artefacts resemble crusibles and a dipper handle-hole. The other clay artifacts were used in house building: tiles, Dutch tiles, plates.

Investigations of the palace's southern section

In the southern section of the palace's eastern building a 1.20×20 m. square has been investigated. The square includes the ditch which from 1831 up to 1878 was used and filled up with town rubbish. Among the ruins many floor stone bricks, small fragments of tiles and marble interior trim, as well as earthenware floor plates were found. The deeper layers yielded well preserved tiles, iron nails, window and door stone cornices. Tiles are most numerous among the finds. About 1,000 fragments of different sizes were found. The majority of the tiles are polychronic, glazed, and belong to the second half of the 16th century — the beginning of the 17th century (fig.).

The basement is filled up with ruins, bricks, large pieces of vaults. The vaults in the upper stories are made of yellow brick. The bricks are $13 \times 17 \times 30$ cm sized. An iron hook with a ring for lanterns was found in one of the bricks. The red, $14-15 \times 8.5 \times 30-32$ cm sized bricks of the lower parts of the vaults, and the still existing parts of the vaults in the corner, point to the fact that the vaults in the basement and, most probably, the

ones on the ground floor were made of Gothic brick. Later the earthenware floor was made on the collapsed vault. This is witnessed by the sand found on the top of the ruins of the vaults. The rest of the basement had wooden floors. The traces of a devastating fire can be noticed in the basement: the wall bricks are badly burned and even melted.

The basement was 9.5 m. wide. The western wall was as long as 11.5 m. The eastern one was 10.5 m. The eastern wall from the hill reached the thickness of 2.6 m, the southern wall from the town was 3.3 m. thick. They were made of stone. Both sides of the walls were covered with brick.

The entrance into the basement (1.8 m. wide) is from the neighbouring basement which belongs to the palace's southern building. Both buildings were being built simultaneously. This is proved by the fact that their walls are joined but not added to each other.

ARCHITECTURAL INVESTIGATIONS

In the 16th century the Grand Dukes' palace of the Lower Castle consisted of four buildings: the eastern, southern, western, and northern. A quadrangular courtyard was enclosed by the buildings. The walls of the palace were with attics which is evident from the plans and drawings of the 18th and the 1st half of the 19th centuries. The palace was demolished in 1799—1801. Only the fragments of the foundations and some parts of the basements and walls of the eastern buildings have survived under the ground.

The recent archaeological investigations point to the fact that the Grand Dukes' palace was under constant reconstruction. From the end of the 13th century and the beginning of the 14th century — up to the 1st half of the 17th century it was expanded, reconstructed or diminished. The so called "wall with counterforts" is the oldest constructed work in the territory of the castle. Presently about 30 metres of the wall have already been

investigated. The wall is 2.28—2.3 m. thick; at the foot it is 2.8—2.9 m. thick. On the eastern part of the wall there are bays 1.65 m. deep and 2.37—2.43 m. wide. Between the bays there are about 1.45 m. wide partitions. The partitions conventionally were called counterforts, on the supposition that they had been used to reinforce the wall from the south. The wall yields 18 m. of bays with counterforts. The western part of the wall has neither bays nor counterforts. The upper part of the wall is about 0.4—0.8 m. bellow the surface of the territory under investigation.

The following features of the stone wall can be noticed: in the outer part of the wall the Baltic brick bond prevails, i. e., a row is laid on by interchanging two stretchers and one header. The stone wall is of a shell construction, i. e., brick was used only for outer covering of the wall, with the depth being half of a brick. Only a part of the bricks, about 1/3, are laid broadways. The middle part of the wall is made of small stones (11×5 cm, 14×32 cm, 20×34 cm) mixed with mortar. The most common sizes of the bricks are: 29.5×14.8×9 cm. The proportions of the sides are 1:b:h=1.99:1:0.61, i. e., $2b \geqslant 1$.

Bricks with such proportions were commonly used in the 13th century until the middle of the 14th century. The castles of Medininkai, Krëva, Lyda, the first castle of Kaunas, as well as the remains of the walls of the first Cathedral in Vilnius, yield such bricks. There are no longitudinal furrows on the bricks. The binding material is brown, rather meagre. The analysis of the brick laying techniques allows to date the wall with counterforts to the second half of the 13th or the first half of the 14th century.

The southern side of the wall is smooth. Most probably it was the facade. On the northern side the bricks are not even, as if cut round. Towards the bottom the surface is smoother. At the fourth counterfort the wall is half a brick thick — only stretchers can be seen on the surface.

Later, with time, in the area of the first and the second counterforts, a stone wall was added to the northern

side of the wall (fig. 129). The wall is 70 cm thick and it looks like the remains of a vault. The outer part of the wall has brick bond of Gothic style. The average sizes of the bricks are: 30.5—31×14.5×8 cm. The proportions of the sides are the following: 1:b:h = 2.1 — 2.13:1:0.55. Thus, $2b < 1$ is characteristic of the Lithuanian stone construction of the second half of the 14th century through the 16th century. Most probably, the fragments of the wall were built on the boundary of the 14th and the 15th centuries. What purpose did it serve? In cross-section the still existing fragment resembles the lower part of a vault (fig. 5 and 6).

According to archaeological data, to the north of the wall with counterforts the initial Post-Glacial ground level descended for four metres. Later the pit was filled up with household waste and remnants of wooden constructions. During the archaeological excavations in the area covering ten to twelve m to the north of the "wall with counterforts" neither the traces of the 13th—14th centuries stone wall nor the remnants of any other wall were noticed.

In 1987—1988 the architectural investigations of the two-storey building which was erected at the beginning of the 19th century by A. Schlösberg on the remains of the eastern building of the residential palace were carried out. After World War II up to 1985 it housed the Pupils' palace of the Republic. With the help of soundings (153 of soundings had been made) it was discovered that within the walls of the building, fragments of the walls of the eastern building of the palace as well as the basement had survived.

In 1987 archaeologists V. Raškauskas and G. Stankevičius (the Institute of the Planning of Monument Restoration) cleared the remains of basement "B" of ruins (fig. 3). In the centre of the basement a stone post was found. Four-ribbed groins covered the basement. There was a door between basement "A" and basement "B". Another door which led outwards was on the northern wall of basement "A". This points to the fact that in the 15th century, north of the eastern building, the ground

level was several metres lower in comparison with the level near basement "B". In 1988 basement "C" was cleared of ruins. It appeared to be the corner basement which joined the eastern and the southern building. The basement is an irregular quadrangular in plan. The interior supports were not found. There are no data, yet, allowing to characterize the vaults of the basement. It is possible that it was barrel with deep lunettes.

The walls of basement "C" were blackened by fire. Among the ruins the remains of three vaults that had collapsed one after another during the explosion and fire were noticed.

Some fragments of basement "D" came to light. It was built simultaneously with basement "C", though it belongs to the southern building. This points out that the both buildings were being built simultaneously.

The fragments of the walls of basements "A," "B," "C" and "D" are faced with brick. Gothic brick bond was used, i. e. a row was laid on by interchanging a stretcher and a header. The average sizes of the bricks are $29.8 \times 14 \times 7.6$ cm and $30.2 \times 14.5 \times 8$ cm. The proportions of the sides are: $1:b:h = 2.08 - 2.13 : 1 : 0.54 - 0.55$. The mortar is white, solid, with a large percentage of lime. The bricks and mortar of the kind were used at the end of the 14th and the first half of the 15th centuries.

The northern and southern walls of the eastern building were 3 m. thick; the western and eastern ones were 2.45—2.5 m. thick. This leads to the supposition that the Gothic palace was a three-storey building.

Outside the southern wall of basement "C" a 6 m. deep schurf was dug. At a point 5.5—5.6 m. deep, there came to light the base level of the 15th century Gothic palace. The socle part of the southern wall of basement "C" was discovered also. There were several projections on the socle (fig. 145). The surface of the brickwork was smooth; the joints were carefully levelled. This discovery allows the possibility to state that the facades of the Gothic palace were of red brick, not plastered and of an expressive architectural appearance. It became evident that the ground level at the southern facade of the palace

in the 15th century had been 5.5—5.6 m. lower the pictures of the 18th—19th centuries witnessed.

It was also discovered that in the 15th century the ground level of the courtyard was 4—4.5 m. higher than the territory near the southern and northern sides. This can be explained by the fact that the courtyard, as well as the wall with counterforts which was described above, and the central part of the eastern building, were erected on the cape stretching from the Castle's hill towards the Cathedral.

The northern part of the eastern building has been found to be much later in date. It was built in the first half of the 16th century (fig. 2 and 3). The remains of the northern building detected on the northern side of pit 1 can be dated accordingly.

The buildings of the first half of the 16th century had the traits of the Renaissance and partly of the Mannerism. The Renaissance walls were thinner as compared with the Gothic ones. The Basements of the Renaissance parts of the eastern building had different plans than those of the Gothic parts. The Renaissance walls found in pit 2 were laid on a peat base. The facades of the Renaissance parts of the building were plastered (some fragments of plaster were found). In the first half of the 16th century the older, the Gothic section of the palace (the eastern and the southern buildings) was plastered, too. At that time, the ground level to the south of the palace was lifted 4.5—5 m. The courtyard was extended to the north. In connection with this the ancient wall with counterforts was pulled down because it appeared in the middle of the extended courtyard.

Gothic brick bond still remained in use in the brick-work during the Renaissance period. The percentage of light-brown and yellow bricks is much higher. The average sizes of the bricks are: $30.6 \times 15.5 \times 7.9$ cm. The proportions of the sides are as follows: $l:b:h = 1.97:1:0.51$. Thus, $2b:1$ are the proportions of the sides of the Renaissance bricks.

North from the remains of the northern building in 1987 several fragments of the brickwork where Renaissance

ce brick bond prevails were excavated. They possibly can be dated to the 17th century. Supposingly these are the remains of the one-storey wing, which is represented in the drawing by P. Smuglevičius (fig. 149) and in the plan by Fürstenhof (fig. 133).

Important conclusions:

1. On the territory of the residential palace of the Lower Castle the oldest construction is the remains of the stone wall with counterforts. It is possible that the wall fenced in the courtyard of the residential palace. Another hypothesis has been drawn out that the wall with counterforts is the relict of a building which was constructed at the second half of the 13th century or at the first half of the 14th century. Neither the length of the wall nor the location of the other walls of the supposed building have been established;

2. The eastern and southern buildings of the Gothic palace located south of the wall with counterforts are later in date. The direction of the wall with counterforts points out that the wall was adjoining the eastern building at the northwestern corner;

3. The first half of the 16th century saw the reconstruction of the Gothic palace. The wall with counterforts (or a building, with the wall as a part of it) was pulled down; the courtyard was expanded.

4. In the first half of the 16th century during the expansion of the courtyard, the northern part was added to the eastern building. A new northern building was erected and the continuation of the southern wall was again joined to the northwestern corner of the eastern building.

A SEARCH FOR ICONOGRAPHIC MATERIAL AND HISTORICAL SOURCES

The article reviews the initial stage of the search for the historical sources about the Vilnius Lower Castle's palace of Dukes. It also characterizes the gathering of graphic and written material. The motives of gathering

the material beginning with the second half of the 18th century when the townspeople lived in the dilapidated palace were discussed. The article casts some light on the most important documents that were found studying document depository funds. It underscores the importance of written and graphic material concerning castle territories for future research works.

Translated by Aušra KLIMAVICIENĖ

ILLUSTRATIONS

1. Plans of Vilnius' Castles from the 16th century and the 17th century: 1 — the Upper castle, 2 — residential palace of the Lower castle, 3 — the Cathedral square and the Cathedral, 4 — garden of the palace, 5 — Arsenal.
2. Plan of the palace from the 16th and the 17th centuries: 1 — remnants of the basement in the eastern building, uncovered in 1987, 2 — foundation of the basement, uncovered in 1988, 3 — Gothic basement below the former Pioneers' palace, 4 — Renaissance part of the eastern building, 5 — foundation of the Renaissance arcade in the courtyard, 6 — basement of the southern building, 7 — basement of the western building (it houses the Cathedral's air compressors), 8, 9 — the western and the northern buildings (the foundations are not cleared out), 10 — remnants of the wall with counterforts, uncovered in 1987, 11 — wall fragment from the 14th (?) century, found in 1964, 12 — palace at the eastern end of the Cathedral, 13 — the Cathedral's sacristy, built at the 18th century on the remnants of a Gothic building, 14 — 19th century building, 15 — ditch of the Vilnius fortress in the palace's territory from 1831 until 1878.
3. Plan of the palace's eastern building: A, B, C — Gothic basement, D — basement of the southern building, I, J — remnants of the Gothic wall, K — arcade support in the courtyard, L — foundation of the 19th century building, M — the northern end of the building added in the 19th century, N — wall counterforts, O — Renaissance wall foundation found in 1987, P — Renaissance wall found in 1987, R — building added during the second half of the 19th century, T — area investigated in 1987.
4. Cross-section of the cultural layer at the western wall of the palace's eastern building (Area No 1): 1 — argil, 2 — peat with chips, 3 — white sand layer, 4 — stones, 5 — peat with chips and brickbats, 6 — peat with chips and small brickbats,

- 19 — sand with ruins, 20 — sand, 22 — chalk, 24 — ruins, 25 — ruins with sand and dark soil, 27 — sand (the level of the 16th and 17th centuries pavement), 29 — dark soil with ruins, 30 — ruins with clay, 31 — brickbats, 32 — slay, 3 — lime layer, 34 — mixed soil with brickbats, 35 — sand, 8 — dark soil layer, 39 — layer with clay, 40 — dark soil, 41 — sand, 42 — dark soil with peat, 43 — sand, 48 — foundation of the Renaissance part of the palace, 49 — cable.
5. Cross — section of the western part of Area № 1:6 — peat with wood chips, brickbats and remnants of wooden buildings, 8 — argil, 10 — ferriferous sand, 13 — peat with pieces of bricks, 14 — sand, 15, 16 — small pieces of ruins, 17 — ruins, 18 — ruins with sand, 19 — large pieces of ruins, 20 — sand with brickbats, 21 — sand layer, 22 — dark layer of ruins, 24 — large pieces of ruins, 25 — ruins, 26 — dark soil, 27 — sand, 28 — black soil, 29 — dark soil with ruins, 44 — heat vent dug in 1987, 45 — wall with counterforts, 46 — wall of later period added to it, 47 — Renaissance wall foundation in the northern part of the courtyard.
6. Area № 1. (Cross-section of the cultural layer): 1 — natural soil, 2 — peat with wood chips, 3 — peat with sand and pieces of bricks, 4 — peat with sand, 5 — peat with wood chips and brickbats, 7 — wooden pole, 8, 9 — watery sand, 10 — red gravel, 11 — sand, 12 — sand with ruins and charred logs, 14 — sand with charred logs, 17 — dark soil layer, 18 — ruins, 45 — wall with counterforts, 46 — wall added to the northern part of that wall, 47 — Renaissance yard wall foundation.
7. Eastern facade of the northern wall foundation: 6 — peat, 20 — greenish sand layer found under the foundation.
8. Remains of a homestead in Area No. 1 (4.5 m deep): 1 — foundation of the Renaissance wall in the palace's eastern building, M — foundation of the palace's Gothic building, N — wall with counterforts, O — courtyard's northern wall foundation, 1 — junction of the Gothic and Renaissance wall foundations, 2—4 — places of sectioning, 5 — bottom of the hole dug in the upper part of the peat layer and heaped with ruins, 6 — shurf, 7 — corner of a wooden building and a road, 8 — fence made of vertical chopped boards.
9. Area No 1 from north-west.
10. Shurf in Area No 1.
11. Southern wall of the shurf.
12. View of the area.
13. Fragments of the poles in the north-eastern part of the area.
14. Remnants of the poles near the paved road.
15. A quadrangular pole.
16. A round pole.
17. Corner of a wooden building.
18. Fragment of a wooden bowl from a peat layer.
19. Wooden comb from the upper part of the peat layer.

20. Bone chess-men found in the peat layer.
21. Bone artifacts: chess-men, a fragment of a needle-case.
22. Bone spindle.
23. Iron loop nail.
24. Knives: Top — from the upper part of the peat layer, bottom — from the shurf.
25. Fragments of a cylinder padlock, found near the south-western wall of the building.
26. Iron armour plate found near the wooden road.
27. Coppe or bucket handle (on the left); arbalest and arrow points.
28. Bronze decorations from the upper part of the peat layer. pins (on the left), bells and a small binding.
29. Finds in the upper part of the peat layer: pieces of amber (top line), kauri shells (top, on the right), glass beads and slate spindle (bottom, on the right).
- 30, 31. Fragments of clay pottery from the same layer.
32. Clay jar fragments from the upper part of the peat layer.
33. Fragments of molded pottery found bellow the peat layer and a fragment of a stone axe.
34. Stone sharpener (on top) and fragments of clay dippers.
- 35—37. Fragments of Dutch tiles with coat of arms from the 15th century found in the upper part of the peat layer.
- 38, 39. Fragments of the 15th century Dutch tiles.
- 40, 41. Fragments of the 15th century Dutch tiles with birds.
- 42—48. Fragments of the 15th century Dutch tiles (147, 48 glazed).
- 49—51. Fragments of Dutch tile stove crowns.
52. Fragment of the plate with Siren from the upper part of the peat layer.
53. Fragment of the plate with "Horns" coat of arms.
54. Fragment of the plate decorated with mysterious animals.
55. Remnants of the basement in the palace's eastern building's southern end (a view from the east).
56. Remnants of the same besement from the west.
- 57, 58. Iron nails found above the collapsed basement vaults.
59. Iron plates of unknown purpose found in the same place.
60. Shoe tips (left) and loop nails from the palace's rooms in the south-eastern corner.
61. Door or window binding and a ring with loopnail.
62. Door or window binding.
63. Hook for lantern or chandelier.
64. Window binding.
65. Ring to be bricked into the vaults.
66. Iron artifacts of unknown purpose.
67. Anvil for coin mint.
68. Iron artifacts of unknown purpose.
69. Coin punch.
70. Fragment of a bronze book binding.

- 71, 72. Coin punch and its detail after conservation.
73. Fragment of a Renaissance Dutch tile.
74. Fragment of a Dutch tile covered with a multi-coloured glaze.
75. Fragment of the 16th century Dutch tile (not glazed)
76. Detail of the same Dutch tile.
77. Fragment of the mid 16th century Dutch tile decorated with multi-coloured glaze.
78. Fragment of a Dutch tile, not glazed.
79. Dutch tile decorated with stylized flowers in a vase (not glazed).
80. Fragment of the 16th century Dutch tile (not glazed).
81. Dutch tile with the Vasas's coat of arms.
82, 83. Fragments of the 16th century Dutch tiles with coat of arm.
84—86. Dutch tiles with a "binding" ornament from the end of the 16th or the beginning of the 17th centuries.
87. Dutch tile with a "binding" ornament decorated with many-coloured glaze.
88, 89. Cornice Dutch tiles with a "binding" ornament from the 17th century.
90. Dutch tile with a mystical female figure in the centre from the end of the 16th or the beginning of the 17th centuries.
91—93. Corner Dutch tiles with "binding" ornament from the end of the 16th or the beginning of the 17th centuries.
94—99. Dutch tiles with flora ornament from the first half of the 17th century (96, 99 not glazed).
100. Dutch tiles with a "binding" ornament from the end of the 16th or the beginning of the 17th centuries (a drawing).
101. Two Dutch tiles decorated with many-coloured glaze from the 16th or the beginning of the 17th centuries.
102. One of them.
103. Small, green glazed Dutch tile from the 17th century.
104. Cornice Dutch tile with the head of a Cupid.
105. Cornice Dutch tile decorated with a heraldic motif.
106. Drawing of the cornice tile decorated with a heraldic motif.
107. Corner cornice Dutch tile.
108, 109. Cornice Dutch tile with horses by the "life" or "world's" tree.
110. Cornice Dutch tile decorated with flora ornament.
111. Corner Dutch tile decorated with flora ornament.
112. Cornice Dutch tile with hunting scene from the beginning of the 17th century.
113. Cornice Dutch tile with a duel or tournament scene from the beginning of the 17th century.
114, 115. Dutch tiles with figures of hunters from the beginning of the 17th century.
116, 117. Cornice Dutch tile with Gdansk's coat of arms.
118, 119. Cornice Dutch tile with "Rose" coat of arms (119. a. drawing).
120. Fragment of a clay statue, not glazed.
121. Fragment of clay lion head, not glazed.

122. Cornice Dutch tile fragment with the Vasas' coat of arms.
123. Detail of the cornice Dutch tile with the Vasas' coat of arms.
124. Broken beam of marble.
125. The first and the second counterforts of the wall with counterforts (investigations of 1964).
126. The view of the first counterfort.
127. Remains of the wall with counterforts viewed from the north (investigations of 1987).
128. View of the southern part of Area No 1 (a photo). Top-Gothic wall leaning against the wall with counterforts.
129. Remnants of the wall between the first and the second counterforts. On the left - the wall with the Gothic brick bond.
130. Layout of a part of the wall with counterforts and its section 1—1: 1 — solid mortar, 2 — wall, 14—15 cm thick, 3 — ruins, 4 — a hole in a bay.
131. Ground floor plan of Schlösberg's house. Places of soundings and numbers of rooms are marked in the plan.
132. Fragment of Fürstenhof plan from 1740.
134. Remnants of Gothic walls in Room No 12 of A. Schlösberg's house. In front — a fragment of the eastern wall's wing.
135. Remnants of the Lower castle palace's eastern building which is in A. Schösberg house's south-eastern part: A — remnants of the Gothic wall in the eastern building, B — remnants of the Renaissance wall, C — plate-like foundation and "cells" in room No 8 pit, D — ground floor walls of A. Schlösberg's house, E — numeration of the rooms, F — remnants of the wall with the Gothic brick bond, G — remnants of the foundation of the Gothic wing.
136. Layout of the northern wall in A. Schlösberg house's room No 9 (soundings Z — 47) — 57): A — the northern wall of the Gothic part of the residential palace. On the surface of the wall the bricks are cut off; the inner surface of the plastered arch, B — the first layer of the plastering of the arch, D — the second laying of the plastered arch, C — a door lintel of later period, G — traces of cross vault in the Gothic wall.
137. Cross section 1—1 of the remnants of the northern wall in the Gothic part of the palace (soundings Z — 60:61). A — remains of the Gothic part, B — a part of the Gothic wall, C — Corridor wall of A. Schlösberg's house, D — the wall from the first half of the 20th century, E — wall near the door, from the 19th century, made of bricks sized 22—23×11.5—12.3×4.5—5.5 cm.
138. Earthenware floor remnants in the area between room No 8 and No 9.
139. Junction of the Renaissance and the Gothic walls in room No 8 of the eastern building.
140. South-eastern corner of Basement "A" in the Gothic part of the eastern building.
141. Remnants of a pole which was in the centre of Basement "A" (it is surrounded by the partition walls of later period).

142. Plan of the Gothic basement "C": 1 — the northern wall of the basement, 2 — the western wall, 3 — ground floor plates, money mint stamps and other iron objects over the collapsed vaults, 4 — remnants of the first floor vaults, 5 — wall of a staircase in Basement "D" (the staircase was installed in the mid 17th century), 6 — steps of the staircase, made of profiled stone, 7 — socle contour in the outer part of the southern wall.
143. Layout of the northern wall in Basement "C" (the eastern building).
144. Layout of the western wall in Basement "C".
145. Section 5—5 of the southern wall in Basement "C": 1 — the southern wall, 2 — greenish soil with blackish insertions, 3 — grey sand with blackish insertions and brickbats, 4 — blackish layer with soot, 5 — dark-grey soil (the content of the ditch which was dug in 1831), 6 — bricks, 7 — the bottom of the pit dug in 1988 in Basement "C".
146. North-western corner of Basement "C".
147. North-eastern corner of Basement "C".
148. South-western corner of Basement "C".
149. Lower castle palace from the north-west (a drawing by P. Smuglevičius, 1786).
150. Remnants of the palace's window edge in A. Schlösberg's house's room No 5 (soundings Z — 100—107).
151. Profiled nervuric brick.
152. Detail of a grey coarse-grained conglomerate. Those of profiled surfaces were painted.
153. Detail of a grey fine-grained conglomerate. Those of profiled surfaces were painted.
154. Detail of a grey coarse-grained conglomerate. Those of profiled surfaces were painted.
155. Detail of a grey fine-grained conglomerate. Those of profiled surfaces were painted.
156. Detail of a grey coarse-grained conglomerate.
157. Detail of a slab of white lime stone with letter "M" or "W" on a side.
158. Detail of greenish grey fine-grained sandstone.
159. Fragment of brown marble.
160. Detail of greenish grey fine-grained sandstone.
161. Fragment of black marble.
162. Fragment of brown marble.
163. Fragment of black marble.

TURINYS

Ivadas (Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius)	3
Archeologiniai tyrimai (Albinas Kuncevičius, Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius)	10
Architektūriniai tyrimai (Napoleonas Kitkauskas)	49
Istorijos šaltinių paieškos (Stasys Samalavičius)	76
Illiustracijų sąrašas	81
КНЯЖЕСКИЙ ДВОРЕЦ ВИЛЬНЮССКОГО НИЖНЕГО ЗАМКА	
(Исследования 1988 года). — Резюме	87
Введение (Адольфас Таутавичюс, Витаутас Урбанавичюс	87
Археологические исследования (Альбинас Кунцявичюс. Адольфас Таутавичюс, Витаутас Урбанавичюс)	90
Архитектурные исследования (Наполеонас Киткаускас)	96
Поиски иконографических материалов и письменных источников (Стасис Самалавичюс)	101
Список иллюстраций	101
THE VILNIUS LOWER CASTLE'S PALACE. Research works of 1988.	
— Summary	108
Foreword (Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius)	108
Arhaeological research (Albinas Kuncevičius, Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius)	111
Architectural investigations (Napoleonas Kitkauskas)	116
Historical research (Stasys Samalavičius)	121
Illustrations	122

КНЯЖЕСКИЙ ДВОРЕЦ ВИЛЬНЮССКОГО НИЖНЕГО ЗАМКА. (Исследования 1988 года). На литовском, русском и английском языках.

VILNIAUS ZEMUTINĖS PILIES RŪMAI. (1988 metų tyrimai) Redaktorė A. Klimavičienė. Men. redaktorius V. Armalas. Techn. redaktorė R. Bertėškaitė.

Duota rinkti 1989 12 22. Pasirašyta spaudai 1990 02 21. Formatas 84×108₃₂. Popierių spaudos Nr. 1. Garnitūra „Baltika“, 10 punktų. Išskilioji spauda. 6,72+5,04 (jkl.) sal. sp. l. 10,3 apsk. leid. l. Tiražas 5000 egz. Užsakymas 2177. Kaina 3 rb

Spausdino „Spindulio“ spaustuvė, 233000 Kaunas, Gedimino 10

